

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Özlem GÜNDÜZ

DIŞ BORÇ STOK VE SERVİSİNİN EKONOMİK BÜYÜME
ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd.Doç. Dr. Hayati AKSU

ERZURUM - 2008

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma İktisat Anabilim Dalının İktisat Politikası Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

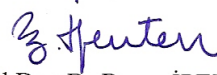
Yrd.Doç.Dr. Hayati AKSU

Danışman/Jüri Üyesi

Doç.Dr. Selim BAŞAR

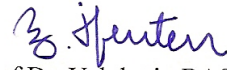
Jüri Üyesi

Yrd.Doç.Dr. Berna İPEKTEN

Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 22 / 04 / 2008

Prof.Dr. Vahdettin BAŞCI

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
TABLolar LİSTESİ.....	V
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM**1.DIŞ BORÇLANMA**

1.1. Borç Kavramı, Özellikleri ve Çeşitleri.....	3
1.2. Dış Borç Kavramı ve Çeşitleri.....	4
1.2.1. Borçlulara göre dış borç ayrımı.....	6
1.2.2. Alınan kaynağa göre dış borç ayrımı.....	8
1.2.3. Borcun kullanılma koşullarına göre dış borç ayrımı.....	10
1.3. Dış Borçlanmanın Nedenleri	12
1.4. Türkiye’de Dış Borçlanmanın Gelişim Süreci.....	15
1.4.1. Cumhuriyet öncesi dönem.....	16
1.4.2. 1980 öncesi dönem.....	18
1.4.3. 1980 sonrası dönem ve günümüzdeki durum.....	21
1.5. Türkiye’nin Dış Borç Stokunun Genel Yapısı.....	28
1.5.1. Vadelerine göre dış borç stokunun yapısı.....	28
1.5.2. Borçlulara göre dış borç stokunun yapısı.....	30
1.5.3. Alacaklılara göre dış borç stokunun yapısı.....	31
1.6. Dış Borçlarla İlgili Rasyolar.....	33

II. BÖLÜM**2. DIŞ FİNANSAL KAYNAKLAR VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ**

2.1. Ekonomik Büyüme Kavramı.....	39
2.2. Ekonomik Büyüme Teorilerinin Tarihsel Gelişimi.....	41
2.2.1. Merkantilist dönem (1450-1750).....	41

2.2.2. Fizyokratik dönem (1750-1776).....	41
2.2.3. Klasik büyüme teorileri.....	42
2.2.4. Sosyalist büyüme teorisi.....	44
2.3. Dışsal Büyüme Teorileri.....	44
2.3.1. Harrod – Domar (Post-Keynesyen) büyüme teorisi.....	44
2.3.2. Rosenstein-Rodan’ın büyük itiş teorisi.....	46
2.3.3. Rostow’un büyüme teorisi	48
2.3.4. Neo – Klasik (Solow) büyüme teorisi.....	49
2.4. İçsel Büyüme Modeli.....	55
2.5. Büyüme Sürecinde Dış Finansman İhtiyacı.....	56
2.5.1. Dış finansman ihtiyacının tespiti.....	57
2.5.1.1. İkili açık yöntemi.....	57
2.5.1.2. Ekonominin masetme kapasitesi yöntemi.....	58
2.5.1.3. Ödemeler dengesi açığı yöntemi.....	58
2.5.1.4. Borcu geri ödeme kapasitesi yöntemi.....	59
2.6. Dış Borç ve Ekonomik Büyüme (Literatür Araştırması).....	59

III. BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DE DIŞ BORÇ SERVİSİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİNİN AMPİRİK OLARAK TEST EDİLMESİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	64
3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Dönemi.....	64
3.3. Model.....	65

SONUÇ.....	79
------------	----

KAYNAKLAR.....	82
----------------	----

ÖZGEÇMİŞ.....	89
---------------	----

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****DIŞ BORÇ STOK VE SERVİSİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE
ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA****Özlem GÜNDÜZ****Danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Hayati AKSU****2008-Sayfa: 89****Jüri: Yrd.Doç.Dr. Hayati AKSU****Doç.Dr. Selim BAŞAR****Yrd.Doç.Dr. Berna İPEKTEN**

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için ihtiyaç duyulan kaynakların yurtiçinden sağlanamaması, dış kaynaklara olan ihtiyacı arttırmaktadır. Bu ülkeler döviz ve tasarruf açığını gidermek ve ekonomik büyümelerini sağlayabilmek için dış borçlanmaya başvurmaktadırlar. Dış borçlanmanın ve dış borç servisinin gelişmekte olan ülke ekonomilerinin büyümesi üzerinde ki etkileri önemlidir.

Bu çalışmada, dış borçlanmaya yol açan sebeplerin, Türkiye’de dış borç ve dış borç servisinin tarihi gelişiminin incelenmesinin yanında, dış borç stokunun ve dış borç servisinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ampirik olarak araştırılması amaçlanmaktadır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak borçlanma kavramı içinde dış borcun özellikleri, çeşitleri ve nedenleri hakkında bilgi verilmekte ve Türkiye’nin dış borç gelişim sürecinden bahsedilmektedir.

İkinci bölüm, ekonomik büyüme kavramı, ekonomik büyüme teorileri ve büyüme sürecinde dış finansman ihtiyacının belirlenmesine ayrılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, dış borç stokunun ve dış borç servisinin ekonomik büyüme üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkileri sınır testi yaklaşımıyla ölçülmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, dış borç stokunun ve servisinin Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerine olumsuz etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE EFFECT OF EXTERNAL DEBT STOCK AND EXTERNAL DEBT
SERVICE ON ECONOMIC GROWTH: AN APPLICATION ON TURKEY****Özlem GÜNDÜZ****Superwiser: Assist.Prof.Dr. Hayati AKSU****2008-Page: 89****Jury: Assist.Prof.Dr. Hayati AKSU****Assoc.Prof.Dr. Selim BAŞAR****Assist.Prof.Dr. Berna İPEKTEN**

In developing countries, insufficient interior sources cause the increase of need in external sources. These countries, to maintain their economic growth, apply for external debting in order to cover the gap of foreign currency and the gap of savings. The effect of external debting and external debt servicing on developing economies is very important.

In this study, beside the reasons of external debting and analysing the historical development of external debt service in Turkey it is aimed to empirically research the effects of external debt stock and external debt service on economic growth.

The study is consist of three main parts. In the first part, it is generally informed that in the concept of debting; characteristics of external debt, reasons and kinds of debting and it is also mentioned about the external debt process of Turkey.

The second part is composed of the concept of economic growth, economic growth theories and determining the need of external financing in growing process.

In the third and the last section of the study, the short and long term effects of external debt stock and external debt service on economic growth are measured with the approach of limit testing.

In the study, it is concluded that external debt stock and servicing have negative effects on economic growth of Turkey.

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No:

Tablo 1.1. Osmanlı Devleti'nin Dış Borç Yapısı.....	17
Tablo 1.2. 1960-1969 Döneminde Dış Borçlar.....	20
Tablo 1.3. Türkiye'nin 1980 Sonrası Dış Borç Stoku ve Borç Servisi.....	22
Tablo 1.4. Dış Borçlarda Yapılan Ayarlama (1980-1993).....	25
Tablo 1.5. 1980-2006 Dönemi Türkiye'nin Vadelerine Göre Dış Borç Stoku....	29
Tablo 1.6. 1980-2006 Dönemi Türkiye'nin Borçlulara Göre Dış Borç Stoku....	31
Tablo 1.7. 1980-2006 Dönemi Türkiye'nin Alacaklılara Göre Dış Borç Stoku...	32
Tablo 1.8. Türkiye'nin Bazı Dış Borç Rasyoları.....	34
Tablo 2.1. Dış Borç ve Ekonomik Büyüme: Literatür Araştırması.....	61
Tablo 3.1. Modelde Kullanılan Değişkenler.....	65
Tablo 3.2. Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi.....	67
Tablo 3.3. Borç Servisi Değişkenini İçeren Büyüme Eşitliğinde Gecikme Derecesini Belirleme İstatistikleri.....	70
Tablo 3.4. Borç Stoku Değişkenini İçeren Büyüme Eşitliğinde Gecikme Derecesini Belirleme İstatistikleri.....	71
Tablo 3.5. Borç Servisi Değişkenini İçeren Büyüme Eşitliğinde Hesaplanan F İstatistikleri ve Kritik Değerlere Göre Önem Düzeyleri	72
Tablo 3.6. Borç Stoku Değişkenini İçeren Büyüme Eşitliğinde Hesaplanan F İstatistikleri ve Kritik Değerlere Göre Önem Düzeyleri	72
Tablo 3.7. ARDL (1,2,0,2) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları...	73
Tablo 3.8. ARDL (1,3,2,0) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları...	73
Tablo 3.9. ARDL (1,2,0,2) Yaklaşımına Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları.....	75
Tablo 3.10. ARDL (1,3,2,0) Yaklaşımına Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları.....	76

KISALTMALAR

- ADF:** Geliştirilmiş Dickey-Fuller Testi
AIC: Akaike Bilgi Kriteri
ARDL: Ardışık Bağılanımlı Gecikmesi Dağıtılmış Model
ARIP: Tarım Reformu Uygulama Projesi
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
FAO: Gıda ve Tarım Örgütü
FMS: Askeri Kredi
GDP: Gayrisafi Milli Hasıla
GSMH: Gayrisafi Milli Hasıla
IBRD: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF: Uluslararası Para Fonu
UECM: Kısıtlanmamış Hata Düzeltme Modeli
UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNIDO: Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü
SIC: Schwartz Bilgi Kriteri
TUIK: Türkiye İstatistik Kurumu
WHO: Dünya Sağlık Örgütü

GİRİŞ

Kamu gelirleri, kamu harcamalarını karşılamak amacı ile toplanmakta ve bu iki kalem devlet bütçesinde ayrı ayrı belirtilmektedir. Kamu kesimi harcamalarının olağan gelirlerle karşılanamaması sonucunda bütçe açık vermekte ve bu açığın finanse edilebilmesi için yeni kaynaklara gereksinim duyulmaktadır. Bütçe açıklarının öncelikle iç kaynaklar yoluyla kapatılması düşünülür. Ancak, iç kaynaklar bazı ülkelerde bütçe açıklarını kapatmada ve ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye, teknoloji ve nitelikli işgücü yetersizlikleri bu ülkeleri, ekonomik kalkınmalarını sağlamak ve sürdürebilmek için dış kaynak bulmaya zorlamaktadır.

Uluslararası ekonomik ilişkiler, bilim ve teknolojideki ilerlemelerin de etkisi ile, ülkeleri iktisadi açıdan birbirlerine bağımlı hale getirmektedir. Mali piyasaların küreselleşmesiyle ülkelerin dış finansman ve kredi bulma olanakları artmaktadır. Bu kapsamda, uluslararası finansal kurumların gelişmekte olan ülkelere kalkınmaları için borç verme girişimlerini arttırmalarıyla birlikte borç krizleri yaşanmıştır. Uluslararası ölçekte yaşanan bu krizler dikkatleri dış borçlanma ve dış borç geri ödeme konuları üzerine çekmiştir.

Türkiye ekonomisinde yurtiçi tasarrufların yeterli düzeyde olmaması, sermaye birikimindeki yetersizlik, kamu harcamalarındaki aşırı büyüme, dış ticaretteki kronik açık ve çeşitli sermaye malları ile teknoloji transferi ve dolayısıyla dövizde duyulan ihtiyaç, her dönemde ülke ekonomisinin temel sorunlarını oluşturmaktadır.

Diğer yandan, Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşümün yaşandığı 1980'li yıllardan itibaren kronik dış açık sorunları yaşanmış, bu açıklar önemli ölçüde ya dış borç ya da sıcak para girişi ile dengelenmiştir. Şubat 2001 krizinden itibaren Türkiye'nin dış borç yükümlüklerini yerine getirip getiremeyeceğinin yaygın bir tartışma konusu olması ve konunun artan önemi göz önüne alınarak, ülkemizin dış borç stokunun ve gerçekleştirdiği dış borç geri ödemelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi çalışma konusu olarak belirlenmiştir.

Özellikle son yıllarda uluslararası kredi kuruluşları ve borç veren hükümetler, borç verecekleri ülkenin kredi güvenilirliği hakkında çeşitli

araştırmalar yapmakta ve ülkenin dış borç rasyolarını dikkate alarak finansman sağlamaktadırlar. Bu sebeple gelişmekte olan ülkeler için dış borç yükü, dış borç geri ödemeleri ve bunların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri son derece büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, genel olarak borçlanma kavramı içinde dış borcun özellikleri, çeşitleri ve nedenleri hakkında bilgi verilmekte ve Türkiye'nin dış borç sürecine değinilmektedir. Bu kısımda Türkiye'nin borçlanma ve borç geri ödemeleri Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönem şeklinde sınıflandırılarak anlatılmış ve dış borçlar; vade, alacaklı ve borçlu yapısına göre ayrı ayrı incelenmiştir. Bunun yanında uluslararası kredi kuruluşları ve kredi veren ülke hükümetlerinin, borç verecekleri ülkenin kredi güvenilirliğini ölçmelerinde büyük önem taşıyan dış borç rasyoları verilmektedir.

İkinci bölüm, ekonomik büyüme kavramına, özellikle büyüme sürecinde dışa bağımlılığın gereğini ortaya koyan dışsal büyüme teorileri başta olmak üzere, ekonomik büyüme teorilerine ve büyüme sürecinde dış finansman ihtiyacının belirlenmesine ayrılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, dış borç stokunun ve dış borç servisinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ampirik olarak incelenmesi amacıyla Türkiye'ye ait ilgili zaman serisi verileri sınır testi yaklaşımıyla analiz edilmiştir.

I.BÖLÜM

1.DIŞ BORÇLANMA

1.1.Borç Kavramı, Özellikleri ve Çeşitleri

Devlet toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla, giderlerini tespit etmek ve gelir ve gider dengesini sağlamakla yükümlüdür. Bunun için devlet, gelir ve giderlerini gösterecek bir bütçe oluşturur. Bütçe, devletin belirli bir dönem içindeki gelir ve giderlerini tahmin eden ve bunların uygulanmasına izin veren bir kanundur.¹ Diğer bir ifade ile kamu gelirleri, kamu harcamalarını karşılamak amacı ile toplanmakta ve bu iki kalem bütçede ayrı ayrı belirtilmektedir. Kamu kesimi harcamalarının olağan gelirlerle karşılanamaması sonucunda bütçe açık vermekte ve bu açığın finanse edilebilmesi için yeni kaynaklara gereksinim duyulmaktadır. Bütçe açıkları ilave vergiler ve emisyon dışında borçlanma yoluyla kapatılmaya çalışılmaktadır.

Borç, belli bir süre sonrasında geri verilmek üzere ödünç alınmış herhangi bir şey karşılığında yerine getirilmesi gereken yükümlülüktür. Borçlanma ise, para ve benzeri değerlerin, geri ödenmek üzere alınmasıdır.² Borçlanma temel olarak sağlandıkları kaynaklar açısından bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Buna göre borçlanma iç borçlanma ve dış borçlanma şeklinde sınıflandırılmaktadır. Ulusal piyasalardan yapılan borçlanmalar iç borçlanma, uluslararası piyasalardan yapılan borçlanmalar ise dış borçlanma olarak adlandırılmaktadır. Bir devlet kaynağa ihtiyaç duyduğunda doğal olarak ilk önce iç piyasalara yönelir. İç piyasaların yeterli olmadığı durumlarda dış piyasalardan kaynak sağlama yoluna gidilmektedir.

Cumhuriyet döneminde ilk iç borçlanmaya 1933 yılında kalkınmanın ilk safhasında önemli rol alan demiryolu yapımını finanse etmek için gidilmiştir. Cumhuriyet dönemindeki bu ilk borçlanmayı takip eden yıllarda yine demir yolu yapımı için borçlanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde ise savunma masraflarını karşılamak için iç borçlanmaya gidilmiştir. Daha sonraki yıllarda doğrudan bütçe açıklarının karşılanması için iç borçlanmaya başvurulmuştur.³

¹ Kamil Tüğen (1999), **Devlet Bütçesi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, ss. 3-4.

² Ahmet Ulusoy (2004), **Devlet Borçlanması**, Üçyol Kitabevi, Trabzon, s.1.

³ Metin Bayrak (2004), “Türkiye’de İç Borç Sorunu ve İç Kamu Borçlarında Meydana Gelen Gelişmeler”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 21, s. 280.

Genel olarak uluslararası mali akım ve işlemler uluslararası finansman kavramı ile nitelenir. Dış finansman ihtiyacı içerisinde olan gelişmekte olan ülkeler bağlamında uluslararası mali akım ve işlemlerini ifade etmek üzere dış tasarruf, dış finansman, dış yardım, yabancı sermaye gibi kavramlar kullanılmaktadır. Esasen, bu kavramlar çoğu kez aynı anlamda kullanılmakla birlikte, aralarında nitelemeye ve zamana göre farklılıklar bulunmaktadır. Dış finansman, geçmişte gelişmekte olan ülkelere yönelik kalkınma amaçlı finansal akımları ifade ederken günümüzde her türlü finansal akışları ifade etmek üzere geniş anlamda kullanılmaktadır.⁴ Bu bağlamda dış finansman, sağlanan uluslararası kredileri, portföy yatırımları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları olmak üzere her türlü sermaye akımlarını kapsamaktadır. Böylece uluslararası kredileri ifade etmek üzere kullanılan dış borç, dış finansmanın bir alt ve aynı zamanda önemli bir kalemini oluşturmaktadır.

Günümüz şartlarında iç kaynakların yerine dış kaynakların tercih edilmesinin gerektiği durumlar vardır. Bunlardan ilki, ülkeye döviz girişinin yeterli olmaması nedeniyle ithalatı sağlayacak kaynağın olmamasıdır. Böyle bir durum sonucunda ülke için gerekli olan malların yurtdışından akışını sağlamak için dış kaynaklara yönelme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Böylece iç kaynaklar ne kadar yeterli olursa olsun ülke ithalat için gerekli olan döviz sağlanmış olacaktır. Dış kaynağa yönelmenin ikinci nedeni ise iç kaynakların yetersizliğidir. Ülke içinde zorunlu olan harcamaların finansmanında iç kaynaklar yetersiz kalıyorsa bu durumda dış kaynaklara yönelme zorunlu hale gelmektedir.

1.2. Dış Borç Kavramı ve Çeşitleri

Dış borç, dış kaynaklardan sağlanan alınma veya geri ödenme dönemlerinde borçlu ülkenin milli geliri üzerinde arttırıcı ya da azaltıcı etkide bulunan ve uluslararası ilişkiler sonucu doğan transfer akımıdır.⁵ Dünya Bankası'na göre ise dış borç, borçlunun yabancı para, mal ve hizmet şeklinde geri

⁴ Herrick Bruce and Charles F. Kindleberger (1983), **Economic Development**, McGraw Hill, New York, p. 442.

⁵ Haluk Tandırcıoğlu (2000), “‘Türkiye’de Dış Borç Sorunu, Dış Borçların Sürdürülebilirliği ve Dış Borçların Sınırlandırılması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, s.2.

ödeyebileceği borç olarak tanımlanmaktadır.⁶ Çoğunlukla dış borçlanma, ihtiyaçlı ülkelerin finansman amacıyla sağladıkları dış kaynak olarak bilinmektedir. Bu tür borçlanma yurtdışındaki ticari bankalara borçlanma, uluslararası piyasalara tahvil satma, direkt olarak bir ülke hükümetinden borçlanma veya çokuluslu finans kuruluşlarına borçlanma şeklinde olabilir. Dış borç, alındığı tarihte döviz stoklarını arttırdığı için milli geliri artırıcı bir etkiye sahiptir.

Dış borçlarla ilgili olarak bilinmesi gereken önemli bir kavram da dış borç yönetimidir. Özellikle 1980 sonrasında yaşanan ekonomik krizlerden gelişmekte olan ülkelerin olumsuz yönde etkilenmeleri, bu kavramı daha önemli hale getirmiştir. Bu amaçla ülkeler risk yönetimlerini geliştirmeye ve böylece dış krizlerden daha az etkilenir hale gelmeye çalışmışlardır. Dış borçların yönetimi iç borçlara nazaran daha titiz bir çalışma gerektirmektedir. Çünkü ülke adına verilen taahhütler ülkenin geleceğini doğrudan etkilemektedir. Ülkeler uygulamış oldukları dış borç yönetimleri doğrultusunda güvenilirliklerini belirleyecek ve tekrar dış piyasadan borçlanma imkanı yakalayabileceklerdir.⁷ Ülkemizde iç ve dış borç yönetimi görevi Hazine Müsteşarlığına verilmiştir.

Temel olarak dış borçlanma;

- Özel ve kamu dış borçlanması,
- Uzun, orta ve kısa vadeli dış borçlanma olarak sınıflandırılmaktadır.

Uzun ve orta vadeli kamu dış borçlanması ise kendi içinde;

- Borçlulara göre dış borç ayrımı,
- Alınan kaynağa göre dış borç ayrımı,
- Borcun kullanılma koşullarına göre dış borç ayrımı şeklinde bir ayrıma tabi tutulmaktadır.

Zayıf bir şekilde gelişen finansal sisteme sahip gelişmekte olan ekonomilerde, ekonominin dış borcunun mutlak değeri, ekonominin uluslararası iflasın eşiğinde olup olmadığının bir işareti olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda

⁶ Albert Wijeweera; Brian Dollery; and Palitha Pathberiya (2005), “Economic Growth and External Debt Servicing: A Cointegration Analysis of Sri Lanka 1952 to 2002”, **Working Paper Series in Economics**, pp. 3-6.

⁷ Meral Demir (2004), **4749 Sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanunun Getirdiği Yenilikler, Önceki Mevzuat ile Karşılaştırılması**, Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, Ankara, s. 30.

kamu ve özel dış borç arasındaki ayrımı yapmak ve özel sektör borçlarının resmi garantisinin olup olmadığını dikkate almak önemlidir.⁸ Özel dış borçlanma, özel kişi ve kurumların uluslararası piyasalardan borçlanması, kamu dış borçlanması ise, devletin uluslararası piyasalara borçlanmasıdır. Aralarındaki temel farklılık, borcun devlet garantisine sahip olup olmaması noktasındadır.

Bu ayrımın dışında dış borçlar, vadelerinin uzunluğuna göre bir ayrıma tabi tutulurlar. Bu ayrıma göre, vadesi bir yıl ve daha kısa süreli dış borçlar kısa vadeli dış borç olarak adlandırılır. Bu tür borçlar genellikle geri ödeme dönemlerinde karşılaşılan sorunların ortadan kaldırılmasında ve bütçeye likidite sağlanmasında kullanılırlar. Kesin bir süre belirlemesi olmamakla birlikte, vadesi bir ile beş yıl arasında olan borçlar orta vadeli, vadesi beş yılın üzerinde olan borçlar ise uzun vadeli dış borç olarak sınıflandırılmaktadır.

Uzun ve orta vadeli kamu dış borçları, kendi arasında borcu alana göre, borcun sağlandığı kaynağa göre ve borcun ne amaçla kullanılacağına göre bir ayrıma tabi tutulmaktadır.

1.2.1. Borçlulara göre dış borç ayrımı

Borcu alan dikkate alınarak yapılan dış borç ayrımında, iki kesim incelenmektedir. Bunlar özel ve kamu kesimleridir.

Geçmişte borçlanma, sadece devletler arasında yapıldığından dolayı, resmi nitelikte olmuştur. Ekonomik koşulların değişmesi özel kesime de borçlanma hakkını doğurmuştur. Klasik – Ortadoks Maliye Teorisinde, hem özel borçlanmada hem de kamu borçlanmasında borcun, vadesi geldiğinde geri ödenecek bir satın alma gücü transferi olduğu görüşü sebebiyle bu iki borçlanma arasında bir fark görülmemiştir. Ancak Modern Maliye Teorisi bu görüşü kabul etmemektedir. Bu teoriye göre, kamu borcu ile özel borç nitelik itibarıyla birbirlerinden farklıdır.

Özel borçlanmada, borcun geri ödenmemesi durumunda alacaklının herhangi bir mercie başvurmasından netice alınmayabilir. Sorumlu yalnızca borcu alan özel kişi veya kurumdur. Özel borçlanmada temel hedef kar sağlamaktır. Borç miktarı kamu borçlarıyla kıyaslanamayacak kadar düşük olabilir. Vade kısa,

⁸ A.J Makin (2002), **International Macroeconomics**, Prentice Hall, London, p.210.

anapara faizi yüksek olabilir. Borcun zorunlu olma unsuru söz konusu dahi değildir.

Kamusal harcamalar; cari harcamalar ve yatırım harcamalarından oluşmaktadır. Bu harcamaların finansmanı için devletin elinde üç temel araç bulunmaktadır. Bunlar emisyon, vergilendirme ve borçlanmadır. Emisyon devletin para basmasıdır. Devletin para basması onun ekonomik gücüne bağlıdır ve ekonomisi üzerinde derin etkilere yol açacağından kalıcı ve sürekli kullanılabilecek bir yöntem değildir. Emisyon gücü olmayan ekonomilerin ellerinde vergilendirme ve borçlanmadan oluşan iki araç mevcuttur. Vergiler, kamu harcamalarını finanse etmek için devletin fertlerden zora dayanarak aldığı ekonomik değerlerdir ve hiç kuşkusuz günümüzde en önemli kamu harcaması finansman yöntemidir.⁹

Borçlanma gelirleri içinde çalışmanın konusunu oluşturan dış kamu borçlanması, devletin veya diğer kamu kuruluşlarının normal gelirlerinin yanında, gerektiği zamanlarda, dış kaynaklardan borçlanma yoluyla elde ettiği diğer kaynaklardır. Kamu borçlanmasında temel amaç, vergiler gibi temel devlet gelirlerinin yanında ayrı kaynaklar elde etmektir. Kamu borcunu özel borçtan ayıran en önemli özellik, özel borca nazaran miktar olarak oldukça fazla olması, vadesinin uzun ve faizinin düşük olmasıdır. Ayrıca isteğe bağlı bir şekilde elde edilebildiği gibi zorunlu olarak ta sağlanabilmektedir.

Klasik maliyeye göre borçlanma, olağanüstü durumlarda kullanılan bir finansman yöntemi olarak kabul edilmiş ve bunun sonucu olarak genellikle büyük boyutlu harcamaların finansmanında borçlanması gerektiği, özellikle savaş ve büyük bunalım dönemlerinde borçlanmaya başvurulması gerektiği savunulmuştur. Modern maliyeye göre ise, dış borç sadece büyük boyutta olan kamu harcamalarının değil, tüm kamusal giderlerin finansmanında kullanılmaktadır. Bu kadar yaygın bir kullanıma sahip olmasına rağmen borçlanma geçici bir finansman yöntemidir. Borçlar vadelerinin sonunda ödenmekte ve bu ödemeler çoğunlukla vergi gelirleri ile yapılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında borçlanma,

⁹ Akif Erginay (1998), **Kamu Maliyesi**, Savaş Yayınları, Ankara, ss. 18-19.

devletin gelecekte elde edeceği vergi gelirlerini bugünden kullanması olarak tanımlanabilmektedir.¹⁰

1.2.2. Alınan kaynağa göre dış borç ayrımı

Dış borçların belli başlı kaynakları, hükümetler, uluslararası finans kuruluşları, uluslararası mali piyasalardır. Borcun sağlandığı kaynağa göre dış borç ayrımında temelde üç ayrı kaynaktan bahsedilebilir. Bunlardan ilki devletten devlete sağlanan kredilerdir. Bu kredilere iki yanlı krediler denir. Diğer bir kaynak türü, çokuluslu kurumlardan sağlanan kredilerdir. Çokuluslu kurumlardan sağlanan krediler ise çok yanlı krediler olarak adlandırılmaktadır. Bir başka dış borç kaynağı ticari bankalardır.

İki yanlı krediler, gelişmiş bir ülke hükümetinden daha az gelişmiş ülke hükümetine doğrudan verilen düşük faizli ve uzun vadeli kredilerdir. Bu kredilerde dış siyasi baskı oldukça fazladır.¹¹ Siyasi baskının fazla olması sebebiyle borçlanacak olan ülke hükümetleri zorunlu kalmadıkça bu tür kredilere başvurmamaktadırlar. İşte bu sebeple de iki yanlı kredilerin toplam krediler içindeki payı oldukça düşüktür.

1960'lerden sonra özel sermaye hareketlerinin artması, sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkan büyük bütçe açıkları gibi nedenlerden dolayı devletten devlete yani iki yanlı yardımlar oldukça düşük oranlarda kalmıştır. Yardımlar bağış niteliğini kaybederek krediye dönüşmüş ve çok uluslu kurumlar aracılığıyla verilmeye başlanmıştır.¹² Böylece iki yanlı krediler çok yanlı kredi niteliği kazanmıştır.

Çok yanlı krediler, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlardan sağlanan kredilerdir. Dünya Bankası kalkınma amaçlı kredi verirken, IMF ödemeler dengesini sağlamaya yönelik krediler vermektedir. Diğer önemli uluslararası kuruluşlar ise Dünya Bankası Grubu içinde yer alan ve proje ve program kredileriyle ilgilenen Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) ve

¹⁰ İsmail Yüksel Özçelik (2005), **Kamu Borç Yükü-Borçlanmanın Sürdürülebilirliği İlişkisi ve Türkiye Uygulaması**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, s. 2.

¹¹ Halil Seyidoğlu (2001), **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Güzem Yayınları, İstanbul, s. 702.

¹² Ulusoy A., Age, s. 53.

Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA)'dır. Ayrıca diğer bölgesel kalkınma bankaları da kredi sağlayan kurumlar arasında yer alırlar.¹³

Uluslararası sermaye hareketlerindeki artışlar, petrol krizleri, ekonomilerde ortaya çıkan yapısal sorunlar ve dış ödeme açıkları gibi nedenler gelişmekte olan ülkelerin aşırı düzeyde borçlanmalarına sebep olmuştur. Önceleri azgelişmiş ülke ekonomilerinin kalkınabilmesi için tek yol olarak görülen dış borçlar, ilerleyen yıllarda sorun haline gelmiştir. Bugün gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere birçok ülke ağır borç yükü ile karşı karşıyadır. Bu yükün hafifletilmesi amacıyla IMF ve Dünya Bankası başta olmak üzere uluslararası kredi kuruluşları ülkelere kredi vermek için yapısal reformlar yapmasını ön koşul olarak öne sürmektedir. Bu istikrar programlarının uygulanması zaman zaman ülkelere geçici bir rahatlama sağlamıştır ancak kesin çözüm olamamıştır. Bu istikrar programları ülkelere krizi ertelemenin ötesine geçememişlerdir.¹⁴

Ticari banka kredileri, iki veya daha fazla kredi veren kuruluşun bir araya gelmesiyle benzer koşullarla, ortak bir ajan kullanılarak büyük miktarda fon ihtiyacında olan bir borçluya sağlanan kredidir.¹⁵ Sendikasyon, tek bir bankanın tek başına üstlenemeyeceği kadar büyük krediler için borç vermekten doğan riskin dağıtıldığı tekniktir. Az sayıda banka bu krediyi sağlıyorsa kulüp kredisi olur. Bir kulüp kredisinde kredi verenler genellikle krediye benzer miktarla katılırlar. Ancak, kredinin sağlanması için az sayıda katılımcı yetmiyorsa, daha büyük bir grubun konsorsiyum oluşturarak tam bir sendikasyon kredisi sağlaması gerekebilir.

Krediye katılan kreditörlerin her birinin sorumluluğu diğerinden ayrıdır. Yani, her bir kreditör kendi katılım payından sorumludur, diğerinin taahhüdünü yerine getirmek zorunda değildir.¹⁶

Ticari kredilerde, değişken faizin yanı sıra taahhüt ücreti, kredi tutarı üzerinden ödenen idari ücret (management fee) ve sendikasyona katılan bankalar için alınan aracı ücreti (agency fee) bulunmaktadır. Aracı ücreti her yıl için banka

¹³ Seyidoğlu H., Age, ss. 705-710.

¹⁴ Ulusoy A., Age, s. 54.

¹⁵ İlker Parasız ve Kemal Yıldırım (1994), **Uluslararası Finansman, Teori ve Uygulama, Dışa Açık Makro Ekonomiye Giriş**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, s. 376.

¹⁶ Parasız İ. ve Yıldırım K. (1994), Age, ss. 379-380.

başına ödenen sabit tutar olarak tespit edilmektedir. Faiz dışındaki tüm bu ek maliyetlerden dolayı en pahalı finansman kaynağını oluşturmaktadır.¹⁷

1.2.3.Borcun kullanılma koşullarına göre dış borç ayrımı

Borcun kullanılma koşullarına göre yapılan kamu dış borç ayrımında temelde iki tür dış borçtan söz edilebilir. İlk ayrım kalkınma kredileridir. Kalkınma kredileri de kendi içinde yedi farklı gruptan oluşmaktadır. Bunlardan ilki yalnızca belli bir projenin finansmanında kullanılmak üzere alınan proje kredileridir. Diğer bir kredi türü ise, bir plan veya programın finansmanında kullanmak için alınan program kredileridir. Krediyi veren ülkenin kullanım sınırlaması yaptığı krediler bağlı, sınırlamaya gidilmeyen krediler ise serbest krediler olarak adlandırılmaktadır. Kalkınma kredileri içinde sayılan diğer bir kredi türü ise ihracat kredileridir. Ayrıca borcun geri ödenememesi durumunda alınan krediler vardır. Bunlardan ilki, vadesinde ödenemeyecek olan borcun ertelenmesi diğeri ise, borcun vadesinde ödenebilmesi için alınan röfinansman kredileridir.

Program kredileri herhangi bir projeye bağlı olmadan, ödemeler dengesi darboğazının aşılması yada genel olarak kalkınmanın dış finansmanının sağlanması için verilen kredilerdir. Proje dışı krediler olarak ta adlandırılırlar.¹⁸

Proje kredileri, ihtiyaçlı ülkenin kalkınma planlarında ve yıllık yatırım programlarında yer alan belirli bir projenin dış finansman ihtiyacını karşılamak için, uluslararası finans kuruluşları, hükümetler ve diğer finans kuruluşlarından sağlanan kredilerdir. Bu tür krediler projeye bağlıdır, yani sadece projenin finansmanında kullanılabilirler. Projenin dış finansman ihtiyacını karşılamaya yönelik oldukları gibi ulusal para ile ilgili harcamaların finansmanında da kullanılabilirler.¹⁹ Krediyi talep eden ülke, gerçekleştirmek istediği yatırımlarla ilgili finansman edilmesini istediği projeyi, krediyi verecek olan ülke ya da kuruluşa gönderir ve uygun görülen projeler için ilgili ülke yada kuruluşlar tarafından kredi verilir.

¹⁷ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Raporu (2001), “ Borçlanma, İç ve Dış Borç Yönetimi” **Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Yayın No:DPT: 2595, Ankara, s. 83.

¹⁸ Seyidoğlu H., Age, s. 702.

¹⁹ Seyidoğlu H., Age, ss. 701-702.

Proje kredileri özellikle ABD tarafından gerçekleştirilmektedir ve uygulamada genel olarak ikinci usul kullanılmaktadır. Yani krediyi veren ülkeye karşı sorumlu olan krediyi alan ülke hükümetidir. Projeyi yürüten kuruluş ise kendi hükümetine karşı sorumlu olmaktadır. Uluslararası kuruluşlar içinde ise, proje kredisini en çok kullanan kuruluş, Dünya Bankası'dır. Ülkemizde yürütülmekte olan Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP) kapsamında alınan kredi Dünya Bankası kaynaklı bir kredidir.²⁰

Program kredilerindeki serbesti ve olanaklardan dolayı gelişmekte olan ülkeler program kredilerini proje kredilerine tercih etmektedirler. Krediyi veren ülkeler ise denetleme kolaylığı ve siyasal nedenlerden dolayı projeye bağlı olan kredilerden yanadırlar.

Bağlı krediler alınan kredinin, sağlandığı yerde kullanılması koşulu ile verilen kredilerdir. Bu krediler sadece ülkeye bağlı olabildiği gibi bazen hem ülkeye hem de mala bağlı olabilmektedirler. Günümüzde verilen kredilerin birçoğu bu tür özellikler taşımaktadır. Bu durum ise krediyi veren ülkenin lehine işleyen bir durumdur. Çünkü krediyi veren ülke kredi kullanımını böyle bir şarta bağlamışsa, krediyi alan ülke elde ettiği kaynağı bu ülkede kullanmak zorunda kalacaktır. Genel olarak krediyi veren ülkelere alınan malların fiyatları dünya piyasalarının üstünde olmaktadır. Bu durum ise kredi alan ülkenin ağır bir borç yükü altına girmesiyle sonuçlanacaktır. Bütün bunların yanında alınmış olan mal için gerekli olan taşıma ve sigorta gibi yan giderler de yine krediyi veren ülke piyasasından karşılanmak zorunda olduğu için rasyonel bir planlama engellenmiş olacak ve ek harcamalar doğacaktır. Uzun dönemde, krediyi alan ülkenin yaşamak zorunda kaldığı bütün bu olumsuz durumlar ülkelerin ekonomik büyümelerini engelleyici etkiler yapmaktadır.²¹

Serbest krediler ise, ne verildiği kaynağa ne de herhangi bir proje veya programa bağlı olmayan kredilerdir. Krediyi alan ülke kaynağını kullanırken herhangi bir kayda tabi değildir. Krediyi takip etme olasılığının olmaması nedeniyle bu kredi türü yaygın olarak kullanılmamaktadır.²²

²⁰ Demir M., Agr, s. 40.

²¹ A. Kadir Işık vd. (2005), **Devlet Borçları**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, ss. 7-8.

²² Muammer Zerenler (2004), “Devletin Dış Borçlanmasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri”, **Ekonomi ve Toplum**, Cilt: 6, Sayı:1, s.8.

²⁵ Seyidoğlu H., *Age*, s.703.

yıllarda oluşan bütçe açıklarının etkisi içinde bulunulan yıla da taşınmaktadır. Bu nedenle uygulanan bütçe politikalarının gerçek etkisini belirlemek için alternatif yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlardan ilki faiz dışı açık, diğeri işlevsel bütçe açığıdır.

Faiz dışı açık, bütçede oluşan açıktan borç faizi ödemelerinin çıkarılmasıyla elde edilmektedir. Elde edilen sonuç, ilgili yılda uygulanan maliye politikasını değerlendirerek politikanın sürdürülebilirliğini ölçmektedir. Yüksek enflasyon oranına sahip ülkelerde kamu kesimi finansal dengesinin incelenmesinde işlevsel bütçe açığı kavramı önemli bir göstergedir. İşlevsel bütçe açığı, faiz dışı bütçe açığı ile faiz ödemelerinin toplamından oluşmaktadır. Uygulanan maliye politikasının reel kamu borcunu etkileyip etkilemediğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Borçlanma nedenleri toplumdan topluma, ülkeden ülkeye, dönemden döneme değişebilmektedir. Borçlanma gelişmiş ülkelerde farklı gelişmekte olan ülkelerde farklı anlamlar ifade etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin borçlanma nedenleri arasında kamu harcamalarının finansmanı, ödemeler dengesi açıkları, altyapı yatırımlarının tamamlanmamış olması gibi kalkınmaya yönelik nedenler varken gelişmiş ülkelerin borçlanmasının temelinde eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında yapılan yatırımların finansmanı gibi sosyal dengenin sağlanması ve korunmasına yönelik nedenler yatmaktadır.

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hemen hepsi finansman için borçlanma yöntemine başvurumaktadırlar. Ancak finansman ihtiyacıyla borçlanmada gelişmekte olan ülkeler borçlanmaya çok daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar.

Dış borçlanmada sadece ihtiyaçlı ülkenin talebi değil aynı zamanda borcu vermek isteyen ülke veya kuruluşun teşviki de önemli rol oynamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkeler az gelişmiş ülkelere borç verme konusunda adeta yarışa girmişlerdir. Verilmek istenen bu borçlardan herhangi bir karşılık veya çıkar beklenmediğini düşünmek doğru olmayacaktır. Genel olarak dış borç arzının nedenlerini dört grupta toplayabiliriz. Bunlardan ilki siyasi nedenler, diğeri ve en önemli olanı ekonomik nedenler, tarihi ve kültürel nedenler ve son olarak ahlaki nedenlerdir.

Gelişmiş ülkeler genel olarak dış borçlarını siyasi politika aracı olarak kullanma eğilimindedirler. Savaş sonrası yıllarda Marshall Planı adı altında Amerika, Avrupa'ya yıkılan ekonomilerini onarması için borç verirken aynı zamanda komünizmin Avrupa'da ki yayılışını engellemeyi amaçlamıştır. Benzer şekilde Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a verilen borçların asıl amacı ise Sovyetler'in Akdeniz'e inmelerini engellemektir.²⁶

Ekonomik açıdan bakıldığında dış borç arzının temel nedeni olarak dış ticaret görünmektedir. Küreselleşmeye bağlı olarak gelişmekte olan ülke ekonomilerinin gelişimlerini sürdürememeleri gelişmiş olan ülke ekonomilerinin aynı seviyede kalmasına sebep olmaktadır. İşte bu sebeple gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülke ekonomilerinin kalkınmasına yardım ederek uzun vadede kendi ekonomik gelişimlerini hızlandırmış olacaklardır.

1970'li yıllara bakıldığında kredi arzının temel sebebi olarak dünyada yaşanan bunalım koşulları görünmektedir. Bunun yanı sıra Bretton Woods Sistemi'nin çöküşü, europara piyasalarının oluşumu, petrol fiyatlarının aşırı bir şekilde yükselmesi ve finans sektöründeki patlama özellikle bu dönemde kredi arzını arttıran sebepler arasında sayılabilmektedir. Ayrıca IMF ve Dünya Bankası gibi önemli uluslararası kuruluşlar az gelişmiş ülkelerin kredi girişimlerini kolaylaştırıcı önlemleri saptayarak uygulamaya koymuş ve bu yönde bu ülkeleri teşvik etmişlerdir. Bu gibi kuruluşların teşvik edici tutumlarına verilebilecek örneklerden birisi, geri ödeme sorunları doğduğunda, zor durumda olan bankaları kurtarmak için, borçlu ülkelere yeni kredi kaynakları yaratılmasıdır.²⁷

Gelişmiş olan ülkelerin gelişmekte olan ülkelere yardım etme istekleri arasında sömürgeci-sömürge ilişkisi de bulunmaktadır. Şöyle ki önceleri sömürgesi olan ülkelere, sömürge dönemleri bitse bile sömürgeci ülkeleri tarafından çeşitli yardımlar yapılabilmektedir.²⁸ Bu ilişki dış borç arzının tarihi ve kültürel boyutunu oluşturmaktadır.

Zenginlerin yoksullara yardım etmesi gerekliliği ise dış borç arzının ahlaki boyutunu ortaya koymaktadır. Gerek gelişmiş gerekse az gelişmiş toplumlarda bu

²⁶ Seyidoğlu H., Age, s. 700.

²⁷ Neşecan Balkan (1994), **Kapitalizm ve Borç Krizi**, Bağlam Yayınları, İstanbul, ss. 59-77.

²⁸ Murat Şeker (2006), "Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri", **Sosyo Ekonomi**, 1/ 060104, s. 82.

düşünceyi savunanlar yer almaktadır. Ancak daha öncede bahsedildiği gibi hiçbir beklenti olmadan dış yardımın yapılacağı düşüncesi doğru değildir.

Devlet için dış borçlanmanın, ekonomik, sosyal ve politik gerekleri vardır. Ancak bu gerekler içinde en önemli olan ekonomik gereklerdir. Modern devlet anlayışı içinde özellikle kamu harcamaları sürekli bir artış göstermektedir. Devletin en önemli görevleri içinde yer alan, kamusal harcamaların finansmanı da bu sebeple gittikçe zorlaşmaktadır. İşte devlet, asli görevi olan kamusal harcamaların finansmanını, vergiler gibi doğal kaynaklarla karşılayamayınca dış borçlanmaya başvurmak zorunda kalmaktadır.²⁹ Ekonomik açıdan bakıldığında devletin dış borçlanmaya gitmesinin diğer nedenleri arasında şunlar sayılabilir:

- Devletin ülke içindeki sermaye piyasasından, tasarrufların yetersiz olması sebebiyle borçlanma imkanının olmaması,
- Devletin döviz ihtiyacı olması,
- Devletin ulusal paranın değerini korumak için gerek duyulan rezerve ihtiyacı olması,
- Gelişmiş ülkelerin kredi arzı içinde olmaları³⁰
- Milli geliri arttırmak,
- Ödemeler dengesinde dengeyi sağlamak ve sürdürmek,
- Fiyat istikrarını sağlayıp sürdürmek,
- İstihdamı genişletmek,
- Gelir dağılımını düzenlemek,
- Bölgesel gelişmede dengeyi sağlamak³¹

1.4. Türkiye’de Dış Borçlanmanın Gelişim Süreci

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de dış borçların gelişimi, kısaca Cumhuriyet öncesi dönem ve ilk borçlanmadan bahsedilerek, 1980 öncesi dönem ve 1980 sonrası dönem olarak sınıflandırılarak incelenecektir. Böyle bir ayrıma gidilmesinin temel sebebi, Türkiye’de uygulanan ekonomik politikalarda 1980

²⁹ İlhami Söyler (2001), “Türkiye’nin Dış Borçlarının Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi (Rasyo Analizleri)”, **Maliye Dergisi**, Sayı: 137, s. 16.

³⁰ Muhammet Akdiş (2003), “Türkiye’nin Borç Gelişimi Sorunlar-Öneriler”, **Active Bankacılık ve Finans Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 30, s. 1.

³¹ Sevda Opuş (2002), “Dış Borçlanmanın Sınırı ve Türkiye”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 19, s.185.

yılında köklü bir değişikliğe gidilmiş olmasıdır. 1980 yılında uygulamaya geçen 24 Ocak kararlarıyla, Türkiye bu tarihe kadar izlemiş olduğu ithal ikameci sanayileşme politikalarından vazgeçmiş, ihracata açık sanayileşme politikalarını uygulamaya geçmiştir. Bu politika değişikliği, cari işlem açıklarının ve dolayısıyla kamu finansman sorununun büyümesiyle sonuçlanmıştır. Finansman yetersizliği ise, dış borç artışına sebep olmuştur.

1.4.1. Cumhuriyet öncesi dönem

Siyasi sınırları ve bu sınırlara hakimiyeti nedeniyle tarihçilerin ‘cihan devleti’ olarak tanımladıkları Osmanlı Devleti’nin dış borca muhtaç hale gelmesi mutlak olarak basit temellere dayandırılmaz. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nin borçlanması incelenirken, hem ülke sınırları içinde hem de dışında yaşanan değişimlere ve bu değişimlerin yarattığı etkilere bakılmalıdır.

Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılda borç çıkmazına doğru ilerlemesini etkileyen birkaç faktör sayılabilir. 16. yüzyılın ortalarından başlayıp 17. ve 18. yüzyılda ağırlaşan bunalım koşulları, yenilgiyle sonuçlanan savaşlar, kapitülasyonlar, sömürgeleşmeyi amaçlayan anlaşmalar, elde edilemeyen vergiler ve Avrupa ülkelerinde oluşan aşırı sermaye birikimi bu faktörler arasında sayılabilmektedir.³² Osmanlı Devleti’nin ilk borçlanması, Kırım Savaşı’nın (1853-1856) finansmanında kullanılmak amacıyla, Mısır Eyaleti’nin vergi gelirlerini karşılık göstererek, İngiliz ve Fransız piyasalarına tahvil ihraç etmesiyle gerçekleşmiştir.³³ 1854 yılında başlayan dış borçlanma, 1876 yılında Osmanlı Devleti’nin moratoryum ilan etmesine kadar hemen her yıl yeni borçlanmalarla devam etmiştir. Alınan borçlar ekonomik kalkınmaya yönelik yatırımlara ayrılmadığı için 1876 yılında moratoryumla sonuçlanmıştır.³⁴

³² Binhan Elif Yılmaz (2002), “Osmanlı İmparatorluğu’nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç”, **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, (4), s. 187.

³³ Erdinç Tokgöz (2004), **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)**, İmaj Yayınevi, Ankara, ss.24-25.

³⁴ Sait Açıba (1995), **Osmanlı Devleti’nin Dış Borçlanması (1854-1914)**, Kocatepe Üniversitesi İİBF Yayınları, No: 1, Afyon, s. 39.

Tablo 1.1. Osmanlı Devleti'nin Dış Borç Yapısı

Yıllar	İtibari Değer (Milyon Sterlin)	Faiz Oranı (%)	Emisyon Kuru (%)	Hazineye Giren (Milyon Sterlin)
1854	3	6	80	2.29
1860	18	6	62.5	1.23
1865	38.9	5	60	23.3
1870	31.68	3	32.125	9.54
1873	48.01	6	54	25.40
1903	32.06	4	100	2.63
1913	14.25	5.5	100	2.10
1914	20	5	88.75	7.75

Kaynak: Kıray E., Age:200-222.

Kırım Savaşı'nın finansmanı için alınan borçlardan sonra 1862 yılında kağıt parayı piyasadan çekmek ve kısa vadeli borçların ödenmesi için 8 milyon Sterlin borç alınmıştır. Alınan borcun 3.6 milyon Sterlini kağıt paranın tamamının piyasadan çekilmesinde, kalan kısım ise borçların ödenmesinde kullanılmıştır. 1863'te alınan borç madeni para basımı ve borç geri ödemeleri için alınmıştır. 1897'de alınan borç Rumeli Demiryolu'nun yapımı için kullanılmıştır. 1877 yılında alınan borç Rusya ile yapılan savaşın finansmanı için alınmıştır. 1888 yılındaki borç Almanya'dan alınan mühimmatın bedelinin ödenmesinde kullanılmıştır. 1874 yılında alınan borç ise Libya ve Balkan Savaşları sonucu ortaya çıkan kısa vadeli borçların konsolidasyonu için alınmıştır. Bütün bu sebepleri sıralanan borçların dışında alınmış olan borçlarda sebep, kısa vadeli borçların kapatılması ve bütçe açıklarının finansmanıdır.³⁵

1.4.2. 1980 öncesi dönem

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden oldukça büyük miktarda dış borç devralmıştır. Osmanlı Duyun-u Umumiyesi adını alan borcun kesin miktarı 79.820.563 TL. o zamanki pariteye göre 65 milyon Dolar'dır. Bu kesin miktar 22 Nisan 1933 yılında Paris Cumhuriyet Hükümeti ile alacaklı devletler arasında imzalanan anlaşma ile belirlenmiş ve ödeme planına bağlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti 1912 yılından önceki borçların % 62.54'ünü, bu tarihten sonraki borçların % 73.59'unu ödemekle yükümlü tutulmuştur.³⁶ Bu anlaşma sonrasında yapılan erken ödemeler sonucunda borç tam 100 yıl sonra 1954 yılında sona ermiştir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ne iç ne de dış borçlanmaya başvurulmamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nden devralınan bazı özel statülü şirketlerin millileştirilmesi yoluna gidilmiş ve borç stokunda oldukça fazla bir artış olmuştur. Bunun dışında Türkiye Cumhuriyeti'nin farklı bir amaç için ilk borç alımı 14 Haziran 1930 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu borç 'iktisadi cihazlanma' amacıyla Amerika Birleşik Devletleri'nden 10 milyon dolar tutarında

³⁵ Emine Kıray (1993), **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 203-222.

³⁶ Tülay Evgin (2000), "Dünden Bugüne Dış Borçlarımız", Hazine Müsteşarlığı, Ankara.

alınmıştır. Bunun yanında 1934 yılında Sovyetler Birliği'nden Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dahilinde 8 milyon dolar borç alınmıştır. 1938 yılında İngiltere'den 16 milyon İngiliz Sterlin'i tutarında bir borç alımı olmuş ve bu borcun 10 milyon sterlini iç borçların geri ödenmesinde 6 milyon sterlini ise askeri ihtiyaçların giderilmesinde kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar bunlardan başka herhangi bir uzun vadeli borç alınmamıştır. 1937 yılı sonunda uzun vadeli borç toplamı 134 milyon TL. kısa vadeli borç toplamı ise 68 milyon TL'dir.³⁷

Savaş yıllarına gelindiğinde özellikle askeri ihtiyaçların artması sebebiyle Türkiye, savaş öncesi yıllara nazaran daha fazla dış kaynak kullanımına gitmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında alınan dış krediler şu şekilde sıralanabilir: İngiltere'den 17 milyon sterlini ticari kredi, 29.5 milyon sterlini askeri kredi olmak üzere toplam 46.5 milyon sterlin kredi alınmıştır. 1940 yılında Fransa'dan 1.5 milyon sterlin kredi alınmıştır ve bu kredi Fransa piyasasında birikmiş olan borçların ödenmesinde kullanılmıştır. 1942 yılında ise Almanya'dan 45 milyon \$ tutarında bir kaynak girişi olmuştur. 1938-1945 yılları arasında 187 milyon doları hibe ve askeri kredi, 127 milyon doları ise ticari kredi olmak üzere toplam 314 milyon dolar tutarında bir kaynak girişi olmuştur.³⁸ Tam olarak savaş öncesi dönemde verilen bu krediler savaşa katılmış olan ülkelerin Türkiye'yi yanlarına çekebilme çabalarının bir sonucudur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall Yardım Programı çerçevesinde ABD başta olmak üzere dış yardım kullanmaya başlamıştır. Bu dönemdeki kalkınmaya yönelik krediler ise; 1947 yılında IMF'ten alınan 5 milyon dolarlık, 1948'de Amerika'dan alınan 24 milyon dolarlık ve 1950'de Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'ndan (IBRD) alınan 25.4 milyon dolarlık üç kredidir.³⁹

1950 yılına gelindiğinde göreve geçen yeni hükümetin liberalleşme politikalarına ağırlık vermesiyle Türkiye daha fazla dışa açılmıştır ve asıl dışa bağımlılık süreci bu dönemde başlamıştır. Bu dönemden itibaren Türkiye borçlanma yapısında meydana gelen iki önemli farklılık göze çarpmaktadır.

³⁷ Evgin T. (2000), Agm.

³⁸ Hüseyin Şahin (2002), **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi - Bugünkü Durumu**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, s.95.

³⁹ Evgin T. (2000), Agm.

Bunlardan ilki dış borçlarda meydana gelen misli artışlar, diğeri ise borçlanmada meydana gelen çeşitliliktir. Bu farklılaşmada hem iç hem de dış faktörler etkili olmuştur. En büyük etkiyi ülke içinde uygulanan dışa açık politika uygulamaları yapmıştır. Bunun yanında gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelerin kalkınmalarına yardım etme fikirleri etkili olmuştur.⁴⁰ Bu dönemde özellikle 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ödemeler dengesi açıklarındaki aşırı artışlar borçlanmayı arttırmış, ülkelerin yanında uluslararası mali kurumlara da borçlanılmıştır. 1950'lerin sonlarında 277 milyon dolar olan dış borç 1960'lı yılların sonlarında 690 milyon dolara kadar yükselmiştir.⁴¹ 1956 yılından sonra dış ticaret açıklarının finansmanında karşılaşılan büyük güçlükler sebebiyle ilk önemli borç ertelemeşi yaşanmış ve Türkiye ekonomisinin yeniden düzenlenmesi şartı ile Paris'te taraflar arasında yapılan anlaşma gereğince Türkiye'ye 359 milyon dolarlık yeni bir kredi açılmıştır. Bunun üzerine 4 Ağustos istikrar kararları doğrultusunda TL'nin dış değeri 1 dolar = 280 kuruştan, 1 dolar = 900 kuruşa düşürülmüştür.⁴²

Tablo 1.2. 1960-1969 Döneminde Dış Borçlar

Alınan Dış Krediler	(Milyon \$)	Ödenen Dış Borçlar	(Milyon \$)
Proje Kredileri	653	Faiz	330
Program Kredileri	1.301	Anapara	1.105
İthalatçı Kredileri	91	Toplam	1.435
Uluslar arası Kuruluş Kredileri	314	Kar Transferleri	126
US.PL.480	364		
Toplam	2.723	Toplam	1.561

Kaynak: Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Rapor (1977).

Planlı döneme gelindiğinde ise ülke gelirlerinin yetersizliği nedeniyle dış borçlanma kalkınma planlarının bir parçası durumuna gelmiştir. Aslında kalkınma

⁴⁰ Kenan Tanrıkulu (1983), **Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara., ss. 22-23.

⁴¹ Evgin, Agm.

⁴² Zerenler, Agm, s.10.

planlarının temel amaçlarından biride dışa olan bağımlılığın azaltılması olarak belirlenmiştir. Bu dönemde işçi döviz gelirlerinin artmasına rağmen tasarrufların azlığı ve ihracat gelirlerinin yetersizliği ülkeyi dış borca bağımlı hale getirmiştir. Bu dönemde patlak veren 1971 ve 1973 petrol krizleri de yine ülkenin amaçları doğrultusunda hareket etmesini engellemiştir. En fazla dış kaynak kamu kesimi tarafından kullanılmıştır. 1963-1977 döneminde toplam olarak 7.288 milyon dolar dış kaynak kullanılmıştır. Bu kaynakların ödeme güçlükleri sebebiyle hükümet kur garantili kısa vadeli ticari kredi kullanmak zorunda kalmıştır. Borç ertelemeleri sebebiyle de 1977 ve 1978 yıllarında proje ve program kredilerinde büyük artışlar olmuştur.⁴³

1.4.3. 1980 sonrası dönem ve günümüzdeki durum

1980'e kadar olan dönem tamamen istikrarsızlıklar dönemi olarak adlandırılabilir. Bu tarihe kadar TL yabancı para karşısında 13 kez devalüe edilmiştir. Sonuç olarak 24 Ocak 1980 kararlarıyla dışa kapalı ithal-ikameci politika uygulamalarında Türkiye için bir dönüm noktası olan dışa açık ihracat-ikameci politika uygulamalarına geçilmiştir.⁴⁴

Türkiye ekonomisinin 1980'den bu güne kadar olan dış borç gelişmeleri incelendiğinde önemli noktalarda birbirinden ayrılan 1980-1989 dönemi, 1990-1999 dönemi ve 2000 sonrası dönem olmak üzere üç dönem belirlemek mümkündür. Türkiye ekonomisinin temel dinamikleri, göstergeleri ve dış borç dinamiklerinde değişikliğe neden olacak kadar önem arz eden bu üç dönemin belirlenmesinde 24 Ocak Kararları, 32 Sayılı Karar ve 9 Aralık 1999 yılında imzalanmış olan stand-by anlaşması etkili olmuştur.

⁴³ Şahin H., Age, ss. 161-162.

⁴⁴ Ö. Selçuk Emsen (2003), **Ekonomik Krizler ve Türkiye Deneyimi**, Beta Yayınları, İstanbul, ss. 3-5.

Tablo 1.3. Türkiye'nin 1980 Sonrası Dış Borç Stoku ve Borç Servisi

Yıllar	Dış Borç Stoku/GSMH (%)	Dış Borç Stoku (Milyon \$)	Artış (%)	Dış Borç Servisi (Milyon \$)	
				Anapara	Faiz
1980	22.5	15.7	-	1.8	1.1
1983	30.2	18.8	6.94	1.7	1.1
1986	40.3	34.3	24.73	2.6	1.6
1989	40.2	43.7	2.94	4.5	2.3
1992	36.4	58.6	9.36	5.2	3.4
1995	44.0	75.7	10.31	7.5	4.3
1998	46.6	96.4	14.49	11.6	4.8
2001	77.9	113.5	-4.13	17.4	7.4
2004	60.7	161.7	11.21	23.3	7.1
2006	61.0	207.4	13.3	30.3	8.0

Kaynak: HDTM, TCMB

Bu dönemde yapılan en büyük yenilik ihracatın teşvik edilerek ülkenin dışa açılımını arttırmaktır. Bu amaç doğrultusunda ekonomi üzerinde hükümet etkisi en aza indirilerek, ekonominin idaresi piyasa güçlerinin eline bırakılmıştır. Yapılan bütün değişikliklere rağmen borç yükünde artış yaşanmıştır. Yaşanan artışlar sebebiyle bazı düzenlemeler yapma gereği duyulmuştur. Bu düzenlemeler şu şekilde özetlenebilir:

Garantisiz ticari borçlarla ilgili ayarlama: Türkiye 1970'li yıllarda yaşadığı güçlükler sonucunda bir çıkış noktası olarak yaptığı ithalatları mal mukabili şeklinde gerçekleştirmiş ancak bedellerini ödeyememiştir. Garantilenmiş olan borçlar Paris'te yapılan anlaşma çerçevesinde bir ödeme planına bağlanırken garantilenmemiş olan borçların çözümü Türkiye'ye bırakılmıştır. Türkiye ise yaklaşık olarak 1.4 milyon dolar olan bu borçları 24 Ocak karaları dahilinde hazırlanan bir kararname ile ödemiştir. Bu ödeme borç/hisse senedi değişimi sisteminin benimsenmesiyle 1980 yılında 600, 1981'de 200 ve 1982'de de 250

milyon dolar olarak ödenmiştir. Dolayısıyla dış borç stok miktarlarında da bu miktarlar kadar azaltma yapılarak düzenlenmesi gereği doğmuştur.⁴⁵

Dış borç stoklarında 1984 yılında yapılan düzenlemeler: 1978, 1979 ve 1980 yıllarında yapılan borç ertelemeleri sebebiyle serilerde sapma meydana gelmiş ve düzenlemeler bir yılda yapılmak zorunda kalınmıştır. Yapılan anlaşmalar sonucunda 1.325 milyon dolarlık uyumsuzluk 1984 yılı hesaplarına diğer yıllara da dağıtılarak geçilmiştir. Bu husus 1986 yılı bütçesinde de açıklanmıştır.⁴⁶

Dünya Bankası pool farkları: Dünya Bankası kendi kaynağı yetersiz kalınca üye ülkelere borçları diğer piyasalara AAA rating yoluyla borçlanarak vermektedir. Bu borçlanmalar ülkelerin kendi paraları cinsinden olmaktadır. Dünya Bankası'nın üye ülkelerle yaptığı kredi anlaşmaları ise ABD doları cinsinden yapılmaktadır. Ödeme günü banka elindeki paraları dolara çevirerek ödemesini yapmakta ve geri ödemeleri ödemesi yapılan para cinsinden talep etmektedir. Böylece risk borçlu ülkeye yıklmaktadır. Bu durum ülkeler arasında bir uyumsuzluğa sebep olmuştur ve bunun üzerine Dünya Bankası borçlanma tekniklerini değiştirmiştir.

Türkiye 1987 yılında bu sorunla karşılaşmış, yaklaşık olarak 44 milyon dolar olarak hesapladığı borçları Dünya Bankası kayıtlarında 65 milyon dolar olarak gösterilmiştir. Bankanın borçlanma tekniklerinde yaptığı değişikliklerle ilgili rakamlar değiştirilmiş ve düzenlemeler yapılmıştır.

FMS (foreign military sales) kredilerinin refinansmanı: Bilindiği gibi askeri kredilerin dış borç adı altında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği bir tartışma konusudur. Ancak genellikle dış borç olmadığı yönündeki görüşler daha fazladır. ABD hükümeti bir dönem uluslararası piyasalardan borçlandığı fonları üzerine yaptığı ilave ile isteyen ülkelere sunmuştur. Özellikle 1980'lerde bu borç türü oldukça yüksek bir ilgi görmüştür. Daha sonraki yıllarda ABD hükümeti bu kredileri hibe şekline dönüştürmüştür. Ancak önceki kredilerin ödenmesinde

⁴⁵ Gazi Erçel, **Türkiye'nin Dış Borç Birikiminin Kaynakları**, İzmir 3. İktisat Kongresi'nde Sunulan Tebliğ, s. 32.

⁴⁶ Evgin T. (2000), Agm.s

uluslararası piyasalara borçlanılarak ödeme yapılması yöntemi ortaya çıkmıştır. Türkiye’de İsrail’den sonra ikinci ülke olarak FMS kredilerinin maliyetini azaltmak için piyasaya başvurmuştur. 1988 yılında 1503 milyon dolar, 1989 yılında ise 403 milyon dolar kredinin %90’ı ABD garantisinde piyasadan borçlanılmıştır. Böylece Türkiye’nin borç yükünde bir değişme olmamış ancak borçları ticari borç niteliği kazanmıştır.

Döviz Tevdiat Hesapları’nda (DTH) yapılan düzenlemeler: Yukarıda sayılan değişikliklerin dışında ayrıca, hazine 1990 yılında veri tabanında ve DTH’da çokta önemli sayılamayacak düzenlemeler yapmıştır. Böylece Türkiye’nin dış borçları 1980 yıl sonunda 16.2 milyar dolar, 1990 yılı itibariyle de 49 milyar dolar olarak belirlenmiştir.⁴⁷

Bu dönemde yaşanan en önemli olay, 11 Ağustos 1989 tarih ve 20249 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiş olan Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar’dır. 32 sayılı karar milli ekonominin işleyişini temelden değiştiren bir karardır. Bu karar sonrasında büyümeyi tetikleyen ithalat talebi ve ithalatın daha çok kısa vadeli sermaye akımlarıyla finanse edilmesi büyüme dinamiklerinin en önemli mekanizması haline gelmiştir. İşte bu durum ülkenin büyüme perspektiflerini dış kaynaklara bağlama anlamına gelmektedir. Bu dönemde izlenen özendirici politikalar nedeniyle borç stoku 1993 yılına kadar %61.3 oranında artmıştır.⁴⁸

⁴⁷ Erçel G., Age.

⁴⁸Müslim Sarı (2004), **Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları**, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara. ss.53-54.

Tablo 1.4. Dış Borçlarda Yapılan Ayarlama (1980-1993) (Milyon \$)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Ayarlama Öncesi														
Orta-Uzun	13.2	14.4	16.0	16.9	17.6	20.9	25.8	32.7	34.3	36.0	39.5	41.3	42.9	48.8
Kısa	2.5	2.1	1.8	2.3	3.4	4.7	6.4	7.6	6.4	5.7	9.5	9.1	12.6	18.5
D.Borç Stoku	15.7	16.5	17.8	19.2	20.8	25.6	32.2	40.0	40.7	41.7	49.0	50.4	55.5	67.3
Yapılan Ayarlama														
(A)	-600	-200	-250	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(B)	178	55	16	1.0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
(D)	0	0	0	0	-466	139	93	2.0	1.3	1.0	1.3	1.3	959	913
(F)	0	0	0	0	0	0	0	0	1.5	403	0	0	0	0
(G)	0	0	0	0	-133	-12	-65	-26	184	0	0	0	0	0
Ayarlama Sonrası														
Orta-Uzun	12.8	14.4	15.8	18.0	17.0	21.0	26.7	34.6	37.3	37.4	40.8	42.6	43.8	49.7
Kısa	2.4	2.1	1.7	2.2	3.1	4.7	6.3	7.6	6.4	5.7	9.5	9.1	12.6	18.5
D.Borç Stoku	15.2	16.4	17.6	20.3	20.2	25.7	22.0	42.2	43.7	43.2	50.3	51.7	65.5	68.2

Kaynak: Evgin(1996), Aktaran: Bal(2001), (A): Garantisiz Ticari Borçlarla İlgili Yapılan Ayarlama, (B): 1984 Yılında Yapılan Ayarlamalar, (D): FMSRö finansmanıylailgiliYapılanAyarlamalar,(G):DiğerAyarlamalar.

1993 yılı sonlarına kadar kamu kesimi borçlanma gereğinin sürekli bir şekilde artması dış kaynak kullanımını arttırmıştır. Ancak 1993 yılı sonunda ve 1994 yılı başlarında uluslararası kredi kuruluşları Türkiye'nin kredi notunu düşürmüştür ve bu durum Türkiye'yi bir kriz sürecine sokmuştur. Bu itibar zedelenmesi borç bulma imkanlarını daraltmış ve Türkiye'nin dış borç stoku azalmaya başlamıştır.⁴⁹

Yaşanmakta olan ekonomik krizin üstesinden gelmek amacıyla uygulamaya konulan 5 Nisan istikrar tedbirleri sonrasında ekonomide bir iyileşme görülmüştür. Kısa süren bu iyileşme süreci sonrasında dış borçlanma tekrar artmaya başlamıştır. 1990 yılı sonlarında 52.3 milyon dolar olan dış borç miktarı 1999 yılında 103.0 milyon dolara yükselmiştir.

1999 yılında IMF ile imzalanan Stand-by anlaşması sonrasında Türkiye'nin dış borçlanma eğilimi artmıştır. 2000 yılında yaşanan ekonomik kriz, ülkeden hızlı bir sermaye çıkışına sebep olmuş ve 2000 yılı sonlarında IMF'den ek destek sağlanmıştır. 2001 yılının şubat ayında yaşanan diğer bir ekonomik kriz sonrasında 'Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı' hazırlanmış ve bu program dahilinde IMF ile tekrar bir Stand-by anlaşması imzalanmıştır. 2001 yılı sonları itibariyle Türkiye'nin dış borçları 113.5 milyon dolara ulaşmıştır.⁵⁰

Ekonomik programın uygulanmasında gösterilen istikrar sayesinde 2003 yılı borç yönetiminde dikkate değer gelişmeler sağlanmıştır. Uluslararası kuruluşlardan tahvil ihracı yoluyla borçlanmada yılbaşında öngörülen borçlanma miktarı uygun piyasa koşulları dikkate alınarak arttırılmıştır. Uluslararası Para Fonu'ndan uygulanmakta olan program çerçevesinde 17 milyon dolar kredi alınmıştır. Yıl sonu itibariyle toplam dış borç miktarı 145 milyon dolara ulaşmıştır.⁵¹ 2004 yılı dış borç yönetiminde temel hedef, vadenin uzatılması ve borçlanma maliyetinin düşürülmesi olmuştur. 2005 yılında ise Türkiye'nin toplam dış borç stoku 170.6 milyon dolara ulaşmıştır. 2006 yılında toplam dış borç stokunda yine artış olmuş ve borç miktarı 207.4 milyon dolar olarak belirlenmiştir.

⁴⁹ Ulusoy A., Age, s.136.

⁵⁰ Sarı M., Agm, ss. 59-60.

⁵¹ http://www.hazine.gov.tr/duyuru/basin2004/finansman_; 2003 Yılı Finansman Gerçekleşmeleri ve 2004 Yılı Finansman Programı.

1.5. Türkiye'nin Dış Borç Stokunun Genel Yapısı

Çalışmanın bu kısmında, 2006 itibari ile 207.4 milyon doları bulan Türkiye dış borç stokunun 1980-2006 dönemi baz alınarak, toplam borç stoku vadelerine, borçlularına ve alacaklılarına göre tasnif edilerek tablolar yardımı ile analizi yapılmaya çalışılacaktır.

1.5.1. Vadelerine göre dış borç stokunun yapısı

Tablo 1.5'de 1980-2006 itibari ile Türkiye'nin dış borçlarının boyutu ve vadelerine göre dağılımı gösterilmektedir. Bu dönemin tamamı dikkate alındığında, toplam dış borçların 1994 yılı ve 2001 yılı dışında sürekli bir artış içinde olduğu açıkça görülmektedir. 1994 ve 2001 yıllarında dış borçlarda meydana gelen düşüşün sebebi bu yılların Türkiye'nin ekonomik kriz yaşadığı yıllar olmasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemlerde Türkiye'nin kriz ortamı içinde olmasından dolayı uluslararası piyasalara olan güveni azalmıştır. Bununla birlikte uygulanan istikrar politikaları gereği az borçlanmaya gidilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin 1994 ve 2001 yıllarında diğer yıllara nispeten daha az borçlanmış olduğu söylenebilmektedir. Krizin yaşandığı yılların dışındaki dönemlerde özellikle kriz öncesi ve sonrası yıllarda ülkede borç miktarında çarpıcı artışlar göze çarpmaktadır. Kriz önceleri dış borç artışları için krizin sebebi olarak bir değerlendirme yapılabilirken, kriz sonrasındaki dış borçlarda meydana gelen artışlar için ise krizden kurtulma amacıyla başvurulmuş bir yol olarak değerlendirme yapılabilir. Yani Türkiye için dış borçlar bir yandan krize sebep olan faktör olarak görülebilirken aynı zamanda krizden kurtulma noktasında başvuru bir yöntem olarak da karşımıza çıkabilmektedir.⁵²

Yine dönemin tamamı itibari ile bakıldığında kısa vadeli dış borçlara nispeten orta ve uzun vadeli dış borçların daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun temel sebebi ise daha çok özel sektörün kısa vadeli, kamu sektörünün ise orta ve uzun vadeli borçlanma yapmasıdır. Dönem içinde orta ve uzun vadeli dış borçların toplam borç stoku içindeki payı azalırken özellikle 1990'lardan sonra kısa vadeli borçlarda artış olduğu görülmektedir. Şöyle ki,

⁵² Umut Ünal (2005), "1980-2003 Döneminde Türkiye'de Dış Borçlar", *East West Studies*.s.13.

1980’de kısa vadeli dış borçların toplam dış borç stoku içindeki payı %15.9 iken, 1990’da % 19.4’e, 2000’de ise %23.9’a yükselmiştir. Bu artışın iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, döviz tevdiat hesaplarının liberal bir yapıya kavuşturulduğu 1984 yılından itibaren hızlı bir şekilde artmış olması iken; ikincisi, döviz kredi içinde uluslararası piyasalardan doğrudan borçlanmaların aynı tarihten itibaren önemli seviyelerde artmış olmasıdır.⁵³ 2002 yılından sonra meydana gelen kısa vadeli borçlardaki artışın sebebi özel sektörün bu dönemde fazla borçlanmasıdır. Aynı dönemde orta ve uzun vadeli borçlar istikrarlı bir biçimde artış göstermiştir. Orta ve uzun vadeli borçlarda son yıllarda yaşanan artış için ise IMF’den kullanılan kaynakların artması sebep olarak gösterilebilmektedir.

Tablo 1.5. 1980-20 06 Dönemi Türkiye’nin Vadelerine Göre Dış Borç Stoku

Yıllar	Toplam Dış Borç Stoku (Milyon \$)	Kısa Vade	Orta-Uzun Vade	Stokun Vade Yapısı (%)	
				Kısa Vade (%)	Orta-Uzun Vade (%)
1980	15.7	2.5	13.2	15.9	84.1
1983	18.8	2.2	16.5	12.1	87.9
1986	34.3	6.3	25.8	19.7	80.3
1989	43.7	5.7	36.0	13.7	86.3
1993	67.3	18.5	48.8	35.0	65.0
1994	65.6	11.3	54.2	21.4	82.8
1996	79.4	17.0	62.3	21.5	78.5
1998	96.4	20.7	75.4	21.6	78.4
2000	118.6	28.3	30.2	23.9	76.1
2001	113.5	16.4	97.1	14.4	85.6
2004	161.7	31.8	128.9	19.8	80.2
2006	207.4	42.0	165.3	20.3	79.7

Kaynak: HDTM, TCMB

⁵³ Evgin T. (2000), Agm.

1.5.2. Borçlulara göre dış borç stokunun yapısı

Tablo 1.6'da kısa ve orta ve uzun vadeli dış borçların borçlulara göre dağılımı yer almaktadır. Kısa vadeli dış borçların gelişimine bakıldığında, genel olarak bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2001 yılında yaşanan kriz sonrasında bir düşüş yaşanmış ancak kriz sonrası artış devam etmiştir.

Kısa vadeli dış borçlarda borçlanana bakıldığında en büyük payın özel kesime ait olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak ise özel kesimin iç ve dış faiz oranlarındaki aşırı farklılaşma ve buna sebep olarak döviz kurlarının enflasyonun altında ya da ona yakın bir eğilim göstermesinin dış kredi kullanımını arttırması sebebi ile işletme sermayesi ve spekülasyon amaçlı borçlanmaya gitmesi gösterilebilmektedir. Özellikle 1990 sonrası kısa vadeli dış borçlardaki artışın nedeni budur.⁵⁴ Merkez Bankası'na baktığımızda ise, sınırlı bir kısa vadeli dış borç kullanımı yapıldığı görülmektedir. 1988'den itibaren Merkez Bankası'nın kısa vadeli dış borç kullanımı genel olarak azalmış 2000'li yıllarda azda olsa bir artış gözlenmiştir.

Orta ve uzun vadeli dış borçların borçlulara göre dağılımı incelendiğinde toplam borcun oldukça büyük bir bölümünün kamu tarafından alındığı görülmektedir. Ancak kamu kesiminin ağırlığı 1993'den itibaren azalma eğilimine girmiştir. 1993'den sonra kamunun ağırlığının düşüşüne karşılık özel kesimin toplam borçlar içindeki payı artmıştır. 1980'de özel kesimin payı %10 iken 2000'lerde bu oran %25'lere yükselmiştir. Merkez Bankası'na bakıldığında ise, orta ve uzun vadeli borçlarda dönem başlarında %20'lerde seyrederken dönem ortalarında zaman zaman düşüş yaşanmış 2001 yılında yaşanan önemli bir artış sonrasında dönem sonunda tekrar düşüş eğilimi görülmüştür.

⁵⁴ Ünal U., Agm, s. 18.

Tablo 1.6. 1980-2006 Dönemi Türkiye'nin Borçlulara Göre Dış Borç Stoku

Yıllar	Toplam Dış Borç Stoku (Milyon \$)	Kamu (orta-uzun vade)	Özel		TCMB	
			Kısa vade	Orta-Uzun vade	Kısa vade	Orta-Uzun vade
1980	15.7	11.2	-	1.3	-	3.2
1983	18.8	12.2	829	760	1.3	3.8
1986	34.3	23.2	2.6	951	1.7	5.8
1989	43.7	32.4	1.8	1.6	799	6.9
1993	70.5	50.3	6.7	5.9	667	6.6
1994	68.6	47.4	5.7	6.1	828	8.5
1996	79.4	40.1	7.6	8.3	984	11.3
1999	103.0	42.5	9.0	24.5	686	10.3
2000	118.6	47.6	9.7	24.1	653	13.4
2002	130.2	63.6	8.4	27.6	1.6	20.3
2004	161.7	73.8	14.7	39.2	3.2	18.1
2006	207.4	69.7	19.8	60.3	2.5	13.1

Kaynak: HDTM. TCMB verilerinden derlenmiştir.

1.5.3. Alacaklılara göre dış borç stokunun yapısı

Dış borçların 1980-2006 itibariyle sağlandıkları kaynaklar arasındaki dağılımını gösteren Tablo 1.7 Türkiye’de 1980 sonrasında resmi nitelikli borçların toplam borçlar içindeki payının en yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak 1991 sonrasında dış borç yapısında radikal bir değişim yaşanmış ve dış borçlanmalar giderek ticari finansman şeklini almaya başlamıştır. Şöyle ki, 1980 yılında özel kesim borçlanması yapılmazken 1990’lı yıllarda toplam içindeki payı %51’lere ulaşmıştır. 1990’ların başında toplam içinde resmi kredilerin payı %48’lerde iken 2000’li yıllarda bu oran yaklaşık olarak %15’e kadar gerilemiştir. Özel krediler ise aynı dönemde %85’lere kadar yükselme göstermiştir. Yine aynı süreç içerisinde ticari bankalar ve tahvil ihraçları da ağırlık kazanmıştır. Aynı zamanda bu süreç içerisinde finansmanın faiz ve vade gibi mali koşullarında da ağırlaşma yaşanmıştır.

Resmi kreditorler içinde 2000 yılından itibaren uluslararası kuruluşlardan alınan krediler hızla artış göstermiştir. Bunun altında yatan sebep, 1999 yılında uygulamaya konulan istikrar programı kararlarıdır. İstikrar programı gereği bu

dönemde büyük ölçüde IMF ve Dünya Bankası'ndan dış kaynak sağlanmıştır. Nitekim tablodaki veriler incelendiğinde, 2001 yılında toplam borçlarda bir durağanlık var iken sadece uluslararası kuruluşlardan alınan borçlarda bir artış yaşanmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojisindeki ilerlemeler uluslar arası finansal piyasaların gelişmesine ve bu gelişim ise bu piyasalara yapılan tahvil ihraçlarının önemli ölçüde artmasına yol açmıştır. 1999 yılına kadar tahvil ihraçlarında düzenli artışlar yaşanırken 2000 sonrasında önemli bir sıçrama görülmüştür. Bu sıçramada sebep olarak ise aynı dönemde yaşanan iç borcu dış borca ikame politikası gösterilebilmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'de dış borcun alacak yapısı incelendiğinde dış borçların giderek ticari finansmanlardan oluşuyor hale geldiği ve özel sektörün payının arttığı söylenebilir. Bu çerçevede ilk dikkat çekilmesi gereken nokta, resmi finansmanların azalması sebebiyle dış borçların vade ve faiz gibi mali koşullarının bozulma eğilimi içinde olmasıdır.

Tablo 1.7. 1980-2006 Dönemi Türkiye'nin Alacaklılara Göre Dış Borç Stoku

Yıllar	Uluslararası Kuruluşlara Olan Borçlar	Hükümet Kuruluşlarına Olan Borçlar	Ticari Banka Kredileri	Tahvil İhraçları	Özel Kesime Olan Borçlar	Diğer Krediler	Toplam Borç Stoku (Milyon\$)
1980	3.2	5.9	-	-	-	6.6	15.7
1983	3.8	7.7	486	5	1.7	0.1	18.8
1986	7.8	9.8	2.6	217	3.6	10.3	34.3
1989	8.7	11.4	1.8	5.2	3.9	12.7	43.7
1991	10.0	14.5	4.1	6.6	4.9	13.5	53.6
1993	8.6	18.1	9.5	12.6	9.0	12.7	70.5
1996	8.8	9.6	6.4	13.1	10.5	31.0	79.4
1999	7.7	9.1	11.5	16.9	11.3	46.5	103.0
2001	22.0	8.5	7.7	21.0	8.6	45.7	113.5
2004	32.2	8.7	12.6	30.0	19.2	59.0	161.7
2006	22.5	6.5	18.6	36.3	23.4	100.1	207.4

Kaynak: HDTM. TÜİK ve Pakdemirli (2002) verilerinden derlenmiştir.

1.6. Dış Borçlarla İlgili Rasyolar

Gelişmekte olan ülkelerde dış borçların büyük boyutlara ulaşması, dikkatleri bir takım rasyo analizleri üzerine toplamıştır. Bu rasyolar borç veren taraf açısından borç verilecek olan ülkenin güvenilirliğini, borcu geriye ödeyebilme kapasitesini ve borç vermede amacın gerçekleşebilme imkanını görme bakımından büyük önem arz etmektedir. Borçlanan taraf açısından ise, dış borcun etkin bir şekilde kullanılması, borç ödeme kapasitesinin daha iyi analiz edilebilmesi ve alternatif politikaların oluşturulması bakımından önem taşımaktadır.

Dış borç rasyoları, geçmişte yapılmış olan dış borçlanmanın miktar, yapı ve koşullarındaki değişiklikleri yansıtmaktadır. Bu rasyoların tümü bir bütün olarak ele alındığında incelen ülkenin dış borç profili kapsamlı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Dış borç kapasitesinin ölçülmesinde, dış borç miktarındaki artışları izlemeye ve ülke içi ve ülkelerarası analizlerin yapılmasında etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Tablo 1.8. Türkiye'nin Bazı Dış Borç Rasyoları

Yıllar	GSMH (cari fiyatlarla) (Milyon\$)	Ekonomik Büyüme (Reel GSMH'daki Artış)	Toplam Dış Borç Stoku (Milyon \$)	Dış Borç Stoku / GSMH (%)	Dış Borç Stoku / İhracat (%)	Dış Borç Servisi / İhracat (%)	Dış Borç Faiz Servisi / İhracat (%)
1980	69.7	0.9	15.7	22.5	541.3	6.2	2.1
1983	62.2	1.6	18.8	30.2	329.8	42.3	10.9
1986	76.4	4.8	34.3	40.3	463.5	62.3	14.7
1989	108.6	8.5	43.7	40.2	376.7	61.3	14.1
1992	160.7	7.8	58.6	36.4	395.9	57.2	13.7
1995	171.9	2.6	75.7	44.0	350.4	40.2	10.8
1998	206.5	6.0	96.4	46.6	358.3	61.2	15.4
2000	200.0	-0.6	118.6	59.3	428.1	79.0	22.7
2001	145.6	-5.4	113.5	77.99	362.6	78.6	22.8
2003	239.2	11.4	145.4	60.7	308.0	58.8	14.8
2005	360.8	13.5	170.6	47.2	232.4	49.5	10.8
2006	339.6	13.5	207.4	61.0	242.5	44.9	9.4

Kaynak: HDTM, TÜİK ve Ekrem Pakdemirli (2002),Cumhuriyet Döneminin Ekonomik Büyüklükleri (1923-2002) verilerinden derlenmiştir.

1.6.1. Dış borç stoku / GSMH

Bu rasyo genel olarak bir ülkenin kredibilitesinin ölçümünde kullanılmaktadır. Bunun yanında risk ve borç yükü analizlerinde de genel bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir. Bu rasyonun kullanılmasında Dünya Bankası ve IMF tarafından kabul edilen ölçütlere göre eğer bir ülkenin dış borç stoku / GSMH rasyosu %30-50 arasında ise ülke orta derecede borçlu, %50'nin üzerinde ise ülke çok borçlu olarak kabul edilmektedir.⁵⁵ Maastrich kriterlerine göre ise bu oranın %60 üzerine çıkmaması gerekmektedir. Ancak Türkiye 2000 yılı itibari ile

⁵⁵ Söyler İ., Agm, s. 20.

bu şartı yerine getirememiş, %88.4 oranıyla çok borçlu ülkeler içinde yer almıştır.⁵⁶

Tablo 1.8.'den de anlaşılacağı üzere Türkiye'nin bu rasyosu 2000 yılı sonu itibari ile %59.3 'e ulaşmış ve Dünya Bankası ve IMF'nin belirlemiş olduğu kriterlere göre çok borçlu ülkeler sınıfına girmiştir. 2001 yılında %77.9'a kadar yükselmiş ve 2002 yılında %72.0 olarak gerçekleşmiştir. Daha sonra bu oran GSMH'da gerçekleşen büyüme ile düşme eğilimine girmiştir. 2005 yılı sonunda %47.2'ye kadar gerilemiş ve Türkiye bu tarihte orta derecede borçlu ülkeler sınıfına tekrar dahil olmuştur.

Maastricht Antlaşması'na göre borçlanmak mümkün görülmektedir. Ancak bunun sınırları bulunmaktadır. Maastricht Antlaşması ile Borç/GSMH oranı da belirlenmiştir, ancak bu oranın bazı durumlarda aşılması mümkün olmaktadır. Antlaşmaya göre, bir devletin toplam borcunun GSMH'ya oranı, bu oran seviyesinde olmasa da, gittikçe azalan bir değer taşıyorsa, aşırı olarak ifade edilmemektedir. Kriterin bu şekilde belirlenmesinin sebebi, AB'ne üye ülkelerin kamu borçlarının GSMH'ya oranının %60'dan fazla olması olup, hatta bu oran Belçika, İtalya ve Yunanistan gibi ülkelerde %100'ün üzerinde gerçekleşmiştir. Basit hesaplamalar dahi, zorunlu kamu harcamaları kısılrsa bile, bu ülkelerde kamu borçlarının GSMH'ya oranını 1999 yılına kadar %60'a inmeyeceğini göstermektedir. Bu bağlamda, 1995 yılında AB Komisyonu tarafından onaylanan "Avrupa Yaklaşım Raporu", yüksek düzeyde borçlu ülkelerin, toplam borçlar azaltıldığı sürece Avrupa Para Birliği'ne katılmalarına izin verileceğini ifade etmektedir.

1.6.2. Dış borç stoku / ihracat

Bu rasyo, bir ülkenin borçluluk durumunu ve dış borç ödeme kapasitesini gösteren ihracat gelirlerinin toplam dış borç stoku üzerindeki etkileri konusunda bilgi edinmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu oranın yükselmesi borçlu ülkeler açısından olumsuz, küçülmesi ise olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu oranın % 165-275 arası olması halinde ülkenin orta

⁵⁶ Ayşe Günay, Ahmet Özen (2002), Avrupa Birliği'nde Mali Disiplinin Sağlanmasına Yönelik Maastricht Kriterlerinin Anayasal İktisat Perspektifinden Değerlendirilmesi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, s. 74.

derecede borçlu, %275'i aşması halinde ise ülkenin çok borçlu bir ülke olduğu kabul edilmektedir.⁵⁷

Tablo 1.8'den de anlaşılacağı üzere Türkiye'nin 2004 yılı itibariyle dış borç stoku / ihracat rasyosu % 256.2 olarak gerçekleşmiş ve ülkemiz orta derecede borçlu ülkeler sınıfı içine girmiştir. Bu gelişmenin temel sebebi ise ihracat gelirlerindeki önemli artışlardır. Günümüz itibariyle hala Türkiye orta derecede borçlu ülkeler sınıfında bulunmaktadır.

1.6.3. Toplam dış borç servisi / ihracat

Ülkenin mal ve hizmet ihracat gelirlerinin ne kadarının borç servisi ödemelerine ayrıldığını ifade etmektedir. Bir ülkenin dış borç yükünün değerlendirilmesinde ve çok borçlu olup olmadığının ölçülmesinde kullanılan bir orandır. Dış borç karşılama oranı olarak da adlandırılan bu oran, dış borçlanma dahil, ülkenin uluslararası likidite sorunlarının analizinde önemli bir kriterdir. Rasyonun büyük değerlere ulaşması, ülke ihracat gelirlerinin dış borç servisini karşılama oranının küçülmesi demek olduğundan, bu durum borçlu ülkenin dış borç yükümlülüklerini yerine getiremediği anlamına gelir. Oranın küçük değer alması ise, ülkenin ödemeler dengesinde bir iyileşme olduğu ve buna bağlı olarak da ülkenin dış borç ödeme gücünde bir artış görüldüğü şeklinde yorumlanmaktadır. Bu oran, %18-30 arasında ise ülke orta derecede borçlu, % 30'u aşmış ise ülke çok borçlu ülke olarak değerlendirilmektedir.⁵⁸

Tablo 1.8'den de görüldüğü gibi Türkiye, bu orana göre, 1983 yılı itibari ile çok borçlu bir ülke olarak kabul edilmektedir.

1.6.4. Dış borç faiz servisi / ihracat

Bu oran, bir ülkenin ihracat gelirlerinden ne kadarının dış borç servisi faiz ödemelerine ayrıldığını ifade etmektedir. Bu rasyo genel olarak dış borçlanmanın borcu alan ülke için maliyetini ölçmede kullanılmaktadır. Bu oranın % 12-20 arasında olması ülkenin orta derecede borçlu bir ülke olduğunu

⁵⁷ Evgin T. (2000), Agm.

⁵⁸ Evgin T. (2000), Agm.

göstermektedir. Şayet oran, % 20'nin üzerine çıkarsa ülke çok borçlu ülke olarak değerlendirilmektedir.⁵⁹

Tablo 1.8'den de görüldüğü gibi Türkiye bu orana göre değerlendirildiğinde, 1986 yılında orta derecede borçlu ülkeler içine girmiş, 2000 ve 2001 yıllarında ise yüksek derecede borçlu ülke durumuna gelmiştir. 2001 yılı sonrasında tekrar orta derecede borçlu ülkeler sınıfına geçmiştir.

Bu oranların her birinin ekonominin borç yükünü göstermek bakımından ayrı ayrı değeri olmakla birlikte, birbirine benzemeyen çok sayıdaki ekonomiyi tek bir göstergeye bakarak borçluluğunu sınıflandırmanın sakıncalarından kaçınmak için bu oranların en az üçüne bakılarak bir borçluluk sınıflandırılması yapılmaktadır.

Bu oranlardan en az üçünün;

Toplam Borç / GSMH > %50

Toplam Borç / İhracat > %275

Borç Sevisi / İhracat > % 30

Faiz Servisi / İhracat > % 20

olması halinde ülke çok borçlu olarak sınıflandırılmaktadır. Orta derce borçlu olmak için yukarıdaki göstergeler sırası ile %30-50, %165-275, %18-30, %12-20 arasında olmalıdır.⁶⁰

Tablo 1.8.'deki verilere bakıldığında, Türkiye'nin 2006 yılı itibari ile orta derecede borçlu ülkeler sınıfına dahil olduğu görülmektedir.

Diğer yandan, borçluluk göstergeleri bakımından çok borçlu sınıfına giren bazı ülkeler uluslararası finans pazarında gösterdikleri performans nedeni ile borç krizine girmemişlerdir. Çok borçlu ülkeler ekonomileri nitelik ve nicelikleri bakımından geniş farklılıklar gösterirler. Orta gelir düzeyindeki ülke borçlarının büyük kısmı özel kreditorlerdir. Düşük gelirli ülkelerin borçları ise, daha çok resmi kaynaklıdır. Bu nedenle düşük gelirli ülkeler borç krizi ile daha çok karşı karşıya kalmışlardır.

Dış borç rasyoları bir bütün olarak incelendiğinde, Türkiye'nin özellikle son birkaç yıl içinde orta derecede borçlu ülkeler sınıfına girdiği görülmektedir. İncelenen dört rasyo içinde Türkiye şu anda yalnızca dış borç servisi / ihracat

⁵⁹ Evgin T. (2000), Agm.

⁶⁰ Evgin T. (2000), Agm.

rasyosuna göre çok borçlu ülkeler içinde yer almaktadır. Diğer üç rasyoya göre, Türkiye orta derecede borçlu bir ülkedir. Bunun en önemli sebebi ise ülke ekonomik büyümesinde yaşanan olumlu durumdur. Bu durum sonucunda artan ihracat gelirleri ise dış borç yükünü hafifletmektedir.

Tablo 1.8 Türkiye’deki ekonomik büyüme açısından değerlendirildiğinde, borç stokunda ki artışların yeterli ekonomik büyüme ile sonuçlanmadığı görülecektir. Bunun yanında, ülkenin mal ve hizmet ihracat gelirlerinin ne kadarının borç servisi ödemelerine ayrıldığını gösteren dış borç servisi/ ihracat rasyosunda ki artışların ise ekonomide daralmayla sonuçlandığı anlaşılmaktadır. Ekonomide büyük bir seviyede daralmanın yaşandığı 1998-2000 yılları arasında, hem bir ülkenin borçluluk durumunu ve dış borç ödeme kapasitesini gösteren ihracat gelirlerinin toplam dış borç stoku üzerindeki etkilerini gösteren toplam dış borç stoku/ihracat rasyosunda hem de dış borç servisi/ihracat rasyosunda önemli artışlar gerçekleşmiştir. Türkiye’ye ait bu veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, dış borç stokunda ki artışın ekonomik büyümeyle sonuçlanmadığı, dış borç servisinde ki artışın ise ekonomik daralmaya yol açtığı sonucuna ulaşılabilir.

II. BÖLÜM

2. EKONOMİK BÜYÜME

Ekonomik büyüme olgusu, iktisatçıların her dönemde en çok tartıştığı konular arasında olduğu gibi günümüzde de hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin üzerinde durduğu en önemli sosyal ve ekonomik konulardan biridir. Bu bölümünde çalışma için bir alt yapı oluşturması amacıyla, ekonomik büyüme kavramı, ekonomik büyüme teorileri ve özellikle çalışmayla olan ilgisi sebebiyle dışsal büyüme teorileri hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca, büyüme sürecinde dış finansman ihtiyacını belirlemeye yönelik yöntemler kısaca açıklanacaktır.

2.1. Ekonomik Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme, üretilen mal ve hizmet kapasitesinde meydana gelen artıştır. Yani bir ülkenin ekonomik büyümesi, ülke fert başına GDP'sinin sürekli olarak artması anlamına gelmektedir. Bir ülkede ekonomik büyümenin ne oranda meydana geldiğini belirleyebilmek için ortalama büyüme hızı ile yıllık büyüme hızı hesaplanmaktadır. Ortalama büyüme hızı, belli bir zaman dilimi içinde reel GDP'de meydana gelen artışı ölçmektedir.

Ekonomik büyüme hızının anlaşılmasında ayrıca üretim imkanları eğrisinden yararlanılmaktadır. Üretim imkanları eğrisi, ülkedeki mevcut teknoloji seviyesi ve üretim faktörü miktarının maksimum noktasını vermektedir. Üretim imkanları eğrisindeki dışa doğru kaymalar ekonomik büyümenin gerçekleştiğinin göstergesidir. Bu dışa kaymalar ise, emek ve sermaye stokundaki ve verimliliğindeki artış ve kapasite kullanımında meydana gelecek olan artışlarla sağlanabilmektedir. Ayrıca üretim imkanları eğrisinde meydana gelebilecek olan dışa kaymada, hükümetlerin verimlilik artışı sağlayacak nitelikte eğitime, teknolojiye ve fiziki sermaye artırıcı altyapı yatırımlarına vermiş oldukları önemde etkilidir.⁶¹

J. Serieux, Y. Samy (2001)'e göre ağır dış borç yükünün büyüme üzerindeki etkisini araştıran en önemli hipotez borç ertelemesi (debt overhang) hipotezidir. Bu hipotezin geleneksel(dar) ve geniş olmak üzere iki versiyonu

⁶¹ Aykut Kibritçioğlu (1998), “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, AÜ **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 53, No: 1-4, s. 2.

bulunmaktadır. Geleneksel versiyona göre, ağır borç yükü devletin yüksek borç ödemelerini finanse edebilmek için, gelecekte vergileri arttırmasını gerektirmektedir. Vergilerdeki bu artış, vergilendirme sonrası yatırımların azalması ve dolayısıyla büyümenin yavaşlaması anlamına gelmektedir. Geniş yaklaşıma göre ise, devletin genel kamu giderlerini finanse etmek için bile yüksek dış borç yükü ve dolayısıyla yüksek dış borç servisi maliyetleri sebebiyle borç ertelemesine gitmesini gerektirmektedir. Aynı zamanda gelecekteki borç profiliyle ilgili belirsizlikler, yatırıma olan teşviki azaltarak düşük yatırıma ve düşük büyümeye sebep olmaktadır.⁶²

Ekonomik büyüme ile ilgili olan diğer bir kavram ise ekonomik kalkınmadır. Literatürde çoğu zaman karıştırılan bu kavram aslında ekonomik büyüme kavramından farklılık arz etmektedir. Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümeden daha geniş anlamlıdır ve ekonominin büyümesi yanında sosyal, kültürel ve siyasi alanda da gelişmeyi ifade etmektedir. Ekonomik kalkınma, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi anlamda bir modernleşmeyi bir bütün olarak kapsamaktadır.⁶³

Ekonomik büyümenin belirleyicilerine baktığımızda ise, karşımıza üç belirleyici çıkmaktadır. Bunlardan ilki sermaye birikimidir. Sermaye birikimi iktisadi büyümenin temel dinamiği olarak kabul edilmektedir. Bir ülkede gelişimin sağlanabilmesi için temel şart yatırımın olmasıdır. Yatırımda ancak yüksek gelirle elde edilecek olan tasarruf artışına bağlıdır. İşte bu noktada meydana çıkan kısır döngüden kurtulmanın yolu sermaye birikiminin arttırılmasıdır. İkinci büyüme belirleyicisi ise, teknolojik ilerlemedir. Teknoloji, üretimde gerek duyulan bilgi, organizasyon ve tekniklerin bütünüdür. Teknoloji sayesinde üretim sırasında aynı miktarda girdi kullanıp daha fazla çıktı elde edilebilecek, işgücü tasarrufu ve sermaye tasarrufu sağlanacaktır. Son belirleyici olarak nüfus ve işgücü artışı sayılabilir. Nüfus artışı ve akabinde yaşanacak olan işgücü artışı, ekonomik büyümeyi hızlandıran önemli bir uyarıcı olmaktadır.⁶⁴

⁶² John Serieux, Yiagadeesen Samy (2001), **The Debt Service Burden and Growth: Evidence From Low Income Countries**, The North-South Institute, Ottawa, Canada, p:2

⁶³ Muhsin Kar, Sami Taban, (2005), **İktisadi Gelişimin Temel Dinamikleri ‘İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü’**, Ekin Kitabevi, s. 8.

⁶⁴ Rudiger Dornbusch, Stanley Fischer (Çev: Salih Ak, Mahir Fisunoğlu, Erhan Yıldırım, Refia Yıldırım), (1998), **Makroekonomi**, McGraw-Hill-Akademi Ortak Yayını, Ankara, ss. 284-287 ve Metin Berber (2006), **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, Trabzon, ss. 28-31.

Görüldüğü üzere ekonomik büyüme çeşitli etkenlere bağlıdır. Ekonomik büyümeyi sağlama ya da mevcut büyümeyi hızlandırmak için, sermaye kalitesini artırmaya yönelik yatırımlar yapmak, teknolojik yeniliklerden yararlanmak ve üretim faktörlerinin miktarını arttırmak gerekmektedir.

2.2. Ekonomik Büyüme Teorilerinin Tarihsel Gelişimi

Bir ülkenin iktisadi ve sosyal refah düzeyindeki artışın en önemli göstergelerinden biri olan ekonomik büyüme olgusu, iktisatçıların üzerinde sürekli tartıştığı bir konudur. Geliştirilen ekonomik büyüme teorileri, içinde bulunulan dönemin ekonomik ve sosyal özelliklerinden etkilenecek, devlete ekonomik ve sosyal alanda farklı görevler yüklemiştir. Geliştirilen teorilerde ekonomik büyüme alanında devlete kimi zaman aktif rol verilirken, kimi zaman pasif rol verilmiş ve devletin ekonomiye herhangi bir müdahalede bulunmaması gerektiği ileri sürülmüştür. Çalışmanın bu bölümünde ekonomik büyüme teorilerinin tarihi gelişiminden bahsedilerek devletin ekonomik büyüme alanındaki fonksiyonları anlatılacaktır.

2.2.1. Merkantilist dönem (1450-1750)

Merkantilizmin esası devlet idaresine dayanmaktadır. Ekonominin ve devletin birlikte büyümesi ve güçlenmesi esas alınmıştır. Merkantilistlerin temel konusu dış ticarettir. Bunun sebebi ise hazinenin büyümesine verilen önemdir. Bu doğrultuda ihracat ithalattan fazla olmalıdır ki dış ticaret dengesi pozitif olsun.⁶⁵

Merkantilist doktrin üç temel faktöre dayandırılabilir. Bunlardan ilki, güçlü devlet hedefidir. İkincisi, kıymetli madenlere sahip olma arzusudur. Son faktör ise, dış ticaretin gerekliliği ve önündeki engellerin kaldırılmasının gerekliliğidir.

2.2.2. Fizyokratik dönem (1750-1776)

Fizyokrasi, Merkantalist düşünceye tepki olarak doğmuş, devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunan bir akımdır. Fizyokrasi kelimesinin Yunanca aslından kaynaklanan anlamı ‘doğa yasası’dır. Fizyokratlar

⁶⁵ Vural F. Savaş (1997), *İktisadın Tarihi*, Avcıol Yayıncılık, İstanbul, s. 138.

ilahi bir iradenin evrensel ve aslında mükemmel olan bir doğal düzen ortaya koyduğu düşüncesini benimsemişlerdir.⁶⁶

John Locke, Fizyokrat felsefenin babası olarak kabul edilmektedir. Locke'un rasyonalizm ve doğal düzene verdiği önemi Fizyokratlar da benimsemişlerdir. Fizyokratlara göre ekonomik sistemin temelini kişisel çıkar (self interest) oluşturur. İnsan ve dolayısıyla devlet her hareketin yararını ve zararını hesaplar ve işbirliği yapmanın gereğini kabul eder. Ünlü sloganları “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler”(laissez faire, laissez passer), bu düşüncenin veciz bir ifadesi olmuştur.⁶⁷

Ekonomide temel sektör olan tarım, harcanandan fazlasını verdiği için büyümenin tek yoludur. Sanayinin yararını kısmen kabul eden Fizyokratlar, Merkantalistlerin aksine ticarete önem vermemişlerdir. Bu açıdan Merkantalistler ile Fizyokratlar arasında önemli bir fark vardır.

2.2.3. Klasik büyüme teorileri

Fizyokratların savunduğu fikirler klasik görüşün doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu liberal akımın doğuşundaki en önemli etken ise sanayi devrimi olmuştur. Klasik iktisadın en önemli temsilcileri A.Smith, D.Ricardo ve T.Malthus'un çalışmaları büyüme kavramına çok önemli katkılar sağlamıştır.

Adam Smith'in 1776 yılında hazırlamış olduğu 'Ulusların Zenginliği' adlı çalışma, ekonomik büyüme teorileri için bir başlangıç noktası olarak görülmektedir. Smith çalışmasında bir ülkenin ekonomik büyüme sürecinde sadece sermaye akımlarının değil aynı zamanda teknolojik sürecin ve endüstriyel ve sosyal faktörlerin de hayati rol oynadıklarını belirtmiştir.⁶⁸ A.Smith diğer klasiklerde de olduğu gibi ekonominin sürekli olarak büyümeyeceğini bir durgunluk sürecine gireceğini kabul etmektedir. Ancak bu sürecin olumsuz bir durum olmadığını savunmaktadır. Smith bu düşüncesiyle diğer klasiklerden ayrılmakta ve iyimser klasik olarak adlandırılmaktadır.

⁶⁶ Erdoğan Alkin (1987), **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 3466, s. 21.

⁶⁷ Savaş V.F. (1997), Age, ss. 226-228.

⁶⁸ Aykut Kibritçioğlu ve Selahattin Dibaoglu,(2001), “Long-run Economic Growth: An Interdisciplinary Approach”, **University of Illinois at Urbana-Champaign, College of Commerce and Business Administration Office of Research, Working Paper**, No: 01-0121,p. 2.

Büyüme sürecinde yaşanacak olan durgunluğu oldukça olumsuz bir durum olarak nitelendiren Robert Malthus ve David Ricardo kötümser klasikler olarak adlandırılmaktadırlar. Malthus, büyümede en önemli faktör olarak nüfus teorisini geliştirmiştir. Malthus'a göre toplumdaki fakirliğin nedeni, besin maddelerinin üretiminin gittikçe artan nüfusa yetişememesidir. Ricardo ise yapmış olduğu çalışmalarda büyüme sorununu dolaylı yollardan ele almıştır. Milli gelirin kaynaklarını ortaya koymamış, milli gelirin üretim faktörleri arasında nasıl dağıtıldığını incelemiştir. Ülkelerin yaşayacağı büyüme ve durgunluk aşamalarını uzun dönemde üretim faktörlerinin milli gelirden alacakların payların belirlediğini ileri sürmektedir.⁶⁹ Schumpeter ise teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olacağını savunan ilk iktisatçı olarak bilinmektedir. Schumpeter mensubu olduğu Avusturya ekolünün de etkisiyle, teknolojik gelişmeleri ekonomik konjonktür içerisinde ele almış, teknolojik gelişme kavramını firmalararası rekabetin bir aracı ve “yaratıcı yıkım” kavramını tetikleyen bir unsur olarak görmüştür. Yaratıcı yıkım; zayıflayan sektörlerin yıkımı ile ortaya çıkan, söz konusu ekonomilerde yeni teknolojilerin ve endüstrilerin ortaya çıkmasını sağlayan evrimsel bir süreç olarak ifade edilmiş, ekonomik büyüme ve yapısal değişme ile tanımlanan süreç teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak görülmüştür. Schumpeter'in yaklaşımında teknoloji, aynı neoklasik yaklaşımda olduğu gibi dışsal bir kavramdır ve söz konusu firmalar teknolojik yenilikleri takip ederek kendilerine uygun olan teknolojileri satın alırlar. Schumpeter, neoklasik yaklaşımdan farklı olarak teknolojik yenilik kavramının alanını genişletmiş, teknolojik yenilik kavramını sadece üretim sürecinde yeni bir tekniğin kullanılması olarak değil, aynı zamanda yeni bir malın üretilmesi, yeni pazarların açılması, yeni pazar örgütlenmelerine gidilmesi, yeni hammadde kaynaklarının bulunması gibi süreçleri de kapsayan bir kavram olarak tanımlamıştır.⁷⁰

⁶⁹ Berber M.(2006), Age, ss. 60-69.

⁷⁰ Joseph Schumpeter (1911), The Theory of Economic Development, Harvard University Press,Cambridge, pp. 4-11.

2.2.4. Sosyalist büyüme teorisi

Sosyalist sistemde üretimde kullanılan üretim araçlarının büyük bir kısmı devlet mülkiyetindedir. Üretim, bölüşüm ve tüketim de yine kamu otoritesi tarafından belirlenmektedir. Şayet özel mülkiyet olursa adaletli bölüşüm olmayacağı ve işçi sınıfının sömürüleceği düşünülmektedir.

Sosyalist büyüme düşüncesi Marx'a dayanmaktadır. Marx'a göre emek, üretimin değerini belirlediği gibi aynı zamanda büyümenin motorunu da oluşturmaktadır. Marx büyüme sürecini tam bir dengesizlik olarak görmektedir.⁷¹ Önemli bir sosyalist olan Grigori Aleksandrovic Feldman'ın iki sektörlü büyüme modeli, Alex-ander Erlich ve Evsey Domar tarafından desteklenmiş ve geliştirilmiştir.⁷²

2.3. Dışsal Büyüme Teorileri

'Dışsal büyüme teorileri' olarak sınıflandırılan teoriler, büyümeyi ekonominin iç dinamiklerinden bağımsız olan değişkenler aracılığıyla açıklamaya çalışmışlardır. Bu teoriler, gelişmekte olan ülkelere dış borçlanmanın ekonomik büyümeyi arttıracığını savunmaktadırlar.

2.3.1. Harrod-Domar (Post-Keynesyen) büyüme teorisi

Çağdaş ekonomik büyüme kuramları, Harrod'un 1939 yılında yayınlamış olduğu makalesiyle başlamıştır. Daha sonra Domar'ın bu alanda yapmış olduğu çalışmalar, çağdaş ekonomik büyüme kuramlarına önemli katkılar sağlamıştır.⁷³ Harrod-Domar modeli olarak adlandırılan model, bu iki iktisatçının çalışma ve bulgularındaki benzerlikler sebebiyle bu isimle anılmaktadır.

Harrod-Domar modeli, kısa dönemli Keynesgil yaklaşımların uzun dönemli büyüme sürecine uyarlanması çabaları sonucu ortaya çıkmıştır.⁷⁴ Harrod ve Keynes arasındaki temel fark büyüme alanındadır. Harrod'a göre ekonomi sabit bir büyüme oranında dengeli bir şekilde büyüyebilir.⁷⁵ Keynes'e göre bu bir

⁷¹ Alkin E. (1987) , Age, ss. 56-63.

⁷² www.bilgininadresi.net/Neo-Marksist-Ekonomi-

⁷³ Y. Sezai Tezel (1995), **İktisadi Büyüme**, İmaj Yayıncılık, Ankara, s. 183.

⁷⁴ Jamee K.Moudud (2000), "Harrod versus Thirwall: A Reassessment of Export-Led Growth", **The Jerome Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper**, No: 316, p. 4.

⁷⁵ R.F.Harrod (1956), "An Essay in Dynamic Theory", **The Economic Journal**, Vol: 49, No: 193, p. 16.

mucizedir veya ancak çok ciddi düzenlemeler sonucu ortaya çıkabilecek bir durumdur.⁷⁶

Harrod ve Domar, ülke ekonomilerinin nasıl dengeli büyüyebileceğini ve bu büyümenin nasıl sürekli hale getirilebileceğini açıklamaya çalışmışlardır.

Ekonomik büyüme milli gelirdeki artışlarla ölçülebilmektedir. Milli gelir seviyesi Y , Milli gelirdeki artış ΔY ile gösterilecek olursa, ekonomik büyüme hızı aşağıdaki gibi formüle edilecektir:⁷⁷

$$y = \frac{\Delta Y}{Y}$$

Dışa kapalı bir ekonomide üretim seviyesinin dengede olabilmesi, toplam tasarrufların toplam yatırımlara eşit olmasıyla sağlanabilmektedir. Bu eşitlik $I=S$ şeklinde ifade edilmektedir. Bilindiği üzere tasarruflar gelirin belli bir kısmını göstermektedir. Yani $S = sY$ 'dir. Eşitlikte s marjinal tasarruf eğilimini temsil etmektedir. Yapılan yatırımlar sermaye stokuna yapılan ilaveleri ifade etmektedir. Dolayısıyla $I = \Delta K$ 'dır. Sermaye hasıla oranı k gibi bir sabitle gösterilirse $k = K/Y$ olacaktır. Eşitlik, değişmeler cinsinden ifade edilirse ,

$$k = \frac{\Delta K}{\Delta Y} \text{ şeklinde olacaktır.}$$

$S = I$ ve $S = sY$ eşitliklerinden hareketle $I = \Delta K = k \times \Delta Y$ iken $sY = k \times \Delta Y$ olacağı için $\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{s}{k}$ eşitliği oluşmaktadır.

Sonuç olarak Harrod ve Domar'a göre büyüme oranı sermaye hasıla katsayısı (k) ve tasarruf oranı (s) tarafından belirlenmektedir. Ekonomik büyüme, tasarruf oranıyla pozitif, sermaye hasıla katsayısıyla negatif yönlü bir ilişki içerisinde olmaktadır. Yani ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için mutlaka tasarruf yapılmalı ve GSMH'nın belli bir kısmı yatırımlarda kullanılmalıdır.⁷⁸

.En kısa şekliyle Harrod ve Domar'a göre ekonomik büyümeyi yatırımlar belirler ve yatırım miktarı artınca büyüme hızı da artar. Yani tasarruf katsayısının büyük olması büyümeyi hızlandıran bir faktördür. Böyle olunca, kısa dönem

⁷⁶ Moudud (2000), Agm, p. 4.

⁷⁷ Alkin E. (1987), Age, ss. 183-184.

⁷⁸ Kerem Karabulut ve Ö.Selçuk Emsen (1997), "Kalkınma Teorileri ve Geliştirilen Son Büyüme Modeli: Yeni Büyüme Teorisi", **Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:11, Sayı:3-4, ss. 30-31 ve Alkin E. (1987), Age, ss. 184-187.

tüketimleri azaltılıp yatırımlar arttırılırsa veya dış borç alınıp mevcut tasarruflara katılırsa uzun dönem büyüme hızında yükselme sağlanacaktır. Ayrıca iç tasarrufların artmasıyla, dış tasarruflara ihtiyaç kalmayacak ve borç servisi için gerekli finansman sağlanmış olacaktır.⁷⁹

Harrod ve Domar'ın çığır açıcı olarak nitelendirilen bu çalışmalarının yayınlanmasından birkaç yıl sonra yayınlarla ilgili ciddi eleştiriler getirilmiştir. Bu eleştirilerin birkaçı şu şekilde sıralanabilir:⁸⁰

- Hem Harrod'un hem de Domar'ın kurmuş olduğu modellerde kullanılan kavramların hesaplanması oldukça zordur. Modellerde tasarruf eğilimi, sermaye-hasıla oranı, sermayenin verimliliği gibi kavramlar kullanılmıştır. Bu kavramların hesaplanması ve aynı zamanda güvenilirliğinin kesin olması oldukça zordur.
- Hesaplamalar yapılırken ekonomide sektörel ayrıma gidilmemiştir. Sektörlerin ekonomi içindeki ağırlıklarının farklı olması hesaplamalarda yanlış sonuçlara varılmasına sebep olmaktadır.
- Her iki modelde de üretim artışını sağlayan faktör olarak sermaye gösterilmiştir. Emegın ve teknolojik gelişmenin üretime olan etkileri ihmal edilmiştir.
- Sermaye ve emek arasında ikame edilebilirliğin sıfır olmasını ima eden bir sabit sermaye-hasıla oranının kabul edilmesi yanlış bir varsayımdır.
- Harrod-Domar modelinin genel yapısı büyüyen ekonomilerin deneyimleriyle ters düşmektedir.

Bütün bu eleştirilere karşın, Harrod-Domar teorisi, çağdaş iktisat kuramlarının başlangıcı olması ve sonrasında çeşitli kuramların ortaya çıkmasına zemin hazırlaması açılarından ekonomik büyüme teorisi içinde çok önemli bir yere sahiptir.

2.3.2. Rosenstein-Rodan'ın büyük itiş teorisi

Dış kaynaklı kalkınmadan bahseden diğer önemli kalkınma teorilerinden biri de Rodan tarafından ortaya atılan büyük itiş (big push) teorisidir. Paul

⁷⁹ Tanrıkulu K. Agm,s. 21.

⁸⁰ Berber M. (2006), Age, ss. 137-137 ve Tezel Y.S., Age, ss. 202-205.

Rosentein Rodan, 1943'te 'Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın Endüstrileşme Problemleri' adlı kalkınma ekonomisi konulu makalesini yayınlamıştır. Rodan yayınlamış olduğu makalesinde dışsal ekonomilerden dolayı özel sektörün kendiliğinden oluşamadığı Doğu Avrupa endüstrisinde, büyük miktarda dışardan finanse edilen yatırım ve endüstriler arasında tamamlayıcılığın gerekliliğinden bahsetmiştir. Rodan'ın fikri, büyük itiş olarak tanınmış ve bütün üçüncü dünya ekonomilerinin problemlerine uygulanabilmesinden dolayı geniş çapta ilgi uyandırmıştır.⁸¹ Rodan ekonomik kalkınmanın öncüsü olarak sanayileşmeyi görmüştür ve bunun gerçekleşebilmesi içinde ya işgücünün sermayenin olduğu yere doğru ya da sermayenin işgücünün olduğu yere doğru taşınması gerektiğini belirtmiştir.⁸²

Rodan'a göre sanayileşmenin iki yolu vardır. Bunlardan ilki herhangi bir uluslar arası ilişkiye girmeden dışa kapalı sanayileşme modelidir. Bu modelde uluslar arası işbölümüne gidilmediğinden dünyanın bir bölümünde kaynak israfı, diğer bir bölümünde ise kaynak sıkıntısıyla sonuçlanacaktır. Olması gereken diğer model ise, uluslararası işbölümünün hakim olduğu dışa açık sanayileşme modelidir.⁸³

Rodan'a göre planlı bir sanayileşmenin başlayabilmesi için yatırımlarda büyük itişin ortaya çıkması gerekmektedir. Bunun için ise sermaye birikiminin yeterli olması gerekmektedir. İşte bu noktada Rodan, yatırımlarını tasarruflarıyla karşılayamayan azgelişmiş ülkeler için dış yardımların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Azgelişmiş ülkeler dışarıdan aldıkları yardımlar sayesinde durgun olan ekonomilerini büyüme sürecine geçirmiş olacaklardır.⁸⁴ Gelişmekte olan ülkelere uygulanan uluslararası yardım programlarının asıl amacı, ülkelerin kendi kendilerine yetecekleri bir seviyeyi sağlayabilecekleri yeterli bir büyüme oranına kadar ekonomik büyümelerini hızlandırmaktır. Bir kalkınma programında dış sermayenin fonksiyonu, direkt olarak alıcı ülkenin yaşam standardını yükseltmek değil ekonomisini durgunluktan kendi kendine yetebilecek büyüme

⁸¹ William Easterly (2005), "Reliving the '50s: the Big Push, Poverty Traps, and Takeoff in Economic Development", **Center for Global Development, Working Paper**, No:65, p.5.

⁸² Tamer İşgüden (1995), **Gelişme Kuramları**, Beta Yayınları, İstanbul, s. 108.

⁸³ Şevket Tüylüoğlu ve Hamza Çeştepe (2004), **Kalkınma Ekonomisi, Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi**, Ekin Kitabevi, s. 40

⁸⁴ Tüylüoğlu ve Çeştepe (2004), *Age*, ss. 41-43.

dönüştürmesine fırsat vermektir. Bu dönüşümde temel faktör alıcı ülkenin halkının çabasıdır. Bu çaba olmaksızın dış sermaye boşuna olacaktır. Böyle olunca dış yardımın (borçlar, bağışlar ve teknik yardımlar) en genel amacı ülkenin büyüme oranını arttırmak için en üst seviyedeki ulusal çabasına pozitif bir destek sağlamaktır.⁸⁵

2.3.3. Rostow'un büyüme teorisi

Rostow gelişmiş ülkelerin deneyimlerini değerlendirerek, endüstrileşme yolunda izledikleri süreci çeşitli aşamalara ayırmıştır ve bu aşamaları gelişmekte olan ülkelerin de geçmesi gerektiğini belirtmektedir.

Rostow'a göre büyüme aşamaları şunlardır:⁸⁶

- Geleneksel toplum aşaması
- Hazırlık aşaması
- Harekete geçiş aşaması
- İktisadi olgunluk aşaması
- Kitle tüketimi aşaması

Rostow'a göre geleneksel toplum aşaması, ülke ekonomisine tarım sektörünün hakim olduğu ve teknolojik değişimin olmaması nedeniyle büyümenin durgun olduğu aşamadır. Bu aşamada ekonomi düşük gelir dengesine oturmuştur ve bu sebeple de tasarruflar yok denecek kadar azdır. Çok az miktarda yapılan tasarruflar ise sosyal verimliliğin çok düşük olduğu alanlara yapıldığından ekonomideki durgunluk süreklilik kazanmaktadır.⁸⁷

Hazırlık aşaması, büyümenin belirleyicilerinin ülkede hakim olmaya başladığı aşamadır. Bu aşamada büyümenin başlaması için gerekli şartlar hazırlanmaktadır. Ekonominin temeli tarım sektörüne dayalı olmakla beraber, artık modernleşme sürecine girilmiştir. Harekete geçiş aşamasına gelindiğinde ülke GSMH'sı içinde tasarruflar belli bir paya sahip olmaktadır. Para yatırımı ve tasarruf hızı milli gelirin yüzde onuna ve daha fazlasına kadar yükselebilmektedir.

⁸⁵ P.N.Rosentein-Rodan (1961), "International Aid for Underdevelopment Countries", **The Review of Economics and Statistics**, Vol:43, No:2, p.107.

⁸⁶ W.W. Rostow (1970), (Çev: Erol Güngör), **İktisadi Gelişmenin Merhaleleri**, Sosyal İlimler Komisyonu Yayınları: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul. s. 4.

⁸⁷ Ergül Han, Ayten Ayşen Kaya (2006), **Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika**, Nobel Yayıncılık, Ankara, s. 86

Bu aşamada harekete geçişi sağlayan temel fakat tek olmayan itici güç teknolojidir. Bu aşama özellikle sanayi sektörünün canlandığı ve ziraat de yeni tekniklerin kullanıldığı bir dönemi kapsamaktadır. Bu aşamada şu üç şartın gerçekleşmesi gerekmektedir:

- (i) Tasarruflar milli gelirin en az %5 ile %10'u arasında olmalı,
- (ii) Zirai ürünleri veya hammaddeleri modern metotlarla işleyecek bir veya birkaç imalat sektörü kurulmalı,
- (iii) Modern ekonomilerde olduğu gibi bir sosyal, siyasi ve hukuki yapı sağlanmalıdır.

Rostow yapmış olduğu çalışmada Türkiye için kalkış tarihi olarak 1930-1940 arasında başlayan sanayileşme hareketleri doğrultusunda tarımsal gelir ve üretim artışının belirgin olarak yaşandığı 1937 tarihini belirlemiştir.⁸⁸ Büyümenin ilk aşaması olarak adlandırılan bu aşamanın gerçekleşebilmesini sağlayacak olan mekanizma Rostow tarafından açıklanmamıştır. İşte bu noktada dış yardım veya yabancı sermaye yatırımlarının önemi ön plana çıkmaktadır.⁸⁹

İktisadi olgunluk aşaması, artık tasarrufların yatırıma dönüştürüldüğü aşamadır. Bu aşamada gelir artışı nüfus artışından daha fazladır. Gelirin önemli bir kısmı sürekli olarak yatırıma aktarılır. Kitle tüketimi aşaması ise, artık ülkenin büyümede sürekliliği sağladığı aşamadır. Bütün bu aşamaların geçilebilmesinin şartı ise, ülkenin tüketim malı değil sermaye malı üretmesidir.⁹⁰

1950'li yıllar sonrasında batılı ülkelerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yapmış oldukları yardımların artması, bu görüşün kabul gördüğünü göstermektedir. Bu ekonomik bir modele dayanılarak yapılan en önemli ekonomik politika deneyidir.⁹¹

2.3.4. Neo-Klasik (Solow) büyüme teorisi

Solow'un yapmış olduğu çalışmalar neo-klasik büyüme teorileri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Solow, 1956 yılında yayınlamış olduğu 'Ekonomik Büyüme Teorisine Bir Katkı' adlı makalesiyle ekonomik büyüme sürecini neo-klasik açıdan değerlendirmiştir.

⁸⁸ W.W. Rostow (1970), Age, ss. 5-9.

⁸⁹ İlker Parasız (2003) ,**Ekonomik Büyüme Teorileri**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, s. 82.

⁹⁰ Parasız İ. (2003), Age, ss. 80-81.

⁹¹ William Easterly (1999), "The Ghost of Financing Gap", **Journal of Economics**, 60(2), p. 9.

Solow’a göre Harrod-Domar modelinin en dikkat çekici özelliği, modelin uzun dönemde sermaye ve tasarruflar üzerine yoğunlaşmasıdır. Harrod-Domar büyüme modeline göre ekonomi bıçak sırtı denge noktasında dengededir. Bunu sağlayan en önemli değişkenler; tasarruf oranı, sermaye-çıktı oranı ve emeğin artış oranıdır. Şayet bu noktadan çok az da olsa bir kayma olursa ekonomik denge bozulacaktır.⁹²

Solow tasarruf, nüfus artışı ve teknolojik gelişmenin büyüme üzerine ve bu değişkenlerin birbirleri üzerine olan etkilerini incelemiştir.⁹³ Solow’un oluşturmuş olduğu model, neden bazı ülkeler fakirken diğer ülkelerin çok zengin olduğunun anlaşılmasında önemli bir mihenk taşı oluşturmaktadır.⁹⁴

- Modelin varsayımları

Solow modelinin neo-klasik büyüme modeli olarak adlandırılmasının temel sebebi neo-klasik düşünce temeline dayanıyor olmasıdır. Neo-klasik büyüme modelinin dayandığı varsayımlar şöyle sıralanabilir:⁹⁵

- Modelde homojen tek mal üreten ve tüketen bir ekonomi dikkate alınmıştır. Bu tek mal aynı zamanda ülkenin GSYİH’sını oluşturmaktadır.
- Tek mal üretilmesi varsayımı dış ticaretin olmadığı, dışa kapalı bir ekonominin olduğu anlamına gelmektedir.
- Tasarruf ve yatırım oranları birbirine eşittir. Tasarruf yapanlarla yatırım yapanlar arasında herhangi bir ayrıma gidilmemiş, tasarruf yapanlar aynı zamanda yatırım yapanlar olarak kabul edilmiştir.
- Ekonomide azalan verimler kanunu geçerlidir.
- Teknoloji dışsaldır. Aynı zamanda ekonomide herhangi bir maliyete katlanmadan teknolojiden yararlanılabilir.
- Piyasaya tam rekabet ve tam istihdam koşulları hakimdir.
- Üretim fonksiyonu için ölçeğe göre sabit getiri fonksiyonu kabul edilmiştir.

⁹² Robert M. Solow (1956), “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol: 70, No: 1, p. 66.

⁹³ Parasız İ. (2003), Age, s. 143.

⁹⁴ Charles I. Jones, (Çev: Sanlı Ateş, İsmail Tuncer),(2001), **İktisadi Büyümeye Giriş**, Literatür Yayıncılık, İstanbul. s. 18

⁹⁵ Tezel Y.S. (1995), Age, s. 209, Berber M. (2006), Age, s. 142, Charles I. Jones, Age, ss. 18-19.

- Uluslararası düzeyde yakınsama hipotezi kabul edilmektedir. Yani uzun dönemde aynı şartlara sahip gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere daha hızlı büyüyerek aradaki refah farkını kapatabilecekleri varsayılmaktadır.
- Ekonomi her zaman dengeli bir şekilde büyüyecektir.

- Temel Solow modeli

Solow modeli biri ölçeğe göre sabit getirinin geçerli olduğu bir üretim fonksiyonu diğeri sermaye birikim eşitliği olan iki denklem üzerine oturtulmuştur.⁹⁶

Girdi olarak kullanılan sermaye ve emek gibi iki üretim faktörü yardımıyla oluşturulan üretim fonksiyonu şöyledir:

$$Y = F(K, L)$$

Modelde Y = hasıla, K = sermaye ve L = emeği temsil etmektedir. Analizin basitleştirilmesi amacıyla fonksiyonun, emek gücünün boyutuna göre gösterilebilmesi için eşitliğin her iki yanı emek miktarına (L) bölünerek aşağıdaki denklem elde edilir:

$$\frac{Y}{L} = F\left(\frac{K}{L}, \frac{L}{L}\right)$$

$$\frac{Y}{L} = F\left(\frac{K}{L}, 1\right)$$

Bu denklem kişi başına çıktının (Y/L), kişi başına sermayenin (K/L) bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir. $Y/L = y$ 'nin kişi başına çıktıyı ve $K/L = k$ 'nin kişi başına sermayeyi gösterdiği varsayılırsa temel denklem aşağıdaki gibi olacaktır:

$$y = f(k)$$

Kişi başına düşen çıktı kişi başına sermayenin doğru yönlü bir fonksiyonudur. Yani kişi başına sermaye arttıkça kişi başına çıktıda artacaktır. Ancak sermaye miktarı arttıkça üretim fonksiyonu, azalan verim olgusu nedeniyle

⁹⁶ C.I.Jones (2001), Age, s. 20.

daha düz hale gelecektir. Yani, sermayedeki her birim artış önceki çıktı artışına nazaran daha az bir çıktı artışı sağlayacaktır.⁹⁷

Solow modelinin dayandığı ikinci temel denklem sermaye stokunda meydana gelen değişimlerin gösterildiği denklemdir.

Sermaye stoku iki nedenden dolayı değişir:⁹⁸

- i) Yeni yatırımlar eklendikçe sermaye stoku artar,
- ii) Mevcut sermayenin yıpranması sermaye stokunda azalışa neden olur.

Modele göre, kişi başına çıktı tüketim ve tasarruf arasında bölünür. Modelin diğer bir varsayımına göre ise yatırım-tasarruf özdeşliği söz konusudur. Bu varsayımlar dikkate alındığında eşitlikler şu şekilde oluşturulur:

$$y = c + s$$

$$s = sy$$

$$s = i \quad \text{ise} \quad i = sy \text{ olacaktır.}$$

Daha öncede belirtildiği gibi $y = f(k)$ olduğuna göre $i = sf(k)$ olacaktır.

Eşitliğe göre kişi başına yatırım kişi başına sermayenin bir fonksiyonudur ve sermaye miktarı ne kadar yüksek olursa yatırım (i) ve çıktı $f(k)$ miktarı da o kadar yüksek olacaktır.

Sermaye stokunu değiştiren diğer neden olan yıpranma modelde (d) ile gösterilmektedir. d bir sabittir. Modelde, yapılan üretimden bağımsız olarak her dönem sermaye stokunun d oranı kadar yıpranacağı varsayılmaktadır.⁹⁹

Yukarıda sıralanmış olan bu iki neden dikkate alınarak oluşturulan eşitlik aşağıdaki gibidir:

$$\Delta k = sY - dk$$

Bu denkleme göre, sermaye stokundaki değişimler (Δk), brüt yatırım miktarından (sY) üretim sürecinde oluşan yıpranmaların (dk) çıkarılmasına eşittir.¹⁰⁰

Bu durum nüfus artışının olmadığı durumdur. Solow'a göre nüfus artışının büyüme üzerinde etkisi vardır ancak bu etki geçicidir. Uzun dönemde

⁹⁷ Parasız (2003), Age, s. 145.

⁹⁸ Berber (2006), Age, s. 146.

⁹⁹ Parasız (2003), Age, s. 147.

¹⁰⁰ C.I. Jones (2001), Age, s. 21.

tasarruflardaki artışlar bu olumsuz durumu ortadan kaldıracaktır.¹⁰¹ Ancak sermaye stokunda meydana gelen değişmeyi daha doğru bir şekilde ifade edebilmek için nüfus artışının da dikkate alınması gerekmektedir. Nüfus artışı denkleme eklendiğinde, denklem $\Delta k = sY - dk - nk$ şeklinde olacaktır. Nüfus arttığında sermaye stoku bundan olumsuz etkilenir ve azalır. Bu denklem düzeltilindiğinde $\Delta k = sY - (d + n)k$ şeklinde olacaktır.

Bu denkleme göre sermaye stokundaki değişim üç terim tarafından belirlenmektedir. Yatırımlar sermaye stokundaki değişimi pozitif yönde etkilerken, nüfus artışı ve yıpranma negatif yönde etkilemektedir.¹⁰²

Solow modelinde ekonomik büyümenin bir diğer belirleyicisi de teknolojik ilerlemedir. Uzun dönemde kişi başına çıktıdaki artış emek verimliliğindeki artışa bağlıdır. Emek verimliliği ise teknolojinin uygun bir şekilde kullanılmasıyla sağlanabilmektedir. Emek ve sermaye ile oluşturulan üretim fonksiyonuna teknolojik ilerleme (E) ilave edildiğinde fonksiyon aşağıdaki gibi olmaktadır:

$$Y = F(K, L \times E)$$

Fonksiyonda $(L \times E)$, üretim sürecinde emeğin etkinliğini ifade etmektedir. Teknolojik ilerlemenin emeğin etkinliğini sabit bir g oranında arttırdığı varsayılmaktadır. Sermaye stokundaki değişmeyi gösteren denkleme emeğin etkinliğini gösteren g oranı da eklendiğinde denklem aşağıdaki gibi olmaktadır.¹⁰³

$$\Delta k = sf(k) - (d + n + g)k$$

Modelin bir diğer önemli varsayımına göre teknolojik ilerleme dışsaldır ve ekonomik süreçler ile belirlenemez yani nasıl ve nereden geldiği tam olarak açığa kavuşturulmamıştır.¹⁰⁴

Büyüme sürecini dışsal olarak inceleyen iktisatçılardan biri de Leibenstein'dir. Leibenstein nüfus ile ekonomik büyümeyi ilişkilendirmiştir. Leibenstein'e göre tasarruf oranının artması kişi başına gelir seviyesinin

¹⁰¹ A. Mesud Küçükcalay ve Kemal Türkcan (2004), **Kalkınma Ekonomisi, Nüfus ve Kalkınma**, Ekin Kitabevi, s. 98.

¹⁰² Jones C.I. (2001), Age, s. 24.

¹⁰³ Parasız İ. (2003), Age, s. 160.

¹⁰⁴ Atila Tuncer (2004), **Dış Borcun Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği**, Hazine Müsteşarlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara, s. 14.

artmasıyla gerçekleşebildiğinden dolayı bunu sağlayabilmek için büyüme hızının nüfus artış hızından yüksek olması gerekmektedir. Leibstein nüfusun yanında geri kalmış ekonomilerde piyasa etkinliğini ve etkin olmayan piyasaların büyüme açısından sonuçlarını da araştırmıştır. Leibstein'e göre, dış borçlar ise sürdürülebilir büyüme sürecinin meydana gelmesini temin edecek asgari çabanın gerçekleşmesinde itici bir güç oluşturacaktır.¹⁰⁵

Thirwall ise ödemeler dengesi sınırlamasında büyüme modelinde, ülkelerin büyüme oranlarındaki farklılığın sebebinin talebin farklı oranlarda büyümesi olduğunu tespit etmiştir. Açık ekonomilerde talepte sınırlamanın olmasının temel sebebi, ödemeler dengesidir. Şayet ülkede talep, kısa vaat eded büyüme kapasitesine ulaşmadan önce ödemeler dengesi sorunları yaratacak oranda büyürse talep sınırlandırılmak zorunda kalır ve arz harekete geçirilemez. Bu ise yatırımlarda azalma ve teknolojik gelişmede yavaşlamayla sonuçlanır. Ancak, ülkede talep, ödemeler dengesi sorunları ile karşılaşmadan mevcut üretim kapasitesi seviyesine kadar artarsa kapasite üzerinde oluşan baskı üretim kapasitesinin büyüme oranının artmasını sağlar. Thirwall bunun ihracata dayalı büyüme mantığının özünü oluşturduğunu belirtir.¹⁰⁶

R. Nurkse, geri kalmış ekonomilerin bir fakirlik kısır döngüsü içinde olduklarını ve bu kısır döngünün sebebinin, ülkenin düşük gelir ve dolayısıyla düşük tasarruf ve düşük yatırım düzeylerine sahip olması olduğunu belirtmiştir. Nurkse'ye göre bir ülke fakir olduğu için fakirdir.¹⁰⁷ Fakir bir ülkede pazarın dar olmasının yanında talep düşüktür ve yatırımı teşvik edecek olan faktörler çok azdır. Geri kalmış bir ekonominin bu durumdan kurtulabilmesi çok zordur ve bunun tek bir yolu vardır. Bu yol ise , farklı endüstrilere aynı zamanda yatırım yapmaktır. Ancak bu şekilde piyasa genişleyecek ve kısır döngüden kurtulacaktır.¹⁰⁸ Bu yatırımların gerçekleşebilmesini sağlayacak finansman ise, ülke içinde varolan gelir düşüklüğü sebebiyle ancak dışarıdan sağlanabilecektir.

¹⁰⁵ Cengiz Yavilioğlu (2002), “Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım)”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı:2, s. 57 ve Tanrıkulu K. (1983), Age, s. 18.

¹⁰⁶ Jamee K. Moudud (2000), “Harrod versus Thirwall: A Reassessment of Export-Led Growth”, **The Jerome Levy Economics Institute of Bard College**, p. 2.

¹⁰⁷ Ragnar Nurkse (1952), “Some International Aspects of the Problem of Economic Development”, **The American Economic Review**, Vol: 42, No: 2, p. 571.

¹⁰⁸ Nurkse R (1952), Agm, p. 572.

Myrdal, Prebisch ve Singer gibi ekonomistler ise ekonomik büyümeyi etkileyen başlıca unsur olarak dış ticareti görmüşlerdir. Bu ekonomistlere göre az gelişmiş ülkelerin ekonomik olarak büyümeleri sanayileşmelerine bağlıdır. Sanayileşmek için gerek duyulan ithal malların ödemeleri ise ihracat gelirleri ve dış kaynaklarla sağlanmaktadır. Bu noktada ihracat gelirlerinin önemi artmaktadır. Ancak bilindiği üzere azgelişmiş ülkelerin ödemeler bilançosu sürekli açık vermektedir. Bu durumda da dış borçlar ülkenin büyüme kaynağını oluşturmaktadır.¹⁰⁹

2.4. İçsel Büyüme Modeli

Neo-klasik büyüme teorisi, kişi başına sermayenin, yine kişi başına üretim yada tüketim ile aynı oranda arttığı dengeli bir büyüme tanımlamaktadır. Denge sağlandığı zaman kişi başına gelir ve tüketimdeki artış oranı teknolojik gelişme hızı ile aynı seviyeye gelmektedir. Nüfus artışı ve teknolojik gelişmeyi dışsal kabul eden bu modelde, kamunun belirgin bir rolü yoktur. Neo-klasik büyüme modeli; ekonomiyi, bıçak sırtı denge şartından ve devletin ekonomiye müdahalesinden kurtarmaktadır. Ancak bu kez de bilgi birikimi, teknoloji, beşeri sermaye gibi büyümenin temel aktörlerinin dışsal sayılması gibi yeni bir problem ortaya çıkmaktadır. İçsel büyüme modelleri ise devletin ekonomideki önemini ortaya koymakta ve gelişmiş ekonomilerde durgun duruma girmeden kesintisiz bir büyüme mekanizması geliştirmektedir. Devlet, daha kaliteli sağlık ve eğitim hizmeti sunarak, Ar-Ge ve teknoloji transferlerini teşvik ederek, mülkiyet haklarını koruyup iletişim ağlarını güçlendirerek, dışa açık ekonomik sistemi kurmaktadır. Ayrıca devlet, rekabetin önündeki engelleri kaldırarak ekonomide tekrar aktif bir rol üstlenmektedir. Kısaca içsel büyüme teorileri, ekonomik büyümeyi sistem içerisinde aramaktadır.

Bu konuda ilk olarak Romer (1986) ve Lucas (1988)¹¹⁰ beşeri sermaye ile bilgi birikimini ön plana çıkaran çalışmaları yapmışlardır. Daha sonraki

¹⁰⁹ Tanrıku K. (1983), Agm, s. 19.

¹¹⁰ R. E Lucas, (1988), “On the Mechanics of Economic Development”, **Journal of Monetary Economics**, Vol: 22, s. 3-42

yıllarda beşeri sermaye ve bilgi birikimi ile ilgili çalışmalar yoğun olarak devam etmiştir.

- Modelinin Varsayımları

İçsel büyüme modelinin dayandığı temel varsayımlar:

- Ekonomik büyüme, sistemin içerisinde aranmalıdır ve sistemi dışarıdan etkileyen bir faktör bulunmamaktadır.¹¹¹
- Teknolojik gelişme içseldir ve ekonomik kararlardan etkilenmektedir.
- Azalan verimlere dayalı Neo-klasik üretim fonksiyonu yerine, artan verimlere dayalı üretim fonksiyonu kullanılmaktadır.
- İçsel Büyüme Modellerine göre, tam yakınlaşma hipotezi kabul edilmemekte ve az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerle olan gelir farkının artmaması için gerekli tedbirleri alması gerektiği vurgulanmaktadır.
- Eğitim, sağlık, kamu politikası ve yatırım oranı gibi faktörler, uzun dönemde ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamaktadır.
- Optimal büyüme oranına ulaşılabilmesi için devletin ekonomiye müdahalesi gerekmektedir.¹¹²
- Bilgi, herkesin ona ulaşabildiği kamusal mal niteliğindedir ve bilginin kullanımında kimsenin dışlanması söz konusu olmamaktadır.
- Teknolojik gelişme sonucu ortaya çıkan bilgiden, diğer ekonomik birimlerin ne kadar yararlandıkları önem teşkil etmektedir.¹¹³
- Biriktirilen sermaye faktörü, zaman içerisinde içsel olarak büyümekte ve bu faktörün marjinal verimliliği artmaktadır.

2.5. Büyüme Sürecinde Dış Finansman İhtiyacı

Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerle aralarındaki sosyal ve ekonomik farkı kapatmak için ulusal gelirlerinin oldukça büyük bir kısmını yatırımlara ayırmak zorundadırlar. Yatırımların kaynağı ise tasarruflardır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde iç tasarruflar, kişi başına gelir seviyesinin düşük olması

¹¹¹ , P. M. Romer (1994), “The Origins of Endogenous Growth”, **Journal of Economic Perspectives**, 8(1), s. 3-22

¹¹² M. Berber (2004), Age, s. 138.

¹¹³ A. Kibritçioğlu (1998), Agm, s.10.

sebebiyle yatırımların tamamını finanse edecek düzeyde değildir. Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerle aralarındaki farkı kapatmak amacıyla hedeflemiş oldukları kalkınma düzeyine ulaşabilmek için iç tasarrufların yetersizliğinden dolayı dış finansmana ihtiyaç duyarlar. Bilindiği gibi bu ülkeler genellikle hem tasarruf hem de döviz açığı ile karşı karşıyadırlar.

Gelişmekte olan ülkeleri dış finansman kullanımına iten temel nedenler, iç tasarrufların yetersizliği, dış ödemelerde ortaya çıkan yetersizlikler ve bu ülkelerin karşı karşıya bulunduğu teknolojik gerekliliktir.

2.5.1. Dış finansman ihtiyacının tespiti

Almış olduğu dış borçlardan sağladığı faydayı maksimum düzeye çıkarmak isteyen devlet, borçlanma düzeyini ancak, kaynaklardan sağladığı marjinal sosyal faydasının marjinal sosyal maliyetine eşit olduğu noktaya kadar çıkaracaktır. Aksi taktirde devlet toplumsal refahı yükseltmek yerine düşürmüş olacaktır.

Ülkelerin talep etmeleri gereken dış borç miktarı temelde dört yöntemle hesaplanır. Bunlardan ilki, milli gelir eşitliğinin sağlanmasının gerekliliğini savunan ikili açık yöntemidir. Diğer bir yöntem ise, dış kaynak verimliliğini dikkate alan masnetme kapasitesi yöntemidir. Bir diğer yöntem, dış ödemeler bilançosu eşitliğine dayanan ödemeler dengesi açığı yöntemidir. Dış finansman yöntemini hesaplamada kullanılan başka bir yöntem ise, dış borç servisi zorunluluğunu dikkate alan borcun geri ödeme kapasitesi yöntemidir.

2.5.1.1. İkili açık yöntemi

Gelişmekte olan ülkelerin hedefledikleri büyümeye ulaşabilmeleri için ihtiyaçları olan girdileri sağlamada karşılaştıkları temel kısıtlar tasarruf açıkları ve dış ticaret açıklarıdır. Milli gelir özdeşliğine göre tasarruf-yatırım açığı ile ithalat-ihracat açığının birbirine eşit olması gerekmektedir.¹¹⁴

Bu görüşe göre, ülke dış kaynak sağlayamadığı durumlarda büyüme tasarruf-yatırım ve ithalat-ihracat açıklarından hangisi büyükse onun olanak sağladığı hızda gerçekleşir. Büyük olan açık tasarruf-yatırım açığı ise büyüme

¹¹⁴ Tuncer A., Age, s. 17.

tasarruf yetersizliği sebebiyle kısıtlanmıştır ve buna yatırım-sınırlı büyüme denir. Eğer büyük olan açık ithalat-ihracat açığı ise bu durumda da büyüme döviz yetersizliği nedeniyle kısıtlanmıştır ve bu durum ticaret-sınırlı büyüme olarak adlandırılır. Şayet döviz yetersizliği söz konusu ise, dış borç almadan büyümeyi sağlamak ihtiyaç duyulan girdi ithalatı yapılamayacağından yurtiçi kaynakların atıl kalması sonucunu doğurur.¹¹⁵ Bu durum dış borçlanmanın önemini ortaya koymaktadır.

2.5.1.2. Ekonominin masetme kapasitesi yöntemi

Dış finansman ihtiyacının tespiti için kullanılan en önemli ölçülerden biride ülkenin yatırımları masetme kapasitesidir. Masetme kapasitesi, gelişmekte olan ülkelerin sağlamış oldukları dış kaynakları verimli bir şekilde kullanabildiği bir üst sınırdır.¹¹⁶

Bu görüşe göre, dış tasarrufların marjinal katkısı göz önünde bulundurulmalı ve kullanım süresi boyunca giderek azalacağı ve bir noktadan sonra negatif hale geleceği göz önünde bulundurularak bir sınır belirlenmelidir. Masetme kapasitesi dış finansmanlara ödenecek faiz ile sınırlanmaktadır.¹¹⁷ Dış borçlar vadeleri sonunda anapara ve faizleri ile birlikte ödenecektir. Öyleyse, dış borç almış bir ekonominin bu kaynaklardan sağlamış olduğu gelir artışı faiz haddinden yüksek olmalıdır ki borç geri ödenebilsin.¹¹⁸ Belirlenmiş olan sınırdan sonra dış borçlanmaya devam etmek ülke ekonomisi için net bir kayıptır. Borçlanmanın devam etmesi iç kaynakların dışa kaymasına sebep olur.

2.5.1.3. Ödemeler dengesi açığı yöntemi

Bir ülkenin dış ödemeler bilançosu, o ülkenin ödeme gücünü ortaya koymasından dolayı ülkenin uluslararası mali alandaki itibarının göstergesi olarak değerlendirilir.

¹¹⁵ Evgin T. (2000), Agm.

¹¹⁶ Evgin T. (2000), Agm, s. 5.

¹¹⁷ Harun Bal (1998), “Gelişme Sürecinde Dış Finansman Kullanımı ve Türkiye”, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, s. 4.

¹¹⁸ Keziban Abit (1999), **Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Sorunu: Türkiye Üzerine Bir Uygulama**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ss. 15-16.

Bu yöntemle göre bir ülkenin dış alem gelirleri ve dış alem giderleri arasındaki fark ülkenin ihtiyaç duyduğu dış finansman miktarını belirlemektedir.¹¹⁹ Eğer ülkenin dış giderleri dış gelirlerinden fazla ise, ülke hedeflemiş olduğu büyümeyi yakalayabilmek için ödemeler bilançosundaki açığı kapatmada dış borçlanmaya başvuracaktır.

2.5.1.4. Borcu geri ödeme kapasitesi yöntemi

Dış borç alma konusunda ülkelerin dikkat etmeleri gereken bir diğer husus ise, ülkenin almış olduğu borcun anapara ve faiz geri ödeme yeteneğidir. Bu nedenle ülkeler ancak geri ödeyebilecekleri ölçüde dış borç almalıdırlar.

Ülkelerin elde etmiş oldukları dış alem gelirleri dış alem giderlerinden büyük olmalıdır ki bu fazlalık borç servisi olarak kullanılabilsin. Aksi takdirde, ülkeler dış borç servislerini karşılayabilmek için ya rezervlerini kullanacak yada tekrar dış borçlanmaya gitmek zorunda kalacaklardır.

Borç servisi oranı göstergesi yalnız kısa dönem için kullanılabilir bir göstergedir. Uzun dönemde ise ülkenin planlanan büyüme hızı dikkate alınır.¹²⁰

2.6. Dış Borç ve Ekonomik Büyüme (Literatür Araştırması)

Ekonomik büyüme ve dış borçlanma arasında ki ilişkilere yönelik yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlar tam bir benzerlik göstermemektedir. Bunun temel sebebi, çalışmaların uygulandığı ülke, dönem ve çalışmalarda kullanılan yöntem farklılıklarıdır. Ancak bu konuda yapılan çalışmaların tamamında, dış borç sorununun gelişmiş ülkeler için değil gelişmekte olan ülkeler için bir sorun olduğu ortak fikrine ulaşılmıştır.

Gelişmekte olan ülkeler için dış borcun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların başında Rosenstein ve Rodan (1961) gelmektedir. Rosenstein ve Rodan ekonomik gelişmeyi, dış kaynak akışına bağlayan görüşün temel savunucularıdır. Bazı ekonomistler ise, dış borç ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki belirlemişlerdir. Bunların başında Griffin ve Enos (1970) gelmektedir.

¹¹⁹ Bal H. (1998), Agm, s. 12.

¹²⁰ Seyidoğlu H. (2001), Age, s. 130.

Rosenstein ve Rodan (1961), dış kaynak akışının ülkede yüksek bir sermaye donanımını sağlayacağı fikrindedirler. Onlara göre, ekonomik büyümenin başarılması, yurtiçine ek olarak yurtdışı kaynakların da kullanılmasıyla mümkün olacaktır.¹²¹

Griffin ve Enos (1970), 12 Latin Amerika ülkesinin 1954-1964 yıllarını kapsayan zaman serisi verilerini kullanarak regresyon analizi uygulamışlardır. Elde edilen sonuçlar, genelde elde edilen sonuçların aksine, dış borçların hiçbir şekilde ülkelerin ekonomik büyümelerini olumlu yönde etkilemediğini göstermektedir. Dış borçlar yurtiçinde düşük tasarrufa ve böylece yatırımlarda düşüşe ve sonuç olarak yavaş büyümeye yol açacaktır.¹²²

Morisset (1991), borç azalışının etkilerini incelemiş ve dış borç, yatırım ve ekonomik büyüme arasındaki çeşitli direkt ve dolaylı etkileri test etmiştir. Üç aşamalı en küçük kareler metodunu kullanarak 1962-1986 dönemi için Arjantin'in yıllık zaman serisi verileri ile dış borç, yatırım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde ettiği sonuçlara göre, borcun azalması, bir likidite ve teşvik etkisi taşıması sebebiyle %30 düzeyinde borç rahatlatması sağlamaktadır. Likidite etkisi net transferlerde azalış içermekte, teşvik etkisi ise borç stokundaki azalıştan kaynaklanmaktadır. Yüksek seviyedeki dış borcun olumsuz doğrudan etkisi yoluyla verimli yatırımları düşürdüğü sonucuna ulaşmıştır.¹²³

Islam (1992), yapmış olduğu çalışmada, Bangladeş'e ait 1972-1998 yıllarını kapsayan yıllık zaman serisi verilerini kullanarak neoklasik üretim fonksiyonuna dayalı bir eşitlikle dış borçların ekonomik büyüme üzerine olan etkilerini incelemiştir. Modelin tahmini sonucunda, yerli kaynaklardan ziyade yabancı kaynakların ülkenin ekonomik büyümesinin sağlanmasında daha etkili olduğu görülmüştür.¹²⁴

Chowdhury (1994), dış borcun dolaylı ve tam etkilerini eşanlı denklem sistemini kullanarak incelemiştir. Bu çalışmada Asya ve Pasifik'ten seçilen

¹²¹ P.N.Rosenstein-Rodan (1961), "International Aid for Underdeveloped Countries" **The Review of Economics and Statistics**, Vol: 43, No:2, pp. 107-110.

¹²² K.B.Griffin and J.L.Enos (1970), "Foreign Assistance: Objectives and Consequences", **Economic Development and Cultural Change**, Vol: 18, No: 3, pp. 313-127.

¹²³ J. Morisset (1991), "Can Debt Reduction Restore Economic Growth in Highly Indebted Countries?", **Revue D'economique Politique**, 101, pp. 639-666.

¹²⁴ A.Islam (1992), "Foreign Aid and Economic Growth: An Econometric Study of Bangladesh" **Applied Economics**, Vol: 24 (5), pp. 541-544.

Bangladeş, Endonezya, Malezya, Filipinler, Güney Kore, Sri Lanka ve Taylan’a ait 1970-1988 dönemine ait panel veriler kullanılmıştır. Modelden elde edilen sonuçlara göre, bu ülkelerdeki kamu ve özel dış borcun GSMH’ya olan etki seviyesi oldukça düşüktür. Ağır borç yükü ekonomik büyümeyi destekleyen yatırımlardan ülkeleri mahrum etmekte ve böylece ekonomik büyüme yavaşlamaktadır. Yani Chowdhury’e göre ekonomik büyümedeki yavaşlamanın temel sebebi dış borçlanma değil, yetersiz yatırımlardır.¹²⁵ Yine Levy ve Chowdhury (1993)’de Latin Amerika, Asya-Pasifik ve Aşağı Sahra gibi üç bölgeye ait panel verilerle oluşturulan eşanlı denklem sisteminden elde edilen sonuçlar da 1994 yılında yapılan çalışma ile aynıdır. Bu çalışmaya göre, borçlarda ki yükseliş dolaylı yollardan GSMH’yı düşürmekte ve hükümetler borçları finanse edebilmek için vergileri arttırmaktadır.¹²⁶

Elbadawi vd (1996), Alt Sahra Afrika, Latin Amerika, Asya ve Orta Doğu’da bulunan 99 gelişmekte olan ülke için zaman serisi verilerini kullanarak aşırı borçlanmanın ekonomik büyüme üzerine etkileri incelenmiştir. Çalışmada, borcun  kanal yoluyla büyümeyi etkilediği belirlenmiştir. Bunlar, borç akımı, borç birikimi ve borç servisi oranıdır. Dördüncü dolaylı bir kanal olarak ise, kamu sektörü harcamaları belirlenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, borç ilk alındığında büyümeyi desteklerken, borç stokundaki birikim büyümeyi yavaşlatmakta ve ciddi bir mali tehlikeye yol açmaktadır.¹²⁷

Afxentious ve Serletis (1996), ciddi miktarlarda borçlu olan ülkelerde borçluluğun kişi başına gelir üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bir Granger nedensellik testi ile 55 gelişmekte olan ülkenin borçlanmasının kişi başına gelir üzerine olumsuz etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer bir çalışma ile Afxentious (1993), 1971-1988 dönemlerine ait orta gelirli gelişmekte olan lke

¹²⁵ K.Chowdhury (1994), “A Structural Analysis of External Debt and Economic Growth: Some Evidence from Selected Countries in Asia and Pasific”, **Applied Economics**, Vol: 26, pp. 1121-1131.

¹²⁶ A.Levy and K. Chowdhury (1993), “An Integrative Analysis of External Debt, Capital Accumulation and Puroduction in Latin America, Asia-Pasific and Sub-Saharan Africa” **Journal of Economics and Finance** , 17(3), pp. 105-119.

¹²⁷ A.I.Elbadawi, J.B.Ndulu and N.Ndung (1996), “Debt Overhang and Economic Growth in Sub-Saharan Africa”, **IMF/World Bank Conference on External Financing for Low Income Countries in December**.

verileriyle yapmış olduğu nedensellik araştırmasında güçlü bir olumsuz ilişki tespit etmiştir.¹²⁸

Were (2001), Kenya için 1970-1995 dönemini kapsayan zaman serisi verileri kullanılarak regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen ampirik bulgular, Kenya dış borcunun büyük bir kısmının çok yanlı kaynaklardan sağlanan kamu borcu olduğunu göstermektedir. Dış borç birikiminin ekonomik büyümeye ve özel yatırımlara negatif etkisi olduğu belirlenmiş ve dış borç servisinin büyümeyle tamamen zıt bir ilişki içinde olmadığı belirlenmiştir.¹²⁹

Yine Karagöl (2002), eşanlı denklem tahmin metodunu kullanarak, 1960-1996 yılları arasında Türkiye'deki borç servisi, uzun dönem sermaye girişleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, dış borç servisinin ekonomik büyüme üzerindeki direkt etkisi negatiftir. Ancak, dış borcun ekonomik büyüme üzerine olan dolaylı olumlu etkileri direkt etkisinden daha büyüktür.¹³⁰

A.Wijeweera vd.'nin (2005) yılında Sri Lanka 1952-2002 verilerine göre yapmış olduğu Engle-Granger testine göre, dış borç servisi olumsuz bir durum olarak belirlenmiştir. Ancak, bununla beraber uzun dönemde milli gelire etkisi önemsiz derecededir. Bu nedenle uygulanan dönem itibari ile Sri Lanka'nın borç batağına olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda çalışmada, kısa dönemde de milli gelir ile dış borç servisi arasında önemli bir ilişkinin olmadığı tahmin edilmiştir.¹³¹

¹²⁸ A. Wijeweera, B. Dollery ve P. Pathberiya (2005); "Economic Growth and External Debt Servicing: A Cointegration Analysis of Sri Lanka, 1952 to 2002", **Working Paper Series in Economics**, p.3.

¹²⁹ Maureen Were (2001), "The Impact of External Debt on economic Growth and Private Investments in Kenya: An Empirical Assessment", **Wider Development Conference on Debt Relief**, Helsinki, p:3.

¹³⁰ Erdal Karagöl (2002), "External Debt and Economic Growth Relationship Using the Simultaneous Equations", **Universty of Balıkesir Press**, p. 37.

¹³¹ A. Wijeweera, B. Dollery ve P. Pathberiya (2005), Agm, pp.16-17.

Tablo 2.1. Dış Borç ve Ekonomik Büyüme: Literatür Araştırması

ÇALIŞMA	YÖNTEM	SONUÇ
Rosenstein ve Rodan (1961),	Regresyon analizi	Ekonomik büyümenin başarılması, yurtiçine ek olarak yurtdışı kaynakların da kullanılmasıyla mümkün olacaktır.
Griffin ve Enos (1970), 12 Latin Amerika ülkesinin 1954-1964 yıllarını kapsayan zaman serisi verileri ile dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir.	Regresyon analizi	Dış borçların hiçbir şekilde ülkelerin ekonomik büyümelerini olumlu yönde etkilememektedir. Dış borçlar yurtiçinde düşük tasarrufa ve böylece yatırımlarda düşüşe ve sonuç olarak yavaş büyümeye yol açacaktır.
Morisset (1991), 1962-1986 dönemi için Arjantin'in yıllık zaman serisi verileri ile dış borç, yatırım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir.	Üç aşamalı en küçük kareler metodu	Yüksek seviyedeki dış borç olumsuz etkisi yoluyla verimli yatırımları düşürmektedir.
Islam (1992), Bangladeş'e ait 1972-1998 yıllarını kapsayan yıllık zaman serisi verilerini kullanarak neoklasik üretim fonksiyonuna dayalı bir eşitlikle dış borçların ekonomik büyüme üzerine olan etkilerini incelemiştir.	Regresyon analizi	Yerli kaynaklardan ziyade yabancı kaynakların ülkenin ekonomik büyümesinin sağlanmasında daha etkilidir.

Chowdhury (1994), Asya ve Pasifik'ten seçilen Bangladeş, Endonezya, Malezya, Filipinler, Güney Kore, Sri Lanka ve Taylan'a ait 1970-1988 dönemine ait veriler kullanılmıştır.	Panel veriler kullanılarak, eşanlı denklem sistemine göre regresyon yöntemi	Ağır borç yükü ekonomik büyümeyi destekleyen yatırımlardan ülkeleri mahrum etmektedir. Büyümedeki yavaşlamanın temel sebebi dış borçlanma değil, yetersiz yatırımlardır.
Levy ve Chowdhury(1993), Latin Amerika, Asya-Pasifik ve Alt Sahra gibi üç bölgeye ait veriler kullanılmıştır.	Panel verilerle oluşturulan eşanlı denklem sistemiyle regresyon tahmini	Borçlarda ki yükseliş dolaylı yollardan GSMH'yı düşürmekte ve hükümetler borçları finanse edebilmek için vergileri arttırmaktadır.
Elbadawi vd (1996), Alt Sahra Afrika, Latin Amerika, Asya ve Orta Doğu'da bulunan 99 gelişmekte olan ülke için aşırı borçlanmanın ekonomik büyüme üzerine etkilerini incelenmiştir.	Zaman serisi verilerini kullanılarak regresyon analizi	Borç ilk alındığında büyümeyi desteklerken, borç stokundaki birikim büyümeyi yavaşlatmakta ve ciddi bir mali tehlikeye yol açmaktadır.
Afxentious ve Serletis (1996), 55 ciddi miktarlarda borçlu olan ülkelere borçluluğun kişi başına gelir üzerindeki etkisini araştırmıştır.	Granger nedensellik testi	Borçlanmanın kişi başına gelir üzerine olumsuz etkiye sahip değildir.
Afxentious (1993), 1971-1988 dönemlerine ait orta gelirli gelişmekte olan ülkeler için borçlanmanın büyüme üzerine etkisi araştırılmıştır.	Granger nedensellik testi	Nedensellik araştırmasında güçlü bir olumsuz ilişki tespit etmiştir.

Were (2001), Kenya için 1970-1995 dönemini kapsayan zaman aralığında borçlanmanın ve borç servisinin büyüme üzerine etkisi araştırılmıştır.	Zaman serisi verileriyle regresyon analizi	Dış borç birikiminin ekonomik büyümeye ve özel yatırımlara negatif etkisi vardır ve dış borç servisi büyümeyle tamamen zıt bir ilişki içinde değildir.
Karagöl (2002), 1960-1996 yılları arasında Türkiye'deki borç servisi, uzun dönem sermaye girişleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir.	Zaman serisi verileriyle eşanlı denklem tahmin metodu	Dış borç servisinin ekonomik büyüme üzerindeki direkt etkisi negatiftir. Ancak, dış borcun ekonomik büyüme üzerine olan dolaylı olumlu etkileri direkt etkisinden daha büyüktür.
A.Wijeweera vd. (2005), Sri Lanka'nın 1952-2002 yılları arasında dış borç servisinin ekonomik büyüme üzerine etkisi araştırılmıştır.	Engle-Granger nedensellik testi	Dış borç servisi olumsuz bir durumdur. Ancak, bununla beraber uzun dönemde milli gelire etkisi önemsiz derecededir. Kısa dönemde de milli gelir ile dış borç servisi arasında önemli bir ilişkinin yoktur.

III. BÖLÜM

3. TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇ SERVİSİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİNİN AMPİRİK OLARAK TEST EDİLMESİ

Türkiye'nin dış borç servisinin ekonomik büyüme üzerine etkilerinin tahmin edildiği bu bölümde, ilk olarak yapılan araştırmanın amacı ve önemi hakkında bilgi verilmiş, daha sonra araştırmanın kapsamı ve dönemi anlatılmıştır. Ayrıca araştırmada uygulanan yöntem ile ilgili açıklamalar yapılmış ve kurulan model ile elde edilen tahmin sonuçları verilerek, öneriler sunulmuştur.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Gelişmekte olan ülkelerin düşük tasarruf ve dolayısıyla yüksek tüketim eğilimleri nedeniyle büyüme için gerekli yatırımların yapılamaması ve gerekli olan sermaye mallarının ithalatı yapılırken dış kaynaklara olan ihtiyacın sürekli artması bu ülkelerin dış borçlanmasıyla önemini, borçlanmanın süreklilik kazanabilmesi ise geri ödemelerin önemini arttırmıştır. Ancak ekonomik büyüme için gerekli olan dış borçlanma, zaman içerisinde özellikle geri ödemelerle ülke ekonomisi üzerinde yük oluşturarak sorun haline gelmektedir. Elbadawi vd. (1997), Serven ve Salimano (1992,1993), Sawides (1992) gibi bazı önemli çalışmalarda bu durum ampirik olarak test edilmiştir ve ülkelerin borç ertelemesine başvurdukları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak mevcut çalışmaların önemli bir bölümünde likidite sıkıntısı ve dış borç yükünün ekonomik gelişme üzerindeki etkisi araştırılmıştır, dış borç servisi konusuna değinilmemiştir. Bu nedenle çalışmada dış borçların, dış borç geri ödemelerinin ve diğer değişkenlerin ekonomik büyüme üzerine etkileri araştırılmıştır.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Dönemi

Çalışmada 1978-2006 dönemine ait yıllık zaman serisi verileri kullanılarak coub-douglas tipi üretim fonksiyonuna dayalı oluşturulan model yardımıyla borç servisi ve borç stokunun büyüme üzerine kısa ve uzun dönemli etkileri tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.1. Modelde Kullanılan Değişkenler

BÜY	Reel GSMH'daki büyüme oranı
YAT	Sabit sermaye oluşumu
İŞG	Uzmanlaşmış işgücü
BSE	Borç servisi
BST	Borç stoku
DUM	Gölge değişken

Çalışmada kullanılan veriler; reel gayrisafi milli hasıladaki büyüme oranı (BÜY), sabit sermaye stokunu temsilen sabit fiyatlarla yıllık sabit sermaye oluşumu (YAT), işgücünü ve beşeri sermayeyi temsilen, yıllık nüfusla okullaşma oranının çarpımıyla elde edilen ve uzmanlaşmış işgücü olarak adlandırılan (İŞG), veri kaynaklarından dolar olarak alınan Türkiye'nin yıllık borç servisi ilgili yılların nominal dolar kuruyla çarpılıp fiyat endeksiyle deflate edilmesiyle elde edilen TL bazında sabit fiyatlarla borç servisi (BSE), aynı şekilde veri kaynaklarından dolar olarak elde edilen Türkiye'nin toplam net dış borç stoku ilgili yılların nominal kuruyla çarpılıp fiyat endeksiyle deflate edilmek suretiyle elde edilen sabit TL bazında yıllık borç stoku (BST) değişkenleridir. 1994, 1999 ve 2001 yıllarında Türkiye'de yaşanmış olan krizlerden dolayı gölge değişken (DUM) kullanılmıştır. Ayrıca trend değişkeni de tahmin edilen modellere ilave edilmiştir.

Veriler, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Devlet Planlama Teşkilatı, Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu ve Hazine Müsteşarlığı internet sitelerinden elde edilmiştir.

3.3. Model

Tipik neo-klasik büyüme modellerinde büyümeyi belirleyen emek ve sermaye ile emek ve sermaye tarafından tam olarak açıklanamayan toplam faktör verimliliği yer alır. Yukarıda ki değişkenlere ilaveten çalışmamızın amacını oluşturan borç servisi ve borç stoku modele dahil edildiğinde ilgili eşitlikler aşağıdaki gibi yazılabilir;

$$Y = A f(K, L, E) = A L^{\alpha} K^{\beta} E^{(1-\alpha-\beta)}$$

Burada Y çıktı, A verimlilik, K sabit sermaye, L emek ve E borç servisi veya borç stokudur. Eşitliğin her iki tarafının logaritması alınır ve farklar cinsinden yazılırsa;

$$B\ddot{U}Y = \text{Log } \alpha_0 + \alpha_1 \Delta \log YAT + \alpha_2 \Delta \log \dot{I}\dot{S}G + \alpha_3 \Delta \log BSE \text{ ve}$$

$B\ddot{U}Y = \text{Log } \alpha_0 + \alpha_1 \Delta \log YAT + \alpha_2 \Delta \log \dot{I}\dot{S}G + \alpha_3 \Delta \log BST$ eşitlikleri elde edilir.

Birinci eşitlikte, bağımsız değişken olarak sabit sermaye oluşumu (YAT), uzmanlaşmış işgücü ($\dot{I}\dot{S}G$), borç servisi (BSE) kullanılmıştır. İkinci eşitlikte ise, çalışmanın amacına uygun olarak borç servisi yerine borç stoku (BST) yer almıştır. Sabit sermaye oluşumu ve uzmanlaşmış işgücünde ki artışın büyüme üzerine pozitif, borç servisinde ki artışın ise büyüme üzerine beklenen etkisinin negatif olması beklenir. Borç stokunda ki artışın büyüme üzerine beklenen etkisi pozitifdir.

Çalışmada bu eşitliklerin uzun ve kısa dönemli tahminleriyle, bağımsız değişkenlerin ekonomik büyüme üzerine olan etkilerinin ve varolan etkilerin büyüklüklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada ilk olarak modelde yer alan serilerin durağanlıklarını belirlemek için ADF birim kök testi uygulanmıştır. Daha sonra Pesaran (1999 ve 2001) sınır testi uygulanarak değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı araştırılmış, eşbütünleşmenin varlığı ortaya konulduktan sonra bağımsız değişkenlerin büyüme üzerine etkisini veren kısa ve uzun dönemli eşitlikler tahmin edilmiştir.

3.3.1. Birim kök testi

Zaman serileriyle yapılan analizlerde durağanlık kavramı oldukça önemlidir. Bir zaman serisi, ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmiyor ve iki dönem arasındaki kovaryansı bu kovaryansın hesaplandığı döneme değil de

sadece iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise durağandır.¹³² Granger ve Newbold (1974)'un durağan olmayan zaman serileriyle çalışılması halinde sahte regresyon problemiyle karşılaşılabilceğini göstermiştir. Böyle bir durumda regresyon analiziyle elde edilen sonuç gerçek ilişkiyi yansıtmaz. Durağan olmayan zaman serileriyle yapılan regresyon analizleri, yalnızca bu seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi varsa gerçek ilişkiyi yansıtabilir.¹³³

Bu çalışmada serilerin durağanlıkları Augmented Dickey-Fuller (ADF) test istatistiği kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Gecikme uzunlukları Schwartz Bilgi Kriteri (SIC) ile belirlenmiştir. Tablo 3.2'de birim kök testlerinin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.2. ADF Birim Kök Testi

Değişkenler	SEVİYE		1. FARK	
	Sabitli	Sabit+Trend	Sabitli	Sabit+Trend
BÜY	-5.982(0)*	-5.885(0)*	-10.508 (0)*	-10.309(0)*
YAT	-1.386(0)	-1.578(0)	-6.197(0)*	-6.068(0)*
İŞG	-3.368(0)**	-3.270(5)***	-4.561(5)*	-4.615(5)*
BSE	-3.380(0)**	-3.504(0)***	-10.203(0)*	-5.835(1)*
BST	-3.653(0)**	-3.845(0)**	-5.941(0)*	-5.704(0)*

Not: 1) Parantez içindeki sayılar SIC kullanılarak seçilen gecikme uzunluklarıdır. Maximum gecikme uzunluğu 6 olarak alınmıştır.

2) Kritik değerler MacKinnon (1996)'dan alınmıştır.

Kritik Değerler (Trendli): MacKinnon (1996)

	<u>Seviye</u>	<u>1. Fark</u>
%1(*)	-4.339	-4.356
%5(**)	-3.587	-3.595
%10(***)	-3.229	-3.233

Kritik Değerler (Trendsiz): MacKinnon (1996)

	<u>Seviye</u>	<u>1. Fark</u>
%1(*)	-3.699	-3.711
%5(**)	-2.976	-2.981
%10(***)	-2.627	-2.629

Tablo 3.2'de de görüldüğü gibi, sabit sermaye oluşumu birinci farkı alınmak suretiyle durağanlaştığı halde diğer değişkenler seviye düzeyinde durağandır.

¹³² Damodar N. Gujarati (1999), (Çev: Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen), **Temel Ekonometri**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, s. 713.

¹³³ D. N. Gujarati (1999), Age, s. 726.

3.3.2. Eşbütünleşme testi

Yapılan ampirik çalışmalar, zaman serilerinin büyük çoğunluğunun durağan olmayan seriler olduklarını ortaya çıkarmıştır. Birim kök içeren bu seriler arasında sahte regresyon sorunuyla karşılaşıldığından bu soruna çözüm bulmak için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bunlardan bir tanesi serilerin farklarının alınıp regresyona daha sonra sokulmasıdır. Ancak bu durumda da uzun dönem dengesi için önemli olan bilgiler kaybedilmektedir. Çünkü değişkenlerin birinci farkları alındığında, bu değişkenler arasında olması muhtemel uzun dönemli ilişkiyi görme olasılığı ortadan kalkmaktadır.

Seriler durağan olmasalar bile uzun dönemde birlikte hareket ediyor olabilirler yani eşbütünleşik olabilirler. Eşbütünleşme ilişkisinin araştırıldığı testlerden birisi Engle ve Granger (1987)¹³⁴ tarafından geliştirilmiştir. Bu test araştırmaya konu serilerin regresyona tabi tutulmasıyla elde edilen hata terimlerinin durağanlığına bağlıdır. Eğer, eşbütünleşme regresyonlarından elde edilen hata terimleri durağansa, düzeyde durağan olmayan serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri yani eşbütünleşik oldukları söylenir.

Eşbütünleşme ilişkisinin araştırıldığı ikinci yöntem ise Johansen eşbütünleşme testidir. Johansen (1988)¹³⁵ ve Johansen ve Juselius (1990)¹³⁶ çalışmalarında Johansen modeli, bir VAR modeli çerçevesi içerisinde yapılır ve Engle-Granger yönteminden daha ayrıntılı sonuçlar verir.

Şayet seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi varsa yani uzun dönemde birlikte hareket ediyorlarsa, düzey değerleriyle yapılacak analizde sahte regresyon problemiyle karşılaşılmayacaktır. Fakat Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından gerçekleştirilen eşbütünleşme testleri için tüm serilerin $I(0)$ yada tüm serilerin $I(1)$ olmaları gerekmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi çalışmamızda kullanılan altı seriden beş tanesi

¹³⁴ R.F. Engle and C.V.J. Granger (1987) Cointegration and Error Correction Representation, Estimation and Testing, **Econometrica**, 55, pp.251-276.

¹³⁵ S. Johansen (1988) Statistical Analysis of Cointegration Vectors, **Journal of Economic Dynamics and Control**, 12 (1), pp. 231-254.

¹³⁶ S. Johansen, and, K. Juselius (1990) Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money, **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, 52, pp.169-210.

düzeyde durağan iken, bir seri birinci farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Bu nedenle Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testlerinin kullanılması mümkün değildir. Pesaran vd.(2001) tarafından geliştirilen sınır testi yaklaşımı bu sorunu ortadan kaldıracaktır.

Pesaran vd.(2001) sınır testi yaklaşımına göre, serilerin düzeyde yada aynı derecede farklarının alınmasından sonra durağan olmalarına bakılmaksızın eşbütünleşmenin varlığı araştırılabilir. Bu test bir kısıtlanmamış hata düzeltme modeline (unrestricted error correction model; UECM) dayanmaktadır. Bu modelin; borç servisinin ve borç stokunun büyüme üzerine etkisinin araştırıldığı çalışmamıza uyarlanmış şekli aşağıdaki gibidir.

$$\Delta B\ddot{U}Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 DUM + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} \Delta B\ddot{U}Y_{t-i} + \sum_{i=0}^l \alpha_{3i} \Delta YAT_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta İŞG_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{5i} \Delta BSE_{t-i} + \alpha_6 B\ddot{U}Y_{t-1} + \alpha_7 YAT_{t-1} + \alpha_8 İŞG_{t-1} + \alpha_9 BSE_{t-1} + \alpha_{10} Trend \quad (1)$$

$$\Delta B\ddot{U}Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 DUM + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} \Delta B\ddot{U}Y_{t-i} + \sum_{i=0}^l \alpha_{3i} \Delta YAT_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta İŞG_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{5i} \Delta BST_{t-i} + \alpha_6 B\ddot{U}Y_{t-1} + \alpha_7 YAT_{t-1} + \alpha_8 İŞG_{t-1} + \alpha_9 BST_{t-1} + \alpha_{10} Trend \quad (2)$$

Eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığının test edilmesi için eşitlik trendli ve trendsiz olarak tahmin edilir. Trendli modelde, $H_0 : \alpha_6 = \alpha_7 = \alpha_8 = \alpha_9 = \alpha_{10} = 0$, trendsiz model ise $H_0 : \alpha_6 = \alpha_7 = \alpha_8 = \alpha_9 = 0$ hipotezini sınamak için hesaplanan F istatistiği değeri ile Pesaran vd. (2001)'deki tablo alt ve üst kritik değerleri ile karşılaştırılır. Eğer hesaplanan F istatistiği alt kritik değerinin altındaysa seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur. F istatistiği alt ve üst kritik değerleri arasında ise kesin bir yorum yapılamamaktadır. F istatistiği üst kritik değerinin üzerindeyse seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Aşağıda ki tablodan da görüleceği üzere trendli ve trendsiz modellerin her üç gecikmeli tahmininde de eşbütünleşme vardır. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildikten sonra uzun ve kısa dönem ilişkileri ARDL (Autoregressive Distribution Lag- Ardışık Bağlılamlı Gecikmesi Dağıtılmış Model) yardımıyla tahmin edilir. Modelde ki gecikme sayıları Akaike bilgi kriteri (AIC) ile belirlenir. En küçük

kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu modelin gecikme uzunluğu olarak alınır.¹³⁷

Borç servisini içeren eşitlik 1 hem trend değişkenli hem de trend değişkensiz, maximum üç gecikmeli olarak tahmin edilmiş ve sonuçlar tablo 3.3.'de verilmiştir. Hesaplanan Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri ile ikinci dereceden otokorelasyon için LM istatistiğine göre hem trendli hem de trendsiz eşitlikte 0, 1 ve 2 gecikmeli eşitlikler eşbütünleşme ilişkisinin araştırılması için kullanılacaktır. Borç stokunu içeren eşitlik 2'de ise, sözkonusu kriter ve istatistiklere göre, trendli modelde 1 ve 2, trendsiz modelde ise 0,1 ve 2 gecikmeli eşitliklerden yararlanılacaktır.

Tablo 3.3. Borç servisi değişkenini içeren büyüme eşitliğinde gecikme derecelerinin belirleme istatistikleri

Gecikme	Trendli		
	AIC	SC	LM(2)
0	-4.25	-3.72	4.09
1	-4.045	-3.51	3.357
2	-3.995	-3.264	2.22
3	-5.685	-4.753	14.91*
Gecikme	Trendsiz		
	AIC	SC	LM(2)
0	-4.161	-3.677	0.672
1	-4.073	-3.594	2.253
2	-4.023	-3.340	2.437
3	-5.117	-6.233*	3.76

Not: *%1, ** %5 ve *** %10 önem düzeyinde otokorelasyon vardır.

¹³⁷ Orhan Karaca (2005), “Türkiye’de Faiz Oranları ile Döviz Kuru Arasındaki İlişki”, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, **Ekonomist Dergisi**, 2005/14, ss.1-2.

Tablo 3.4. Borç stoku değişkenini içeren büyüme eşitliğinde gecikme derecesini belirleme istatistikleri

Gecikme	Trendli		
	AIC	SC	LM(2)
0	-4.069	-3.537	7.196**
1	-4.053	-3.521	3.938
2	-4.132	-3.401	1.881
3	-5.704	-4.771	11.654*
Gecikme	Trendsiz		
	AIC	SC	LM(2)
0	-4.021	-3.537	1.707
1	-4.097	-3.613	1.828
2	-4.103	-3.421	3.103
3	-5.748	-4.865	6.282**

Not: *%1, ** %5 ve *** %10 önem düzeyinde otokorelasyon vardır.

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığını araştırmak için tahmin edilen hem trendli hem de trendsiz eşitliklerden LM istatistiklerine göre 0, 1 ve 2 gecikmeli eşitliklerde ikinci ve dördüncü dereceden anlamlı düzeyde otokorelasyon olmadığı görülmektedir. AIC ve SC gecikme seçim kriterlerine göre, gerek trendli gerekse trendsiz modelde sıfır gecikmeli eşitlikler eşbütünleşme ilişkisinin varlığını tespit için esas alınacak modellerdir.

Tablo 3.5. ve 3.6’de yukarıdaki sözü edilen modeller için hesaplanan wald F istatistikleri verilmiştir.

Tablo 3.5. Borç servisi değişkenini içeren büyüme eşitliğinde hesaplanan F istatistikleri ve kritik değerlere göre önem düzeyleri

Gecikme Uzunluğu	F _{TRENDLİ}	F _{TRENDSİZ}
0	9.198*	9.736**
1	7.997*	10.029*
2	4.025***	7.776*

Kritik Değerler (Trendli): Pesaran vd. [2001.s.301,tablo CI (iv) Case IV]

	0 Gecikme	1 Gecikme	2 Gecikme
%1(*)	7.14-7.14	5.30-5.83	4.37-5.16
%5(**)	6.29-6.29	4.68-5.15	3.88-4.61
%10(***)	5.37-5.37	4.05-4.49	3.38-4.02

Kritik Değerler (Trendsiz): Pesaran vd. [2001.s.300,tablo CI (iii) Case III]

	0 Gecikme	1 Gecikme	2 Gecikme
%1(*)	9.80-9.8	5.77-6.68	4.41-5.52
%5(**)	8.21-8.21	4.94-5.73	3.79-4.85
%10(***)	6.58-6.58	4.04-4.78	3.17-4.14

Tablo 3.6. Borç stoku değişkenini içeren büyüme eşitliğinde hesaplanan F istatistikleri ve kritik değerlere göre önem düzeyleri

Gecikme Uzunluğu	F _{TRENDLİ}	F _{TRENDSİZ}
0	-	8.067***
1	7.926*	10.093*
2	4.390***	5.852*

Kritik Değerler (Trendli): Pesaran vd. [2001.s.301,tablo CI (iv) Case IV]

	0 Gecikme	1 Gecikme	2 Gecikme
%1(*)	7.14-7.14	5.30-5.83	4.37-5.16
%5(**)	6.29-6.29	4.68-5.15	3.88-4.61
%10(***)	5.37-5.37	4.05-4.49	3.38-4.02

Kritik Değerler (Trendsiz): Pesaran vd. [2001.s.300,tablo CI (iii) Case III]

	0 Gecikme	1 Gecikme	2 Gecikme
%1(*)	9.80-9.8	5.77-6.68	4.41-5.52
%5(**)	8.21-8.21	4.94-5.73	3.79-4.85
%10(***)	6.58-6.58	4.04-4.78	3.17-4.14

Hesaplanan F istatistikleri, Pesaran (2001)’deki kritik değerlerle karşılaştırıldığında seçilen tüm eşitliklerde eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmektedir.

3.4.1. Uzun dönemli ilişki

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildikten sonra AIC kriteri kullanılarak borç servisini içeren uzun dönemli ilişkiyi yansıtan ARDL (1,2,0,2) modeli tahmin edilmiştir.(Tablo 3.7., Tablo 3.8.)

Tablo 3.7. ARDL (1,2,0,2) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Stand.Hata	T istatistiği
C	0.193	0.046	4.124*
BÜY _{t-1}	-0.484	0.182	-2.660**
YAT _t	0.146	0.063	2.304**
YAT _{t-1}	0.018	0.084	0.215
YAT _{t-2}	0.065	0.085	0.760
İŞG _t	-0.605	0.229	-2.639**
BSE _t	-0.166	0.105	-1.581
BSE _{t-1}	-0.224	0.103	-2.170**
BSE _{t-2}	-0.130	0.096	-1.354

Büyüme üzerine normalleştirilmiş uzun dönemli ilişki:

$$\text{BÜY} = 0.130 + 0.155 \text{ YAT} - 0.407 \text{ İŞG} - 0.351 \text{ BSE}$$

(4.987)* (2.015)** (-2.649)** (-2.381)**

Tablo 3.8’de ise, aynı yolla tahmin edilen borç stokunu içeren uzun dönemli ilişkiyi yansıtan ARDL (1,3,2,0) yer almaktadır.

Tablo 3.8. ARDL (1,3,2,0) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Stand.Hata	T istatistiği
C	0.154	0.044	3.505*
BÜY _{t-1}	-0.343	0.225	-1.525
YAT _t	0.071	0.048	1.461
YAT _{t-1}	0.055	0.071	0.780
YAT _{t-2}	0.008	0.061	0.143
YAT _{t-3}	-0.081	0.044	-1.847***
İŞG _t	-0.445	0.263	-1.691
İŞG _{t-1}	-0.426	0.274	-1.550
İŞG _{t-2}	0.301	0.229	1.318
BST _t	-0.074	0.091	-0.819

Büyüme üzerine normalleştirilmiş uzun dönemli ilişki:

$$\text{BÜY} = 0.114 + 0.042 \text{ YAT} - 0.424 \text{ İŞG} - 0.055 \text{ BST}$$

(4.195)* (1.672)*** (-1.791)*** (-0.775)

Borç servisini içeren uzun dönem büyüme modelinden elde edilen tahmin sonuçlarına göre, büyüme (BÜY), sabit sermaye yatırımları (YAT) ile pozitif, uzmanlaşmış işgücü (İŞG) ve borç servisi (BSE) ile negatif ilişkilidir. Buradaki tahmin sonuçları A.İslam'ın 1992 çalışmasında elde ettiği sonuçlarla paralellik arz etmektedir. Sabit sermaye yatırımlarında ki artışın ekonomik büyümeyi pozitif etkilemesi beklenen bir durumdur ve bu yurtdışında gerçekleşmiş olan yatırımların verimliliğiyle açıklanabilmektedir. Ancak model tahmininde beklenenin aksine uzmanlaşmış işgücünün büyüme üzerine etkisi negatif olarak belirlenmiştir. Bu durum, artan nüfusla birlikte işsizlin de arttığını ve istihdam edilen işgücünün düşük verimliliğe sahip olduğu şeklinde açıklanabilir. Buna ilaveten büyüme değişkeni fert başına reel gayrisafi yurtiçi hasılda ki değişim olarak alındığından nüfusun artması fert başına gayrisafi yurtiçi hasılayı olumsuz etkilemesi sebebiyle de aradaki ilişkinin yönünün negatif çıkması beklenen bir durumdur. Borç servisinin ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemesi ise kaynakların yurtdışına akışı sebebiyle beklenen bir etkidir.

Borç stokunu içeren ikinci uzun dönem büyüme modelinden elde edilen tahmin sonuçlarına göre, yatırımın büyüme üzerine etkisi pozitifdir. Borç stokunun büyüme üzerindeki etkisi negatif olarak bulunmuştur. Bu sonuç, dış borçların yurtdışında düşük tasarrufa ve böylece yatırımlarda düşüşe ve sonuç olarak yavaş büyümeye yol açtığını ileri süren Griffin ve Enos (1970)'in görüşlerini destekler nitelikte çıkmıştır.¹³⁸

3.4.2. Kısa dönemli ilişki

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin araştırılması için ARDL yaklaşımına göre hata düzeltme eşitlikleri tahmin edilmiştir. Uzun dönemli ilişkileri yansıtan eşitliklerden elde edilen hata terimleri hata düzeltme terimi olarak, krizleri yansıtan gölge değişken (DUM) eşitliklere ilave edilmiştir. Hata düzeltme modeli (HDTM) ARDL'den elde edildiği için kısa dönem dinamikleri ile uzun dönem dengesi, uzun dönem bilgisini kaybetmeden bütünleşir. Yani, hata düzeltme modelleri, eşbütünleşim denkleminde üretilen hata düzeltme teriminin gecikmeli değerini istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde modele eklemekte ve

¹³⁸ K.B.Griffin and J.L.Enos (1970), "Foreign Assistance: Objectives and Consequences", *Economic Development and Cultural Change*, Vol: 18, No: 3, pp. 313-127.

değişkenlerin farklarının alınmasıyla kaybedilen uzun dönem bilgilerini modele yeniden dahil etmektedir. Hata düzeltme modelinde, bağımsız değişkenlerin gecikmeli katsayıları kısa dönem etkisini yansıtırken, hata düzeltme teriminin katsayısı uzun dönem etkisini yansıtmaktadır. Büyüme üzerine sabit sermaye oluşumunun, uzmanlaşmış işgücünün, borç servisinin ve borç stokunun kısa dönemli etkisinin tahminini içeren hata düzeltme modelleri aşağıdadır. (Tablo 3.9., Tablo 3.10.)

Tablo 3.9 . ARDL (1,2,0,2) Yaklaşımına Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları(Borç Servisi)

Değişkenler	Katsayı	Stand.Hata	T istatistiği
C	-0.013	0.012	-1.086
DUM	-0.082	0.019	-4.261*
$\Delta BÜY_{t-1}$	-0.377	0.086	-4.358*
ΔYAT_t	0.098	0.046	2.120***
ΔYAT_{t-1}	-0.000	0.039	-0.019
ΔYAT_{t-2}	0.090	0.047	1.887***
$\Delta İŞG_t$	-0.297	0.144	-2.065***
ΔBSE_t	-0.150	0.059	-2.539**
ΔBSE_{t-1}	-0.135	0.061	-2.196**
ΔBSE_{t-2}	-0.070	0.053	-1.304
TREND	0.001	0.000	2.202**
$HTDM_{t-1}$	-1.120	0.187	-5.976*

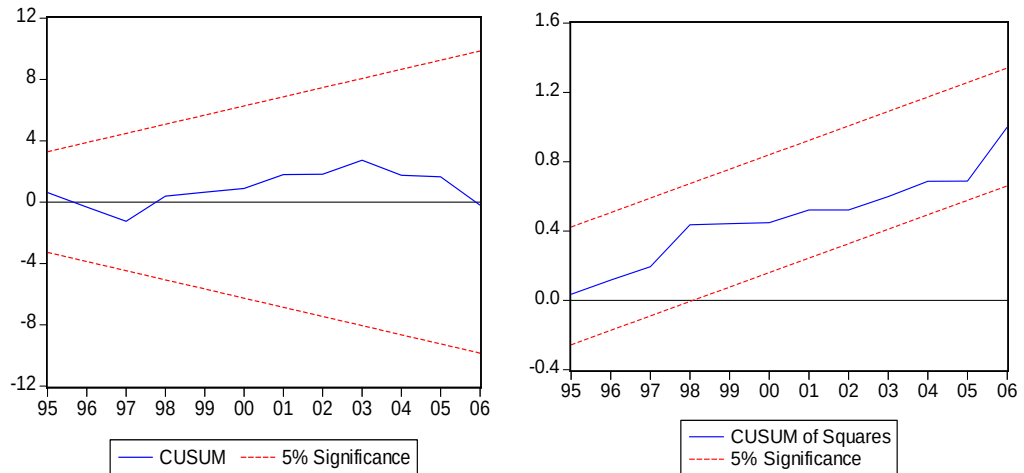
• *%1, ** %5 ve *** %10 önem seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

• $R^2 = 0.949$, Düzeltilmiş $R^2 = 0.906$, F İstatistiği = 22.216 (0.000),

D.W. İstatistiği = 1.771

• ARDL-HDTM Model Diagnostik Testleri

Serial Correlation $\chi^2(1) = 0.054(0.815)$, Serial Correlation $\chi^2(4) = 6.416(0.170)$, ARCH (1) = 0.709 (0.399), JB = 0.414 (0.812), Heteroskedasticity $\chi^2(21) = 23.793 (0.303)$

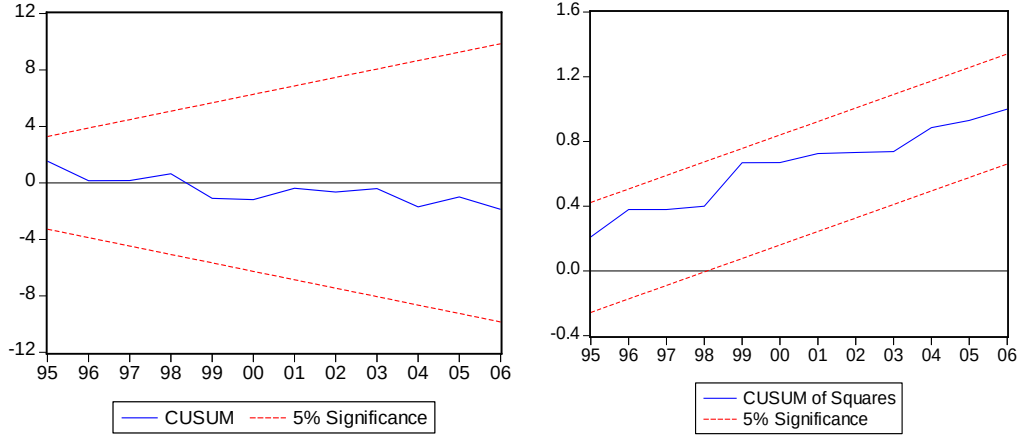
Grafik 1: Değişkenlere İlişkin Cusum ve Cusumq Grafikleri

Tablo 3.10. ARDL (1,3,2,0) Yaklaşımına Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları (Borç Stoku)

Değişkenler	Katsayı	Stand.Hata	T İstatistiği
C	0.010	0.006	1.677
DUM.	-0.080	0.023	-3.389*
$\Delta BÜY_{t-1}$	-0.238	0.113	-2.105***
ΔYAT_t	0.012	0.041	0.304
ΔYAT_{t-1}	-0.104	0.037	-2.782**
ΔYAT_{t-2}	0.034	0.032	1.067
ΔYAT_{t-3}	-0.055	0.030	-1.806***
$\Delta İŞG_t$	-0.203	0.163	-1.250
$\Delta İŞG_{t-1}$	-0.155	0.157	-0.981
$\Delta İŞG_{t-2}$	0.364	0.138	2.631**
ΔBST_t	-0.056	0.068	-0.817
HTDM _{t-1}	-0.948	0.252	-3.760*

- *%1, ** %5 ve *** %10 önem seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.
- $R^2 = 0.937$, Düzeltilmiş $R^2 = 0.880$, F İstatistiği = 16.366 (0.000), D.W. İstatistiği = 1.689
- ARDL-HDTM Model Diagnostik Testleri

Serial Correlation $\chi^2(1) = 1.072(0.300)$, Serial Correlation $\chi^2(4) = 7.426(0.114)$, ARCH (1) = 1.837 (0.175), JB = 0.171 (0.917), Heteroskedasticity $\chi^2(21) = 20.986 (0.459)$

Grafik 2: Değişkenlere İlişkin Cusum ve Cusumq Grafikleri

Tablo 3.9.'da ki tahmin sonuçlarında ki t değerlerine göre, reel gayrisafi milli hasılda ki büyüme oranı, gölge değişken (DUM) ve hata düzeltme teriminin (HTDM_{t-1}) katsayıları istatistiki açıdan %1 önem düzeyinde, cari ve bir önceki dönem borç servisi ve trend değişkeninin katsayıları %5 önem düzeyinde ve cari ve iki dönem önceki sabit sermaye yatırımları ve $İŞG_t$ ile temsil edilen

uzmanlaşmış işgücünün katsayıları istatistiki açıdan %10 önem düzeyinde anlamlıdır.

Borç servisini içeren kısa dönem büyüme modelinden elde edilen tahmin sonuçlarına göre, yatırımın bir dönem ve üç dönem önceki etkilerinin negatif yönlü olduğu belirlenmiştir. Bu durum yatırımların kısa dönemde verimsiz olduğu anlamına gelmektedir. Dış borç servisinin büyüme üzerinde ki etkisinin yönünün cari, bir ve iki önceki dönemler negatif olması beklenen bir etkidir. Elde edilen sonuçlar, Karagöl (2002)'nin Türkiye verileriyle eşanlı denklem modellerini kullanarak, dış borçla ekonomik büyümeyi ilişkilendirdiği çalışmasıyla paralellik arz etmektedir.

Tablo 3.10.'da ki tahmin sonuçlarındaki t değerlerine göre, gölge değişken (DUM) ve hata düzeltme teriminin ($HDTM_{t-1}$) katsayıları istatistiki açıdan %1 önem düzeyinde, reel gayrisafi milli hasılda ki büyüme oranının ve üç dönem önceki sabit sermaye yatırımlarının katsayıları %10 önem düzeyinde ve bir önceki dönem sabit sermaye yatırımları ile iki dönem önceki uzmanlaşmış işgücünün katsayıları %5 önem düzeyinde anlamlıdır.

Borç stokunu içeren kısa dönem büyüme modelinden elde edilen tahmin sonuçları, borç servisini içeren kısa dönemli birinci tahmin modeliyle benzerdir. Yatırımın bir dönem ve üç dönem önceki etkileri büyüme üzerinde negatif yönlü ve istatistiki açıdan anlamlıdır. İki dönem önceki uzmanlaşmış işgücünün ekonomik büyüme üzerine etkisi istihdamın gerçekleştirilememesi sebebiyle negatif çıktığı düşünülmektedir. Borç stokunun ise büyüme üzerine kısa dönemli etkisinin negatif ve istatistiki olarak anlamsız olduğu görülmektedir.

Hata düzeltme modelinin kararlılığını sağlamak için hata düzeltme teriminin katsayısının işareti negatif olmalıdır. Bu cari dönemde dengeden herhangi bir sapmanın, hata düzeltme teriminin değerinin bire yakın olduğu için yaklaşık olarak aynı dönem içerisinde düzeltilmekte olduğunu göstermektedir. Modellerde ki hata düzeltme terimlerinin katsayıları beklenildiği gibi negatif işaretlidir. Dolayısıyla $HTDM_{t-1}$ ile ifade edilen hata düzeltme teriminin 1'e yakın bir değerde olması büyüme üzerindeki sapmanın aynı dönem içerisinde düzeltileceğine işaret etmektedir.

Grafik 1 ve Grafik 2’de ise %5 aralığından sapma olmaması bu dönemler arasında yapısal kırılmanın olmadığı, yapısal bir farklılığı içermediği anlamına gelmektedir. Tahmin edilen eşitliklere ait Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık, Jarque-Bera normallik ve White değişen varyans test istatistikleri yukarıda verilmiştir. Parantez içerisinde ki değerler kesin olasılıkları göstermektedir.

Jarque-Bera katsayısının, χ^2 değerlerinden küçük olması hata terimlerinin normal dağılım gösterdiğini ifade etmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, modelde ki hata terimlerinin normal dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Dış borç konusunun ele alındığı bu çalışmada, özel olarak Türkiye açısından değerlendirilen dış borç sorunu; ülkemizdeki dış borç yapısının analiz edilmesi ve dış borç stoku ile dış borç geri ödemelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ampirik olarak test edilmesini içermektedir.

Birinci bölümde, genel anlamda dış borç konusu ele alınmış olup; bu çerçevede gelişmekte olan ülkeleri dış borç almaya, gelişmiş ülkeleri ise borç vermeye iten sebeplere yer verilmiş ve Türkiye'nin dış borçlarının gelişim sürecinden bahsedilmiştir. Çalışmanın sonraki bölümünde, ekonomik büyüme kavramına değinilmiş, gelişmekte olan ülkelerin büyümelerini sağlamak ve devam ettirmek için ihtiyaçları olan dış kaynağı belirlemek için geliştirilmiş olan yöntemlerden bahsedilmiştir. Çalışmanın devamında, Türkiye'nin dış borç yapısı analiz edilmiş ve son bölümde Türkiye için zaman serisi verileri kullanılarak, dış borç stokunun ve dış borç servisinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ampirik olarak test edilmiştir.

Çalışmada elde edilen ampirik sonuçlar değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır;

- Borç servisini içeren uzun dönem büyüme modelinden elde edilen tahmin sonuçlarına göre, büyüme, sabit sermaye yatırımları ile pozitif, uzmanlaşmış işgücü ve borç servisi ile negatif ilişkilidir. Sabit sermaye yatırımlarındaki artışın ekonomik büyümeyi pozitif etkilemesi beklenen bir durumdur ve bu yurtiçinde gerçekleşmiş olan yatırımların verimliliğiyle açıklanabilmektedir. Ancak model tahmininde beklenenin aksine uzmanlaşmış işgücünün büyüme üzerine etkisi negatif olarak belirlenmiştir. Bu durum, artan nüfusla birlikte işsizliğin de arttığını ve istihdam edilen işgücünün düşük verimliliğe sahip olduğu şeklinde açıklanabilir. Borç servisinin ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemesi ise kaynakların yurtdışına akışı sebebiyle beklenen bir etkidir.
- Borç stokunu içeren uzun dönem büyüme modelinden elde edilen tahmin sonuçlarına göre, yatırımın büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir.

Borç stokunun büyüme üzerindeki etkisi ise negatif olarak belirlenmiştir.

- Borç servisini içeren kısa dönem büyüme modelinden elde edilen tahmin sonuçlarına göre, yatırımın bir dönem ve üç dönem önceki etkilerinin negatif yönlü olduğu belirlenmiştir. Bu durum yatırımların kısa dönemde verimsiz olduğu anlamına gelmektedir. Dış borç servisinin büyüme üzerindeki yönünün negatif olması beklenen bir etkidir.
- Borç stokunu içeren kısa dönem büyüme modelinden elde edilen tahmin sonuçları, borç servisini içeren kısa dönemli birinci tahmin modeliyle benzerdir. Yatırımın bir dönem ve üç dönem önceki etkileri büyüme üzerinde negatif yönlü ve istatistiki açıdan anlamlıdır. İki dönem önceki uzmanlaşmış işgücünün ekonomik büyüme üzerine etkisinin istihdamın gerçekleştirilememesi sebebiyle negatif çıktığı düşünülmektedir. Borç stokunun ise büyüme üzerine kısa dönemli etkisinin anlamsız olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda, çalışma genel olarak değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır.

- 1980 yılından sonra kısa vadeli ve özel garantisiz dış borçların toplam dış borç içerisindeki payları artarken, uygun koşullu ve çok taraflı dış borçların toplam dış borç içerisindeki paylarının azaldığı görülmektedir. Kısa vadeli dış borçların toplam dış borç içerisindeki payının artması, borç servisinin güçleştiği ve borçların gelişme amaçları için kullanımının zorlaştığı anlamına gelirken; özel garantisiz dış borçların toplam dış borç içerisindeki payının artması, çok taraflı ve uygun koşullu borçların paylarının azalması; Türkiye ekonomisinin uluslararası finans piyasalarından fon bulma olanaklarının arttığı anlamına gelmektedir. Gerek cari işlemler ve gerekse borç yapısındaki gelişmeler, Türkiye'nin bir likidite kriziyle karşılaşma olasılığının bulunduğunu göstermektedir.
- Türkiye'nin dış borç stokunun 1980'lerden itibaren artmasında kamu kesiminin önemli oranda açıklar vermesi etkili olmuştur. Bu

çerçevede 1994'ten itibaren bütçe disiplininin sağlanmasıyla birlikte, dış borcun GSMH'ya oranı artmaktadır.

- Dünya Bankası tarafından ülkelerin borçluluk derecesinin belirlenmesinde kullanılan; dış borç/GSMH, dış borç/ihracat, borç servisi/ihracat ve faiz servisi/ihracat göstergeleri baz alınarak yapılan hesaplamalarda; mal ihracatına göre Türkiye'nin ağır borçlu, mal ve hizmet ihracatına göre ise orta derecede borçlu olduğu görülmektedir. Diğer yandan dış borç maliyeti ve dış borç yükü göstergeleri, kriz yıllarında nispi olarak bozulmakla birlikte; genel olarak durağan bir seyir izlemektedir. Ancak, ülkede yatırım veya ithalat için kullanılabilecek kaynaklar borç servisinde kullanılmaktadır.

Sonuç olarak, çalışmanın bulguları uzun vadede Türkiye'nin dış borcunun sürdürülebilir olduğu yönündedir. Bunun kreditorler açısından anlamı ise, ülkenin borç batağında olmadığıdır. Türkiye borcunu servis etmeyi, moratoryuma tercih edecektir. Bir başka ifadeyle, Türkiye'nin dış borç stokunda bir sınırlandırma ya da azaltmaya gitmesi zorunluluk arzetmemektedir. Ancak, dışsal şoklara bağlı olarak çıkabilecek bir likidite sorunu ile karşılaşmamak için, dış borç yükümlülüklerinin olası likidite krizini atlatabilecek şekilde yapılandırılmasının gereği açıktır.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- AÇBA Sait (1995), **Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)**, Kocatepe Üniversitesi İİBF Yayınları, No: 1, Afyon.
- ALKİN Erdoğan (1987), **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 3466.
- BAL Harun (2001), **Uluslararası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye**, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No. 222, İstanbul.
- BALKAN Neşecan (1994), **Kapitalizm ve Borç Krizi**, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- BERBER Metin (2006), **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, Trabzon.
- BRUCE Herrick and KINDLEBERGER Charles F. (1983), **Economic Development**, McGraw Hill, New York.
- DOMBUSCH Rudiger, FİSCHER Stanley (Çev: Salih Ak, Mahir Fisunoğlu, Erhan Yıldırım, Refia Yıldırım) (1998), **Makroekonomi**, McGraw-Hill-Akademi Ortak Yayını, Ankara.
- EMSEN Ö. Selçuk (2003), **Ekonomik Krizler ve Türkiye Deneyimi**, Beta Yayınları, İstanbul.
- ERDEM Metin (1996), **Devlet Borçları**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- ERGİNAY Akif (1998), **Kamu Maliyesi**, Savaş Yayınları, Ankara.
- GUJARATİ Damodar N. (Çev: Şenesen, Ümit- Şenesen, Gülay Günlük) (2001), **Temel Ekonometri**, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- HAN Ergül, KAYA Ayten Ayşen (2006), **Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika**, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- IŞIK A.Kadir, KARAYILMAZLAR Ekrem, ORGAN İbrahim, IŞIK Hayriye (2005), **Devlet Borçları**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- İŞGÜDEN Tamer (1995), **Gelişme Kuramları**, Beta Yayınları, İstanbul.
- JONES I. Charles (Çev: Ateş, Sanlı ve Tuncer, İsmail) (2001), **İktisadi Büyümeye Giriş**, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

- KAR Muhsin, TABAN Sami (2005), **İktisadi Gelişmenin Temel Dinamikleri**
‘**İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü**’,
Ekin Kitabevi.
- KALENDEROĞLU Mahmut (2007), **Kamu Maliyesi, Bütçe ve Borçlanma**,
Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- KIRAY Emine (1993), **Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim
Yayınları, İstanbul.
- KÜÇÜKKALAY A.Mesud ve TÜRKCAN Kemal (2004), **Kalkınma
Ekonomisi**,’ Nüfus ve Kalkınma’, Ekin Kitabevi, İstanbul.
- MAKİN A.J. (2002), **International Macroeconomics**, Prentice Hall, London.
- PARASIZ İlker (2003), **Ekonomik Büyüme Teorileri (Dinamik Makro
Ekonomiye Giriş)**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- PARASIZ İlker ve YILDIRIM Kemal (1994), **Uluslararası Finansman, Teori ve
Uygulama, Dışa Açık Makro Ekonomiye Giriş**, Ezgi Kitabevi
Yayınları, Bursa.
- ROSTOW W.W. (Çev: Güngör, Erol) (1970), **İktisadi Gelişmenin Merhaleleri**,
Sosyal İlimler Komisyonu Yayınları:2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- SAVAŞ Vural F. (1997), **İktisadın Tarihi**, Avcıol Yayıncılık, İstanbul.
- SEYİDOĞLU Halil (2001), **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**,
İstanbul.
- ŞAHİN Hüseyin (2002), **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi - Bugünkü
Durumu**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- TEZEL Y. Sezai (1995), **İktisadi Büyüme**, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- TOKGÖZ Erdinç (2004), **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)**,
İmaj Yayınevi, Ankara.
- TÜĞEN Kamil (1999), **Devlet Bütçesi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- TÜYLÜOĞLU Şevket ve ÇEŞTEPE Hazma (2004), **Kalkınma
Ekonomisi**,’Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi’, Ekin
Kitabevi, İstanbul.
- ULUSOY Ahmet (2004), **Devlet Borçlanması**, Üçyol Kitabevi, Trabzon.
- ÜNSAL Erdal (2000), **Makro İktisat**, İmaj Yayıncılık, Ankara.

Tezler ve Raporlar

- ABİT Keziban (1999), **Gelişmekte Olan Ülkelerin Dış Borç Sorunu : Türkiye Üzerine Bir Uygulama**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- DEMİR Meral (2004), **4749 Sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanunun Getirdiği Yenilikler, Önceki Mevzuat ile Karşılaştırılması**, Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, Ankara.
- ÖZÇELİK İsmail Yüksel (2005), **Kamu Borç Yükü-Borçlanmanın Sürdürülebilirliği İlişkisi ve Türkiye Uygulaması**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- SARI Müslim (2004), **Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları**, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Raporu (2001), **Borçlanma, İç ve Dış Borç Yönetimi**, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: DPT: 2595, Ankara.
- TANRIKULU Kenan (1983), **Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- TUNCER Atila (2004), **Dış Borcun Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği**, Hazine Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.

Makaleler ve Bildiriler

- AKDIŞ Muhammet (2003), “Türkiye’nin Borç Gelişimi Sorunlar-Öneriler”, **Active Bankacılık ve Finans Dergisi**, Yıl:6, Sayı:30.
- BAL Harun (1998), “Gelişme Sürecinde Dış Finansman Kullanımı ve Türkiye”, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı.

- BAYRAK Metin (2004), “Türkiye’de İç Borç Sorunu ve İç Kamu Borçlarında Meydana Gelen Gelişmeler”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 21.
- CHOWDHURY K. (1994), “A Structural Analysis of External Debt and Economic Growth: Some Evidence from Selected Countries in Asia and Pasific”, **Applied Economics**, Vol: 26.
- EASTERLY William (1999), “The Ghost of Financing Gap”, **Journal of Economics**, 60(2) 423-438.
- EASTERLY William (2005), Reliving the “50s:the Big Push,Poverty Traps, and Takeoff in Economic Development”, **Center for Global Development Working Paper**, No:65.
- ELBADAWİ A.I., NDULU J.B. and NDUNG N. (1996), “Debt Overhang and Economic Growth in Sub-Saharan Africa”, **IMF/World Bank Conference on External Financing for Low Income Countries in December**.
- ENGLE R.F. and GRANGER C.V.J. (1987), “ Cointegration and Error Correction Represantation”, Estimation and Testing, **Econometrica**, 55.
- ERÇEL Gazi, “Türkiye’nin Dış Borç Birikiminin Kaynakları”, **İzmir 3. İktisat Kongresi’nde Sunulan Tebliğ**.
- EVGİN Tülay (2000), “Dünden Bugüne Dış Borçlarımız”, Hazine Müsteşarlığı, Ankara.
- HARROD R.F. (1956), “An Essay in Dynamic Theory”, **The Economic Journal**, Vol: 49, No: 193.
- GÜNAY Ayşe, ÖZEN Ahmet (2002), “Avrupa Birliği’nde Mali Disiplinin Sağlanmasına Yönelik Maastrich Kriterlerinin Anayasal İktisat Perspektifinden Değerlendirilmesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2.
- GRIFFİN K.B. and ENOS J.L. (1970), “Foreign Assistance: Objectives and Consequences”, **Economic Development and Cultural Change**, Vol: 18, No: 3.
- ISLAM Anual (1992), “Foreign Aid and Economic Growth: An Econometric Study of Bangladesh “**Applied Economics**, Vol: 24 (5).

- JOHANSEN, S. (1988), “ Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, **Journal of Economic Dynamics and Control**, 12 (1).
- JOHANSEN S, and, JUSELIUS K (1990), “ Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money”, **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, 52.
- KARABULUT Kerem ve EMSEN Ö. Selçuk (1997), “Kalkınma Teorileri ve Geliştirilen Son Büyüme Modeli: Yeni Büyüme Teorisi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:11, Sayı:3-4.
- KARACA Orhan (2005), “Türkiye’de Faiz Oranları ile Döviz Kuru Arasındaki İlişki”, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, **Ekonomist Dergisi**, 2005/14.
- KARAGÖL Erdal (2002), “External Debt and Economic Growth Relationship Using the Simultaneous Equations”, **Universty of Balıkesir Press**.
- KİBRİTÇİOĞLU Aykut (1998), “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:53, No:1-4.
- KİBRİTÇİOĞLU Aykut ve DİBAOĞLU Selahattin (2001), “Long-run Economic Growth: An Interdisciplinary Approach”, **University of Illinois at Urbana-Champaign, College of Commerce and Business Administration Office of Research Working Paper**, No: 01-0121.
- LEVY A. and CHOWDHURY K. (1993), “An Integrative Analysis of External Debt, Capital Accumulation and Puroduction in Latin America, Asia-Pasific and Sub-Saharan Africa” **Journal of Economics and Finance** , 17(3).
- LUCAS R. E., (1988), “On the Mechanics of Economic Development”, **Journal of Monetary Economics**, Vol: 22.
- MORİSSET J.(1991), “Can Debt Reduction Restore Economic Growh in Highly Indebted Countries?”, **Revie D’economique Politique**, Vol: 101.
- MOUDUD Jamee K. (2000), “Harrod versus Thirwall: A Reassessment of Export-Led Growth”, **The Jerome Levy Economics Institute of Bard College Working Paper**, No: 316.

- NURKSE Ragnar (1952), “Some International Aspects of the Problem of Economic Development”, **The American Economic Review**, Vol: 42, No: 2.
- OPUŞ Sevda (2002), “Dış Borçlanmanın Sınırı ve Türkiye”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 199.
- PESARAN H., SHIN Y. and SMITH R.J. (2001), “Bound Testing Approaches to the Analysis of Long-run Relationships”, **Journal of Applied Econometrics**, 16.
- ROMER P. M. (1994), “The Origins of Endogenous Growth”, **Journal of Economic Perspectives**, 8(1).
- ROSENSTEIN P.N., RODAN (1961), “International Aid for Underdevelopment Countries”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol:43, No:2.
- SERIEUX John, SAMY Yiagadeesen (2001), “The Debt Service Burden and Growth: Evidence From Low Income Countries”, **The North-South Institute**, Ottawa, Canada.
- SCHUMPETER Joseph (1911), “The Theory of Economic Development”, **Harvard University Press**, Cambridge.
- SOLOW Robert M. (1956), “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol: 70, No: 1.
- SÖYLER İlhami (2001), “Türkiye’nin Dış Borçlarının Ekonomik Açından Değerlendirilmesi (Rasyo Analizleri)”, **Maliye Dergisi**, Sayı :137.
- ŞEKER Murat (2006), “Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri”, **Sosyo Ekonomi**, 1/060104.
- TANDIRCIOĞLU Haluk (2000), “Türkiye’de Dış Borç Sorunu, Dış Borçların Sürdürülebilirliği ve Dış Borçların Sınırlandırılması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2.
- ÜNAL Umut (2005), “1980-2003 Döneminde Türkiye’de Dış Borçlar”, **East West Studies**.
- WERE Maureen (2001), “The Impact of External Debt on economic Growth and Private Investments in Kenya: An Empirical Assesment”, **Wider Development Conference on Debt Relief**, Helsinki.

- WIJEWEERA Albert, DOLLERY Brian and PATHBERİYA Palitha (2005), “Economic Growth and External Debt Servicing: A Cointegration Analysis of Sri Lanka, 1952 to 2002”, **Working Paper Series in Economics**.
- YAVİLİOĞLU Cengiz (2002), “Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım)”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı:2.
- YILMAZ Binhan Elif (2002), “Osmanlı İmparatorluğu’nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç”, **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, (4).
- ZERENLER Muammer (2004), “Devletin Dış Borçlanmasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri”, **Ekonomi ve Toplum**, Cilt: 6, Sayı:1.

İnternet Kaynakları

www.bumko.gov.tr

www.dpt.gov.tr

www.tcmb.gov.tr

www.tuik.gov.tr

www.worldbank.org

http://www.hazine.gov.tr/duyuru/basin2004/finansman_;

www.bilgininadresi.net/Madde/18581/Neo-Marksist-Ekonomi-

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Erzurum’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Mimar Sinan İlkokulu, Yahya Kemal Ortaokulu ve Mehmet Akif Lisesi olmak üzere Erzurum’da tamamladı. 1999 yılında Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünü kazanarak, 2003 yılında aynı fakülteden mezun oldu. 2004 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Programında yüksek lisans eğitimine başladı. Temmuz 2007 tarihinden itibaren Atatürk Üniversitesi İspir Hazma Polat Meslek Yüksek Okulu’nda araştırma görevlisi olarak görevini sürdürmektedir.